

91
750

ІВАН ТОБІЛЕВИЧ
(КАРПЕНКО-КАРИЙ)

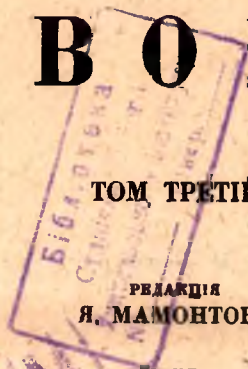
Муров

Т В О Р И

ТОМ ТРЕТІЙ

РЕДАКЦІЯ
Я. МАМОНТОВА

ПРИМІТКИ
П. ТИХОВСЬКОГО

6539

кб. 1795 ф. 1 м.

4 ДЕК 1941

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ
1929

НБ ПНУС

6539

Лав

Бібліографічний опис цього видання
включено в Літопису Українського
Друку, Мартковому репертуарі
та інших покажчиках Української
Книжкової Палати

Обкладинка М. Кірнарського.

Укрголовліт № 1717 (1199).
Держтрест „Київ-Друк“,
1-ша фото-літо-друкарня.
Зам. № 177—6000.

Вища Науково-Репертуарна Рада
Головполітосвіти НКО УСРР
до вистави дозволила
(16/IV 1928 р., літ. А., № 690).

Б У Р Л А К А

ДРАМА В 5-ТИ ДІЯХ

ДІЄВІ ЛЮДИ:

Михайло Михайлович — волосний старшина.

Омельян Григорович — писар,

Сидір — збірщик, прибічник старшини.

Петро

Семен

Дід

Микола

Павло

Односельчани.

1

2

3

4

чоловіки

Опанас — бурлака.

Олекса — молодий парубок, його племінник.

Галя — Олексина молода.

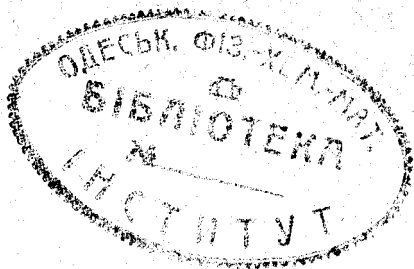
Олена — сестра Олекси.

Приська — жінка Петрова.

Гершко — єврей.

Почтар.

Громадяни, десятники, парубки і дівчата.

ДІЯ ПЕРША.

Волосне Правленіє. Стіл.

ЯВА I.

За столом сидять Писар, Старшина і Гершко.

Старшина. Хто ж то базіка?

Гершко. Первий Петро. Він каже, що замість того, щоб заплатити недоїмку, я з вами в кумпанії купував у мужиків на громадські гроші хліб будущего урожаю з великою уступкою. Вредний зовсім чоловік! І так все розказує, наче він там був. Декотрі хазяїни почали забивати йому баки, то він чуть не бив Дмитра.

Старшина. Нехай собі чешуть язики! Собака бреше, а вітер несе. Що то вони щитать нас будуть, чи як? Я їх почитаю! А холодна нащо? Поки-що, ціна піднімається, продамо хліб і бички, то й гроші покладем на своє місце; от їм і дуля, хоч би й до начальства дійшло.

Гершко. Аби все було гаразд—ви лучче знаєте.

Старшина. То-то. (Сміється). Ти не рябий, Гершку. Омеляне Григоровичу, що ви там записались так і не слухаєте, що тут Гершко розказує?

Писар. Тут статистика зовсім голову заморочила.

Старшина. Покиньте, почитаємо свої діла.

Писар. Тоїсть, хоч пропади: одно статистика, а друге—скопленіє большоє одписки.

Старшина. Беріть щоти. Кладіть. Ну, Гершку, кажи.

Гершко. Зараз. Я купив 1000 пуд пшениці на розписки. Скидки з пуда 20 коп. протів ціни, яка буде в-осени, та проценту за те, що вперед дав гроші з кожних трьох рублів—мірка жита, або ячменю. Записали?

Писар. Записав.

Гершко. Тепер роздав 500 рублів тим, що не схотіли хліба продавати під розписки, і кожний хазяїн з 3-х рублів приніс за процент мірку пшениці, або дві ячменю, що у кого було. Окрім того кожний хазяїн повинен одробити один день за вигоду.

Старшина. Ну це в розділ не піде. Це вже моя щастя, бо тільки ж у мене й буде що робити! Цього ви не записуйте в щот!

Писар. А скільки ж ячменю і пшениці принесли?

Гершко. Це треба подивитися, я з собою записок не брав.

Писар. Ну то так не дощитаєшся, це настояща статистика.

Гершко. Найкраще ходім до мене, ми там удвох й пощитаємось.

Старшина. А й справді.

Писар. Ну, а статистика? Лежатиме?

Гершко. Полеже, хіба так її зараз і схопиш.

Писар. Та вам байдуже, а мене становий знову буде лаять!

Старшина. Пусте діло. А ти, Гершку, все-таки наслухайся, що там горлата голота базіка, хоч вона й не страшна, та все ж лучче, коли знаєш. Тепер, слава богу, страшних нема. Був тут у нас митець бунтувати громаду. О, тоді погано було, а як Панаса не стало, то хоч дехто і дере горло, але на вітер, бо нічого не тямлять!

Гершко. Що ж то за птиця той Панас?

Старшина. Не бійся, його тут нема, він десять літ, уже в Криму чабанує, навряд чи й прийде!

Гершко *(сміючись)*. Нехай його там вовки з'їдять коли він страшний.

Писар. Та йди вже—може хоч горло даси промочити, а то зовсім засохло. *(Склада бумажки)*. Ну й надоїла мені та статистика, ви не повірите! Через неї і лишню чарку вип'єш. *(Виходить)*.

ЯВА II.

Старшина *(один)*. Ехе-хе! діла, діла! Коли то ти їх покінчаєш. І усе є, благодарить бога, а ще мало! Щоб то задовольнитися. Отже ні, така вже пелька людська неситя.

Другу тисячу доклав, а хліб та скот продам, то з баришів закладу третю, і всі гроші громадські треба здать в казначейство, щоб не скушали. Ще щоб не пійматься! Хоч і не покажеш виду, що страшно, а на душі якийсь неспокій раз-у-раз: ну як начальство довідається, що я на громадські гроші баришую, пропаде багато праці! Наче аж легше, як тільки подумаєш, що вернеш гроші і гріхів ніяких! Поможи боже! Тоді вже не буду зачіпати казюних грошей. Оцеї тільки раз коли б благополучно. А тут ще другий неспокій! Ну що ти будеш робить на світі бо-жому? Запала в око дівка, тут є у бідної вдови — Галею прозивається—і нудюсь світом! Та вже ж стара Марія не сказала, щоб не віддала своєї дочки за мене заміж. Та й дівчина ж! Чорт її знає, в кого вона й уродилась така хороша! Там така дівка, що тільки гляне... А!.. Аж тоді вже буду задовольнений, як висватаю Гаю. Послав оце Сидора до старої Марії—почуємо, що скаже! Не думав уже й жениться, а от розбагатів, гарної жінки захотілось... Хто його зна, коли вже ті діла покінчаю... Що ж це Сидора так довго нема? (Залюда у вікно). Здається, він іде. Аж тремтю: що то він скаже?

ДЯВА ІІІ.

Входить Сидір.

Сидір. А я думав, що ще застану дома, та заходив до вас.

Старшина. Ну що, бачив?

Сидір. Та чи ви знаєте, що Параска провідала якось, що ви сватаєтесь, так репетує — мало не вискочила на хату.

Старшина. А нехай їй біс тій Парасці — обридла вже вона мені. Кажи, що Галя, чи согласна?

Сидір. Та де там вам согласна, не хоче: в нього є вже, каже, Параска.

Старшина. Та що ти мені з Параскою лізеш у вічі? Хіба я з нею вінчаний, чи як? Ти діло мені кажи.

Сидір. Не хоче ж одну душу: лисий, каже, старий!

Старшина. Тю на її батька! Який же я старий? Адже ж нехай прирівняє до мене якого парубка, чи справиться зо мною?

Сидір. Коли ж, бачите, дівчина вона дуже молода, красива, то де вже їй іти заміж за вас.

Старшина. А чому ж і не йти. Яка ж розумна дівка не піде за багатого хазяїна, хоч би й немолодого?

Сидір. От бачите, а вона каже: яка розумна дівка піде хоч би й за багатого, та за старого.

Старшина. Чи не брешеш ти?

Сидір. І їй-богу правду вам кажу, не хоче: й руками й ногами брикається. Мати каже, що вона кохається з Олексю Жупаненком, а примусить її, каже, не маю сили: як не схоче, каже, то вона й повіситься, я її знаю.

Старшина. То ти так і кажи! Тепер я бачу, через що я й старий і сякий і такий. Це друга річ! Ну то постривай, я покажу їй Олексю! Постривай!.. Он що!.. Постривай!.. Еге! Сидоре! Я тебе зробив хазяїном, помагай же мені!

Сидір. Кажіть, я все зроблю. Мені аби отвіту ніякого.

Старшина. Який там отвіт! Візьми ти Олексю зараз під арешт, у мене коні на тій неділі покрадені, скажи, що на його пада підозреніє. Галя від нього відкинеться, як від злодія, а там ми ще поміркуюємо з писарем, якщо буде стоять на своєму, чи не можна його в москалі запроторить. Післязавтрього якраз прийом у нашому участку. Так, так! А може ще що видумаю. Іди зараз та гукни на Омеляна Григоровича, він тут у Гершка у шинку. (*Сидір виходить*).

ЯВА IV.

Старшина (*один, гука в двері*). Мерщій писаря зви! От тобі й раз! Хто ждав, щоб дівчина, гола як бубон, не пішла за мене заміж? Але я хочу, щоб вона була моєю жінкою. Хотів я розбагатіти — розбагатів; хотів я почоту — маю; тепер хочу красиву, молоду жінку, та й не добуду?!.. Ні, добуду! Я Олексю того й у Сибір пошлю, як на те піде! Все спродам... Ні, це вже лишне, цілий вік наживав, та й збуть? Можна й так обійтись!.. Старий, каже, дурна, дурна! А гроші, а худоба!.. Хотів би я тепер упирем бути, щоб причарувать її...

ЯВА V.

Входять Писар.

Писар. Пошталались. Виходить баришів п'ятьсот рублів. Сотняжка й мені перепаде!

Старшина. Дві! Тільки зробить діло. Омеляне Григоровичу, скажіть мені: чи можемо ми з вами вкупі заправити так, щоб супротивникам нашої волі прийшлося свербляче і боляче?

Писар. Як у якому ділі, а до того, ще й як кому, треба знать послідовательно.

Старшина. Ви від мене не обижені? Еге, ні? Так ви й знайте: помагаєте мені—собі помагаєте.

Писар. Істина. Я всегда так думав і так поступав. Що це ви так збентежені? Яке там діло? Мабуть, круте?

Старшина. Многосложне діло, Омеляне Григоровичу, але як і виграємо, то й могорич буде!..

Писар. Многосложний?

Старшина. Он який!

Писар. Кажіть.

Старшина. Я знаю, що вам багато говорить не треба. Ви зразу мене зрозумієте. Єсть тут дівчина прехороша собою—Галя Королівна. Мені захотілось її взяти за жінку. Послав сватати, а вона не захотіла.

Писар. Це діло трудне. В душу не залізеш і туди її не повернеш, куди сама не схоче.

Старшина. Не те. Слухайте далі. Вона не хоче за мене через одного парубка—Олексу Жупаненка. От цього то Олекси треба здихаться і Галя Королівна моя. Розібрали?

Писар. Тепер розібрав. Здихаться? У городі є у нас один чоловік, Казюкою прозивається, так той тільки й порадить, як здихаться.

Старшина. Як сами не придумаємо, то й до Казюки вдаримось—я Казюку й сам добре знаю, не одну справу з ним виграв! А поки-що сами поміркуємо. Оце зараз я послав Сидора заарештувати Олексу за те, що буцім-то він покрав мої коні на тім тижні. Мені здається, що Галя від нього віддурається, як почує, що він злодій. Та цього мало. Чи не можна його в москалі віддати? Бо з кіньми справи не виграєм. Ну лишень розкиньте розумом!

Писар. А пострівайте, справлюсь, яке його посемейство.

Старшина. Мати вдова і три сестри.

Писар (шукає по списку). Один син—не можна.

Старшина. Мати вийшла заміж за Вербу й сестри живуть при вітчимові.

Писар (*ударив по списку*). Ой, постояйте—можна.

Старшина. Чи єсть же таке діло, щоб воно було неможливе? Хіба ми сьогоднішні? Ну, кажіть, як?

Писар. Мати, значить, Вербенчиha, дочки при ній, а Олекса Жупаненко особо остався—одиночка, значить, а одиночки йдуть! Так і по списку показано.

Старшина (*цилує писаря*). Голова!

Писар. Постривайте, а як по справці окажется?..

Старшина. То друга річ, нехай оказується, а тим часом не буде мішати.

Писар. Та чи так? А як хто заступиться, як мати пожалується?

Старшина. Куди їй к бісу жалуваться! Та ми її в холодну запрем на той час, поки приймуть Олексу; а мені аби Галя побачила, що Олекса в москалі пішов, то вона й моя.

Писар. Як так, то й так! Значить, підженем свою політику. Глядіть же: дві сотні з баришів і могорич! А тим часом бувайте здорові, я піду до Гершка, там ще щоти зоставив, треба кінчати.

Старшина. Я вже не знаю, які то щоти—лучше б ви їх не кінчали, бо ще рано, може трапиться яке діло, а як щоти скінчите, то...

Писар. Я свою степеню пони́маю! От тільки статистика мені в печінках сидить—та нічого, не ударим в грязь лицем: таку статистику підведем, що тільки руками становий розведе. (*Виходить*).

ЯВА VI.

Старшина (*один*). От і хороший чоловік, тільки торка багато! А голова золота! Ну, здається, діло йде на лад! Коли б мені тільки це діло виграти—годі! Буду в церкві що-празника оттаку свічку ставить! О, здається, це Сидір йде. Так, він і Олекса з ним. Ану попробую ще ласкаво заспівати.

ЯВА VII.

Сидір і Олекса.

Сидір. Так, так, голубчику! Нічого тут крутить і сюди і туди, у нас є свідки, що ти коней віддав злодіям!

Олекса. Та бога ви побійтеся, я вам десять свідків покажу, що в ту ніч, як у старшини коней покрадено, я був аж у Висці, на весіллі, там і ночував, там і на другий день zostався і тільки в обід третього дня приїхав.

Старшина. Та вже як не вертись, а треба буде признаться, бо з города я получив звістку, що злодій піймався і на тебе показав.

Олекса. А щоб він катові на свого батька показав! Не паскудьте ви мене, ви знаєте, що ми були хазяїни і мій дядько Панас був старшиною, як і ви, а що тепер зубожіли, то це не порок, може ще й ми хазяїнами будемо. За що ви таку біду накликаєте на мене?

Старшина. Бач, у дядька пішов! Дуже цікавий! Гляди, щоб і тобі, як і дядькові, не втерли носа. Були хазяїни! а тепер твій дядько бурлака, чабаном десь ходить, а все через те, що розумний дуже.

Олекса. Дай боже всім такого розуму.

Сидір. Ти лучче попроси старшину, ато ти все гостро одказуєш.

Старшина. А виїди, Сидоре, в сїни, я з ним побалакаю. То він тебе соромиться! (Сидір виходить). Чуєш, парубче; я тобі й коні подарую і діла ніякого не заведу, і ще дам сто карбованців... тільки відсахнись ти від Галі Королівни—я її сватаю! Іди куди в найми, скажи, що кохаєш другу—одкинись від неї! бо як цього не зробиш, то я тебе і в острог посаду і в москалі віддам—все одно пропадеш.

Олекса. Так ось воно що! Ви б так і казали: це ви купуєте у мене мою дівчину? Ні, дядьку, бідний я, правда, і сто карбованців гроші, але я повівся б на другий день, або й зараз, якби взяв у вас сто карбованців для того, щоб розпанахать свою душу, зсушить своє серце разом з чужим серцем! Ні, дядьку, цього не буде. Ви мене не злякаєте тим, що посадите. Посадите, то й випустите. А в москалі піду, то не по вашій волі, а так, значить, слід, тепер усі йдуть. Тільки мені писав дядько Панас, що я вільготний...

Старшина. Я тобі покажу вільготу, коли так! Бач, який завзятий! Я до тебе ласкою, а ти гуком на мене! Е, собачий сину, стривай же, я тебе поки в москалі віддам,

то ще й різками випорю, волосним судом. Сидоре! візьми його в холодну, ми з ним завтра розправимося, ач яке зіллячко!

Сидір. Іди.

Олекса. Гріх вам буде, дядьку! Я всім людям розкажу, за віщо ви надо мною знущаетесь.

Старшина. Посади його та поклич писаря.

Сидір. Та он де й він і Гершко—біжать сюди обидва.
(Сидір з Олексою виходять).

ЯВА VIII.

Старшина (дивиться у вікно). Диви, й справді, наче їх хто в потилицю турлить—біжать. Чи не побився бува Гершко з писарем?! Ще мало клопіт—розбирай своїх. Ну вже той Омелян Григорович, з духовних, а не по-духовному поступа..

ЯВА IX.

Гершко і писар разом в двері вскочили і застряли. Гершко виборсався первий, а писар п'яний говорить з дверей.

Писар (в дверях). Постой, Гершку, ти не розкажеш, загарчиш тільки, бо ти захакався, як собака.

Гершко. Не журіться за мене, глядіть, щоб сами не впали!

Старшина. Бачите, Омеляне Григоровичу, а казали, що свою степень розумієте?

Писар (підходить). Всеконечно розумію! Ето не ваша, а моя печаль!

Старшина. Що ви там натворили?

Писар. Все як слід. Постойте, я вам по порядку. Тільки що я випив послідню чарку і закусив щукою, у нього славна щука..

Старшина. Та кажіть вже: чи ви побились, чи що?

Писар. Боже сохрани! Вот (Цілує Гершка), значить, мир і любов! А тільки дело важное есть. Гершку, повествуй!

Гершко. Пам'ятаєте, як ви сьогодні сказали, що тут у вас був бунтовщик Опанас Бурлака?

Старшина. То бий вас сила божа, які полохливі!

Так же ж був, а тепер чорт його знає, де він! Кажіть толком—що там трапилось?

Гершко. Ну, слухайте ж сюди: оцей самий Бурлака сидить у мене в шинку, тільки-що прийшов. Там його обступили люди! Розказують, що Олексу заарештували, чули, як Сидір гвалтував, що він коней ваших покрав; і той Панас сюди збірається. Я за тим і прибіг, щоб вам сказати.

Старшина. Та ні, то не він! Де йому тут узятися? То тебе лякали.

Гершко. Він! Перелякав мене на смерть—ножем ударив по столу: загнав його по саму колодочку.

Писар. Верно, как статистика!

ЯВА X

Входить Бурлака в постолах, в свиті, з торбою за плечима і з чабанською гирлигою в руках Писар присіда біля столу, Гершко задом крадеться за двері і щеза.

Бурлака. Здрастуйте вам. Не пізнали?

Старшина (*стривожений трохи, але не показує виду*).

Ба ні, пізнав. Давно прийшов?

Бурлака. Та оце тільки-що ввійшов в село! Як же ти поживаєш, Михайло? (*Йде до нього, хоче почоломкатися*).

Старшина. Ти знай честь, пам'ятай, з ким говориш! Здається, бачиш, що старшина (*Показує знак*), то треба й говорити якось иначе.

Бурлака (*трохи одступає назад*). Це так товариша стрічаєш? Ну, вибачайте, господин старшина. А я й чув від людей, що ви стали великий пан, що до вас ні приступу тепер, та й не вірив, аж воно й справді так. Вибачайте ще раз.

Старшина. Яке мені діло до людського пащикування! Всяк повинен знати своє стійло. Чого тобі треба?

Бурлака. Бачите: я йшов додому спочивати, на старість надоїло мені між чужими людьми тиняться. Сивіть почав і нідокого було голову прихилить! А тут у мене зостався племінник—Олекса Жупаненко—думав у нього доживати старість. Приходжу сьогодні в село, питаю про свого Олексу, а мені й кажуть, що його тільки-що зааре-

штовано. Так я й додому не заходив: розпитав, хто старшина, зараз і сюди—думаю собі: старий приятель Михайло дасть братерську раду. Одначе бачу, що ради не буде. Ну, хоч скажіть мені, будь ласка: за віщо ж хлопця посажено під арешт?

Старшина. А ти що мені?—начальник, чи як, що я тобі буду розказувать, за віщо кого в холодну посадою?!

Бурлака. Ба ні! Ви мені начальник, а всякий начальник повинен заступатися за правду і кожному мирянинові давать і пораду і одповідь на його питання!

Старшина. Та я знаю, що ти дуже розумний, з тобою не збалакаєш! То ти тільки за дим прийшов? Мені ніколи, іди собі з богом!

Бурлака. Як же це буде? То ви й не скажете, за віщо мого племінника посадили?

Старшина. Пішов собі геть! Що ти мені молитву прийшов читать?

Бурлака (*підходить, старшина одступає*). Слухай, Михайле! Я не подивлюсь, що ти старшина, а тільки не заговориш по-людські, то виволочу тобою всю хату! Кажі, не драгуй мене: за віщо взяли парубка? Я не одступлю за поріг, поки не довідаюсь!

Старшина (*оглядається*). Омелян Григорович, де ви?

Писар. Я тут—на місці. (*Шука наче чою*). Перо десь упало.

Старшина. Пишіть протокол! Чули, що він казав?

Писар (*підіймається, виприщив очі й дивиться*). Не урозумів!

Бурлака. Шкода, пане-брате, твій писар тепер тільки мисліть може писать. Бач! який гарний—мов сова! Ще раз прошу тебе, Михайле Михайловичу, не драгуй мене, скажи: за віщо ти арештував Олексу?

Старшина. Твій Олекса злодій, за те й сидить, чув?

Бурлака. Злодій?!.. Брехня! Люди зараз казали мені, що Олекса смирний, роботящий і чесний хлопець! Не шуткуйте цим словом, господин старшина! Все моє щастя в цьому парубкові: він мій племінник, він мій хрещений син, я задля нього тільки сюди й вернувся. Коли правда, що Олекса злодій—я від нього відцураюсь і завтра ж вернусь назад, а коли довідаюсь, що ні... глядіть! У Бурлаки

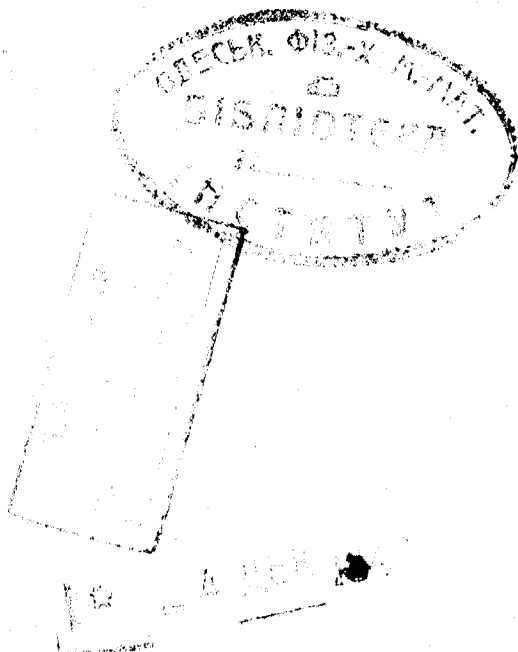
та сама душа зосталась і те саме серце б'ється в грудях,
котрі дванадцять літ тому назад водили його скрізь шукать
правди, я їй тепер знайду правду!.. (Виходить).

Старшина (до писаря). Шукай, шукай! Вітра в полі...
Ну, а ви — хоч викрути: яка тепер з вас порада?
Писар. К вечору — как стьоклушко!

ЗАВІСА.

~~4064~~

БСІСГ

ДІЯ ДРУГА.

Дворище волосного будинку,

ЯВА I.

Сидір і писар.

Сидір. Ви ще не знаєте Бурлаки, він нічого не подарує. Бачите, не вспів у село увійти, вже й колотить миром, з все через кого? Через дівку.

Писар. Михайло Михайлович дуже ласий на баб'ячий рід, ніде правди діть!

Сидір. Наробить йому Галька клопоту! І то ти скажи, на милість божу, заманулось чоловікові! Хіба мало цієї погани?

Писар. Коли ж гарна, бісова дівчина: оком поведе й слабого з постелі зведе.

Сидір. Так засватана ж уже!

Писар. Тим вона ще краща: засватана дівка — всім довподоби!

Сидір. Глядіть, щоб не було біди.

Писар. Пусте діло, ніякої біди не буде. Ми на законном основанні віддамо Олексу у москалі.

Сидір. А якже він витягне далекий жеребок?

Писар. А доктор нащо? Доктору заплатить, то він буде більше бракувать, щоб добраться до Олекси.

Сидір. Хіба! Ну й голова! Сьогодні буде війна. Бурлака радив пощитать волость, там така буча виїшла, що страх: один за Михайла, а другі проти нього!

Писар. Ти б ішов до шинку, там вже зібралися, треба могоричить декого. Утремо носа Бурлаці.

Сидір. Та ми вже радилися з Михайлом Михайловичем.

Знаєте, що я вам скажу: їй-богу страшно йти, ще битимуть. Вчора похвалявся Петро. Що буде, то буде, побачимо—піду! *(Виходить)*.

ЯВА II.

Писар. Що воно за чоловік цей Бурлака? Може й справді його послухають і причепляться щитать волость? Та, впрочем, що ж вони зроблять, як не дати їм книг? Одна морока! Піду, поки сход, може скінчу відомість про заводи. Ну вже мені оця статистика обісіла, аж нудно робиться, як згадаю про неї! Де ж, одних форм дванадцять! Шутка сказати! *(Виходить)*.

ЯВА III.

Старшина *(один)*. Сьогодні треба діло повернути круто. Як зіб'ю Бурлаці пиху, то знову буду панувати. Держись, Михайле! Коли б мені завтра тільки Олексі здихатися, а там поки його вернуть, поки що—то ми Галю висватаємо. Не знаю ж, чи писар у волості? Вже й на сход збираються. Сьогодні ще й на весілля треба піти—просили. Може там і Галя буде? Піду безпремінно, чи не влучу години, щоб побалакати з нею. *(Іде в волость)*.

ЯВА IV.

Чоловік 3-й. Я ще малий був тоді, як він пішов з села, то й негаразд його знаю. Скажіть мені, чи його так таки Бурлакою й прозивають, чи це від того, що він бурлакував?

Петро. Через те, що бурлакував, через те й Бурлакою звать. Щоб ти знав, що він за чоловік, то я тобі розкажу. Давно це було, ще за крпацтва—бодай не верталось! ми вмісті з Опанасом пасли валахів панських,—літ нам було, може, по п'ятнадцять. Раз надвечір попасом прийшли ми з валахами до ліска—ось що за Варчиною балкою—де не взявся, сучої пари, вовк і задавив двох валахів. Біда битимуть. А Панас такий був, що не доведи боже, якби його вибили—підпалив би двір, сердитий та завзятий! Ото Панас і надумав тікати на Басарабію, а ми сиротами були. Пригнали ми валахів додому—ввечері їх не лічать. Повече-

ряли, вкрали хліба та й подались. Де та Басарабія, ні він, ні я не знаємо! Йшли навпростець, куди Панас вів. Він був цікавий і чув, що Басарабія в той бік, де сонце стоїть на обідню пору. То так і йшли на сонце. Не стало у нас хліба, я зовсім підбився, почав плакати і ляяться. Опанас довів мене до якогось села і сказав: іди, каже, в село і признавайся, звідки ти, то тебе назад пошлють, бо не тобі, каже, бурлакувати! Попрощався зо мною та й пішов. Так Опанас пропадав літ двадцять, а, може, й більше. Як же настала воля, він і прийшов додому. Розказував, був аж коло Дунаю, а після пішов до якогось німця в Крим, там чабанував та й грамоти добре вивчився.

Чоловік 3-й. От чоловік — світа побачив!

Петро. Еге! Та й не дурно ходив. Скоро прийшов, зараз хазяйство почав заводити — грошенята були. Тоді ще якраз уставні грамоти робили, от ми його й вибрали старшиною.

Чоловік 3-й. Так він і старшиною був? Тепер пам'ятаю, пригадав! Коло його хати раз-у-раз народ збирався і він їм розказував. Через що ж він знову подався бурлакувати? Тоді ж воля вже була. *(Підходять люди: 1 і 2 чоловіки і ще дехто).*

Петро. А був у нас посередник, чоловік нічого собі, тільки все гроші позичав, через те і промотався. Один раз причепився до Панаса, щоб той позичив йому з громадських грошей тисячу рублів. Опанас не дав. Ну, і завелися. Посередник його змінив і поставив Михайла Михайловича, що й досі хазяїнує, а Михайло зараз і позичив грошей посередникові, значить. Ото тут і пішло. Опанас почав правди дошукуватися і таки добився, що губернатор посередника змінив, але ж і сам, їздячи то сюди, то туди, спустив всі гроші, які привіз з Криму. Тоді й каже: я свого добився, гроші громадські вернув і посередника вигнав, а тепер знову піду зароблять собі гроші, та й пішов до прежнього хазяїна в Крим. І оце вже, мабуть, літ більше десятка, як його не було в селі. Тільки иноді гроші прислав сестрі Горпині.

Чоловік 1-й. Так він, мабуть, знову грошей приніс, і я його добре пам'ятаю, він же наш сусіда і з покійним батьком був приятель, то я часто слухав, як він бувало

в неділю почне розказувати про божественне і про всякі землі. Батько казали, що він усю біблію прочитав.

Чоловік 2-й. Як же то він ще й досі з ума не зійшов, бо, кажуть, як біблію всю прочитаєш, то безпремінно з ума зійдеш! Я чув, як баба Ярина казала, що Бурлаків дід був заповорожець і накладав, каже, з чортами. Може й він через те такий тямущий вийшов.

Чоловік 1-й. Оттак ушквар! Хіба чорти стали б його вчить святому письму? *(Всі сміються)*. Ну й вигдавав!

Чоловік 2-й. Чого ти зуби скалиш? Послухав би, що Ярина каже!

Чоловік 1-й. Сидів три дні — та й висидів злидні. *(Сміються)*.

ЯВА V.

Приходить Семен.

Семен. Здрастуйте вам! А хто то висидів злидні?

Чоловік 1-й. Та тут комедія: він каже, що чорти вивчили Панаса Бурлаку святому письму. *(Реюче)*.

Чоловік 2-й. Брешеш! *(Сердито передражнює)*. Ге-ге-ге! Якого бісового батька смієшся?

Чоловік 1-й. Не кажи нічого, не подумавши, то й сміяться не будуть.

Чоловік 2-й. Тьфу! *(Виходить)*.

Чоловік 1-й. Не дай бог, який гарячий, плюнь у друге місце.

Петро. Та годі вже вам!

Всі. Ба й справді завелися, наче малі діти!

Чоловік 3-й. Он Бурлака йде і люди з ним.

Петро. Може хоч трохи приборкає крила нашому Михайлові Михайловичу. І що тільки вони виробляють, то й сказати не можна.

ЯВА VI.

Приходять Опанас, Микола, Дід, Павло й ще люди.

Бурлака. Таке то, люди добрі, робиться у вас: взяв парубка і ні за віщо посадив у холодну та й держить. Тепер він один син у матери, а старшина ставить його без вільготи по списках! Захотілось йому, бач, молоду Олексину собі висватати, а та йому гарбуза піднесла і то

він так мстить. Він вас усіх заставе робить на нього, як ви будете мовчать!

Дід. Бодай не казати. Роблять, що хочуть: Сидір Кавун та писар орудують всім. Котрі багатшенькі, тягнуть за ними. От хоч би й з наділами: хто не мав сили, поприбирала наділи до себе, а тепер ніяк не відтягаємо. Поки діти були малі, то й я свої наділи віддав, — аби виплачували, а тепер діти підросли, став требувати назад — кажуть, ніби я продав, ще й документи якісь показують.

Бурлака. То це виходить, підлоги.

Дід. А підлоги.

Бурлака. Так чого ж ви дивитесь? Сход має право повертати усі наділи тим, кому вони належать.

Дід. А так, так.

Бурлака. От сьогодні виберемо щотчиків, почитаємо його. Як я розібрав діло, то він багато грошей замотав, а ви мовчите, вожен про себе дбає, а за громадське байдуже. А там і до наділів доберемось.

Дід. А це правда.

Петро. Ні, братці, не так нам Михайло допик, щоб і тепер йому мовчать! Аби був чоловік, щоб шлях показав, то ми його приструнчим! Звісно, ми люди темні, а він з писарем і робить, що схоче.

Микола. А що ти йому зробиш? Базикаєш тільки!

Дід. Він скрізь руку має, а ми що?

Петро. Одсохне йому та рука, як Опанас візьметься.

Микола. Там уже побачимо.

Петро. Та й побачимо! Треба, братці, тільки за Панасом тягти, а як підемо урозтіч, нічого не вийде.

Павло. А хто ж то руку буде тягти? Старшина як вийде, то й ти язика прикусиш.

Микола. Бо й прикусе!

Петро. Аби ти не прикусив, а я не з тих.

Микола. Та то ти сміливий оце зараз, а як у холодну посадять, то не те заспіваєш?

Петро. У холодну! Дзуски! Короткі руки! Хто ж поведе? Хіба ти, може?

Микола. Як звелять, то й я поведу.

Петро. Знаєш, що я тобі скажу?

Микола. А що?

Петро. Та то...

Микола. Кажі ж що?

Бурлака. Постойте, братці. За віщо ви сваритесь? Ви старшину вибрали, ви його й змінити можете. Тільки ж як ви будете сваритись, то нічого не вдієте. Це йому буде ковівка на руку.

Павло. Хто ж тобі казав, що всі хочуть старшину скинути?

Сидір. Як його скинемо, то тебе виберем, чи як?

Павло. І ти будеш такий самий.

Бурлака. От бач, уже й знайшлися ті, що з однії миски сьорбають! Нехай і тебе виберуть, нехай і цей самий буде, але ж подумайте: де він того добра набрав? Хіба не чули, що вчора балакали, як старшина на громадські гроші купує хліб через Гершка? Силою хоче від парубка дівчину взяти, знущається над усіми, — це гірше султана!

Чоловік 3-й. Та не гомоніть бо так голосно, он старшина стоїть у вікні, ще почує.

Петро. Нехай слухає коли вуха має! Вони замотали більше двох тисяч оброчних, а з нас шкуру деруть!

Чоловік 3-й. Та цитуйте, бо почує.

ЯВА VII.

Громада стає купками. Купками йде і розмова.

(На однім місці сцени).

Дід (балакає до тих людей, з котрими виходить). Та вже ти мені що хочеш кажи, а наділи треба повертати тим, що в уставну грамоту записані!

З гурту. Так це так: сьогодні я не можу оплачувати і віддам вам наділ, а через яке врем'я знову вертай.

Павло (підходить). Дід через те так кажуть, що їх син покинув наділ, та й пішов з села; мені той наділ накинули, як ще земля була дешева і я за нього платив літ сім, а тепер син вернувся, земля подорожчала—вертай йому наділ!

Дід. Не тільки мій син, багато є таких! Що ж їм без землі зоставаться по-твойому, чи що?

Павло. Про мене, нехай їм дають землю, а я наділа не віддам.

Дід. Як присудять, то віддаси!

(На другім місці сцени).

Чоловік 2-й (до 3-го, котрий одійшов від Петра і підійшов до 2-го чоловіка). Воно я тобі скажу, як придивиться гарненько, то виходить Петрова правда. Аби б тільки Опанас взявся.

Чоловік 3-й. Та й я так кажу, тільки на бісового батька так репетувать, почує ще, то поки там що, а в холодну запре, от тобі й справа.

Чоловік 4-й. Як вовка бояться, то й в ліс не ходить! З гурту. Та ти сміливий Іось.

(Ті, що слухають—реючуть).

(Напереді кону).

Петро (до 3-го чоловіка). Чого ти боїшся? Ну, почує, так що? Адже ми по закону! (Чоловік розводить руками і йде до чоловіків 1, 2 й 4).

Микола (до Петра). Терпіть не можу, як воно розпустить пащеку! Хоч би від себе, а то, мабуть, Опанас навчив. Випив та й верзеш.

Петро. Брешеш! Я стільки ж випив, як і ти! А потвойому як? Лучче мовчать? Нехай мотають, нехай обдирають—еге?

Микола. А чим же ти докажеш?

Петро. Чим? Як чим? Та тим...

Микола. От бач, що й сам не тямиш, що балакаєш.

Петро. Опанас докаже!

Микола. Що ти мені Опанасом тикаєш! Опанас позавчора тільки прийшов і вже він розумніший за всіх став. (На ганку показуються старшина з писарем і слухають).

Петро. Бо й розумніший, де ж тобі до нього, от почувеш, то тоді й язика прикусиш.

Микола. Почуєм!

Петро. Забрали громадські гроші, поклали у кешені, а ми мовчи!? Ти, мабуть, поділився з ними, що мої речі не до душі тобі?

Микола. Я знаю, що ти в холодній сьогодні посидиш і Опанас тобі не допоможе.

Петро. Не дїждуть! Вони мошеники, а я нічого не замотав, та ще й у холодну!

ЯВА VІІІ.

Старшина (з писарем виступаючи уперед). Здрастуйте, з празником будьте здоровенькі. (Всі затихли й повертаються до волосного будинку. Дехто одказує: «Спасибі! Будьте й ви здорові!»). Сьогодні, мабуть, сходу не буде, бо багато п'яних. От зараз першого Петра візьміть і посадіть у холодну, йому дуже жарко!

Бурлака (виступаючи вперед). А за віщо ж то його в холодну брать?

Старшина. А тобі яке діло, ти чого сюди прийшов?

Бурлака. На сход.

Старшина. Яке ти право маєш мішатися не в своє діло? Знай свою отару.

Бурлака. Я свою отару знаю і доглядаю і обороняю, а ви свою ні за що маєте!

Старшина. Не смій зі мною так балакать!

Бурлака. Вибачайте господин старшина, що я вам скажу: і ви не смієте зі мною так балакать! Хіба це я погане що-небудь кажу. Я питаю вас, за що чоловіка в холодну садовить?

Старшина. А ти що таке? Ти прийшов сюди мене вчить? Ти не маєш права на сході бути, який ти хазяїн, ти чабан!

Бурлака. Ви не кричіть, бо й я вмю кричать. Ви не лякайте мене—я лканий! Я знаю, що вам не хотілось би мене отут бачить!

Старшина. Нам не треба пройдисвітів. Ходив цілий вік біля овець, то й ходи, а на сході зась!

Бурлака. Михайло Михайловичу, глядіть, щоб я вам чого-небудь не сказав!

Старшина. Іди, кажу, звідціль!

Бурлака. Наше одно село—волосять складає, то на сході всякий хазяїн має право голосу.

Старшина. О! ти дуже розумний! грамотій! Жалуйся на мене, що я тебе вигнав з сходу, а тим часом геть звідціль!

Бурлака. Знаєте, що я вам посовітую: ви всіх їх повиганяйте, та вдвох з писарем і рішайте діла. А поки вони будуть, буду і я. Я такий же хазяїн, як і вони.

Старшина. Такий, та не такий!.

Бурлака. Через що ж то так? В мене є і хата, і наділ є, і оплати я всі віддав.

Старшина. І оплати всі віддав, тай іди тепер, звідкіля прийшов. От що! (До писаря). Прочитайте йому той закон, що ви мені показували. (Писар хутко йде в волость). А тим часом візьміть Петра у холодну, щоб п'яну пащеку не розпускав!

Микола. Ходім, Петре, я вже бачу, що ти доказав!

Петро. Не гавкай, щоб і ти не завив.

Писар (виносить книгу і дає Бурлаці). Прочитай 71-ю о волосних сходах.

Бурлака (бере книжку й, розгорнувши, віддає назад). Подивись сам у цю книгу! Мабуть, ви всі діла рішаєте по цій книзі?

Писар (хапає книгу і чита ніби про себе). «Собраніє отборних песен». (Ні в тих, ні в сих, вертить книгу в руках). Чи не штука! Оддав дякові вмiсто цієї книги—закон. Однаковий перепльот!

Старшина. Що це?

Писар (виходить). Статистика зовсім голову заморочила.

Старшина (кричить йому вслід). Давайте цинкуляр!

Бурлака. От бачите, у вас і закона нема при волості.

Старшина (сердито). Іди звідціля, кажу тобі! А то ти договоришся, що я тебе по 38-й.

Бурлака. Ні, не підю. Вам би хотілось, щоб і я, як другі, мовчав? Та цього не буде! (До громади). От, люди добрі, яка річ: у нас по волосних книгах є гроші, а в наличності їх нема! Я це докажу! Господин старшина знає, де гроші, та тільки не хоче, щоб ви знали.

Старшина. Так ти мене злодієм робиш?

Бурлака. Ні, не я вас роблю злодієм, ви уже самі зробили себе злодієм. Зберіть шотчиків, нехай пощитають волость!

Старшина (до громади). Хто думає, що я злодій?

Петро (*піднімає руку вгору*). Я!

Старшина. Хто сказав «я»? Петро! (*Сердито*). Візьміть його у холодну зараз, — він п'яний! (*Петра тягнуть у холодну, він опинається*).

Петро. Беріть, беріть, нехай з вас дух вибере.

Бурлака. Люди добрі, за віщо ж ви чоловіка тягнете? Це ж все одно, що ви себе тягнете! Ну, а як старшина скаже взяти тих, що тягнуть тепер Петра, то другі й тих посадовлять у холодну? Та так, не розбираючи за що, будете садовити один одного, поки всі не будете в холодній сидіти?!

Петро (*кричить*). Усім те буде, усім! Він вас всіх у холодну запре. (*Петра силою потягли*).

Старшина (*до Бурлаки*). Що ти людей бунтуєш? (*До громади*). Чуєте, чому він навча! Посадіть Петра та й його візьміть, щоб не бунтував людей! (*Чути голос Петра: «Всім це буде, всім»*).

Бурлака. Оцього вже не діждеш, щоб і мене посадить, я тобі не вівдя! Не думай, що зо всяким можна однаково розправляться! Я й на тебе суд знайду!

Старшина. Мовчать! Не смій мені тикать!

Бурлака (*з запалом*). Не заслужуй! Коли з тобою по-чеськи, то й ти не будь тим, що моркву рие! Бач, яка правда! Позабирали гроші громадські в свої кешені, тай багатіють, а як найшовся чоловік, що хоче знать, де ті гроші, так він його зараз в холодну. Не любиш правди!

Старшина. От я тебе провчу! (*До громади*). Хто сміє щитать мене, хто думає, що я гроші покрав?! (*До Бурлаки*). До станового його зараз одіслать. Я тобі покажу, як такі слова говорить на сході! (*До волости*). Омеляне Григоровичу, ідіть сюди!

З гурту голоси:

1-й. Бо таки не мішало б пощитать.

2-й. Може й справді грошей нема!

Старшина. Хто там обзивається? Чи не хоче у холодну?

Бурлака. Так їх, так їх овець! Щоб не балакали! Всіх у холодну, вони один другого посадять!

Старшина. Взяти його! (*Два чоловіки підходять до Бурлаки. З холодної чути голос Петра: «Усім це буде»*).

Бурлака (до чоловіків). Пішли геть, вівці! (Писар виходить).

Старшина (до писаря). Чого ви там сидите? Тут Панас Зінченко оскорбленіє мені наніс! Пишіть протокол! Він бунтує громаду .. Злодієм мене робить. Єсть цинкуляр...

Бурлака. Злодіїв ніхто не робить, вони самі при-вчаються красти.

Старшина. Чуєте, що каже? Зараз його в стан! Не-хай коней мені запрягають, я сам поїду. (До громади). Сьогодні сходу не буде! Ху! (Береться за голову). Він ареш-тований, не пускайте його. (Виходить у волость, взявшись за голову).

Писар (чує потимицю). От тобі й статистика! (Де-хто з громади розходитьсь).

Бурлака (до писаря). Чого ж стоїш? Пиши бумагу! (До громади). А вам скажу: що як ви не пощитаєте волость, то багато своєї худоби не дощитаєтесь! Ач, злодюга, куди поверта! Сходу не буде, бо п'яних багато! — Оскорбили його, що пощитать хотять! Не сховаєшся, голубчику, від мене! Побачимо, як ти Олексу у москалі віддаси, я й до справника, і до губернатора доступлюсь. А ви мовчіть, поки він поїсть вас всіх! (Іде).

Старшина (вискакує на ганок і кричить). Що ви його пустили, візьміть його, він арештований!

Бурлака (обертається). Чорта пухлого візьмеш!

Писар. Неожиданий фінал!

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Улиця. Вправо волосний будинок з того боку, де холодна. В холодній виламано вікно. Здалеку чуть весільну музику.

ЯВА I.

Бурлака. Боже мій, боже! Як то важко жить на світі! А через що воно й важко, як не через самих людей. Замість того, щоб любити одному другого, як братам слід, вони один против другого ворогують і готові в ложці води утопити того, хто стане урікати їх за несправедне життя! *(Мовчить)*. От думав доживу віку спокійно, а тепер приходиться знову воювати. Не можна ж, не можна схилитися перед таким супостатом, як Михайло. До якого страху довів людей: ніхто не хоче везти мене в город, знаючи, що я поїду жалуватися начальству на старшину! Шукав Петра, може цей чи не повезе, він сміливіший від других; сказали, що пішов на весілля. Піду і я туди. А як Петро побоїться? Тоді пішки махну. Треба поспішати, бо запакують хлопця, тоді вертати з москалів трудніше буде. Я ж тобі, Михайле, покажу, як знущаться! Достав у п'яного два приговори фальшивих. На обох приговорах померших хазяїнів записано більше, ніж живих. Що там за гомін? Вікно виламано у холодній! Може Олекса втік? Добре б було — і його візьму з собою. *(Виходить)*.

ЯВА II.

Старшина, Сидір і чотири десятники виходять з холодної й оглядають виламане вікно.

Старшина. От тобі якраз встерегли Олексу!

Сидір. Чорти його батька знає, як він виламав це вікно!

Десятник. Здорова бісова тінь, напер, то воно й вилізло.

Старшина. Ти завжди так глядиш. Аж досадно, їй-богу! Тепер він з Бурлакою, певно, уже поїхав в город! От тобі й пропала справа, а!...

Сидір. Та хто ж його знав, що таке скоїться.

Старшина. Хто знав, хто знав!.. Треба було знать. Ти ж знав, що Петро сидів у холодній, то вже ж він розказав Олексі про Бурлаку, а племінник такий, як і дядько, розбишака подухалий, от і втік! Що ж тепер робить?

Сидір. Та що робить?... А дивіться, он маячить, то ж Бурлака потяг на весілля!

Старшина (*прильдається*). Так, він. (*Так, щоб десятники не чули*). А Галя на весіллі?

Сидір. Там і вона танцює з парубками! я оце звідтіля прийшов. Панас їй духу надає, щоб не журилась; він усім розказує, що Олекса не піде у москалі.

Старшина (*зідхнувши*). Ну, то ще побачимо. Поки хвалько нахвалиться, то будько набудеться! І чого ти не заарештував його на сході? Тепер мудруй.

Сидір. Еге, чого? Добре вам казати — чого! Хіба ви не знаєте? Він так розпалився, що до нього страшно було й приступити.

Старшина. Ото ж то бо й біда, що ти сміливий, тільки, як треба Петра, або кого ще смирнішого взяти, а як прийшлося Бурлаку, то й тпру.

Сидір. Ну й чудно ви розказуєте! А як би тьопнув кілком чи каменем по голові — у мене ж діти є!

Старшина. Мабуть, мені самому треба прийнятися за нього, бо ти нічого не зробиш, тільки хвалиться умієш та совіти давати! Розбери діло: як тільки ми сьогодні не заарештуємо Бурлаку, то він завтра буде у воїнському присутствію, тоді за Олексу спечемо рака, бо його не приймуть, він докаже, що вільготний. А тільки він виграджу справу, тоді пиши усе пропало. От тобі одно, а друге — писар совітує держати його під арештом, поки приговора не зробимо вислати Бурлаку зовсім з села. Тепер він не покине нас, поки свого не доб'ється. То й нехай поси-дить, а приговор, і — гайда! Бач, харпак волость щитать захотів, скрізь йому діло.

Сидір. А так, так! Його треба десь дить, він не тільки щитать волость, а підбивав громаду, щоб другого старшину вибрали, я сам чув!

Старшина. Та ти мені не кажи, я його знаю добре, збірщиком при ньому був, як собака на сні: сам не їсть і другому не дає. Вредний Ирод, а як удариться оце до начальства, то й Казюка не допоможе. Казюку, кажуть, чорт підкинув його матері замість настоящої дитини, котру баба забула перехрестить, як воно родилось, а дитину взяв до себе, ну, а Бурлака з діда-прадіда наклада з чортами, то ще хто його зна, котрий переважає.

Сидір. На бісового ж батька зачіпали? Зразу треба було з ним замирить. А все через кого? Через дівку...

Старшина. Сидоре, знай же честь. Тобі тільки дозволь за стіл, то ти й на стіл... Щоб я начальник, та дивився в руки Бурлаці, а не діжде! Який би я тоді був старшина, хто б мене боявся, всі б знали, що Бурлака скаже, так і буде.

Сидір. Робіть, як знаєте — ви голова.

Старшина. Отже слухай сюди: Бурлака на тім боці, на весілі, то він неминуче буде йти цією вулицею назад.

Сидір. Я вже догадуюсь: ви хочете тут Панаса злапач? Йй-богу, Михайло Михайловичу, страшно до нього підступать, смертоубійство буде!

Старшина. Тай дурний же ти, а ще хвалишся розумом!

Сидір. Ну, то кажіть ви, що придумали, бо виходить, я не догадуюсь.

Старшина. Він піде спать п'яненький, а ми назирці за ним, та сонного його зв'яжемо і у холодну, нехай посидить, поки Олексу здамо у москалі; там — відер десять горілки, побалакаємо з громадою, зробимо приговор і пошлемо Бурлаку подальш відділя, нехай там волость щита, чи про мене хоч і старшиною буде! Тямиш? Де тобі! А ми всяку резолюцію вже з писарем поклали.

Сидір. От голова, так голова! Ну, нехай хто другий мудріше пригадає, нехай, мовляли, посидить! Так точно, нехай посидить!

(Тим часом десятники залаштували вікно).

Десятник. Готово!

Старшина (*омідає*). Так добре! Тепера два чоловіки ідуть шукать Олексу і хоч з-під землі викопайте, а щоб на ранок був, а ми вчотирьох посідаймо отам біля рову. На дворі темно, ніхто не примітить. (*Розходяться*).

Сидір. Стривайте; чуєте хтось співа.

Старшина. Еге. Ходім! Я тебе провчу, я тобі покажу — щитать волость, бунтувать громаду! Будеш мене згадувать! О, ти не знаєш ще Михайла Михайловича, то будеш знать (*Виходять*).

ЯВА ІІІ.

Семен (*п'яний співає*).

«Добра горілка краща від меду.
Вип'ємо, куме, ще й у середу!
Продаймо, куме, рябу телицю.
Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю!»

Крутився, крутився і не попав на той бік! Чи втраплю ж я хоч додому? Це ж, здається, моя клуня (*прилядається до куца*). Моя!.. Га? (*Омідається навкруги*). Хтось звав, а нікого не видно!.. Так, так! (*Прилядається*). Клуня, именно клуня, — он і черногуз! Тут і ляжу. (*Стає на коліна і хоче скинути свиту*). О, хтось гомонить, мабуть, жінка вийшла! (*Надіває свиту*). Піду в хату! (*Хоче піднятися й сіда*).

ЯВА ІV.

Бурлака (*за лаштунками співа*).

«Ой наступила та чорная хмара,
Став дощ накрапать,
Ой там збиралась бідна голота,
До корчми гулять.
Ой, ну мо, хлопці, та по півкварти,
Та будемо пить,
А хто з нас, братці, та буде сміяться,
Того будем бить.
Ой іде багач, ой іде дукач,
Насміхається:
Ой, за що, за що — вража голота

Напивається.

Ой, один устав, за чуба достав,

Другий в шию б'є,

Ой, не йди туди, превражий сину,

Де голота п'є».

Еге, именно не йди! Мабуть, старшина догадався, що не прийшов на весілля, бо пом'яв би боки. Кудюю ж це Петро пішов, чи не зайшов він до Дмитра. Випив і забув, що удосвіта треба й їхати в город (*Натикається на Семена*). О, чи не Петро?

Семен. Це ти, Ярино!! Одведи мене в хату, бо в клуні холодно.

Бурлака. Семен! Чи тобі ж пити горілку? Гай, гай! Вже й не тямить, де він.

Семен. Та не бреши, не бреши, Ярино! Це ти мене лякаєш, перемінила голос... Ач, яка хитра, ну не вража баба... (*Сміється*). Яка!.. Диви, ще й пустує... Веди мене у хату.

Бурлака (*сміється*). Бач, як розп'якався! Треба одвести до хати, бо на дворі темно, ще хто-небудь наїде. (*Підходить і підводить Семена*). Ходім, ходім, овечко, додому!

Семен (*цілує Панаса*). Жінко, моя голубко, Ярино, спасибі! спасибі!

Бурлака. О, мій баранчик дурненький! Ти б лучче воду пив, ніж горілку, бач, як намок, насилу підніму. (*Бере на руки, як дитину, і виходить з ним*).

ЯВА V.

Старшина, Сидір і два десятники крадуться з другого боку.

Старшина (*показує*). Бачили, хлопці! Ходімо ж на-зирці за ним. Як тільки засне, ми його тоді насядемо, зв'яжемо і в холодну відтарабанимо. Нехай там посидить зв'язаний до ранку, а вранці ми йому хлосту дамо. Ходім! (*Пішли*). (Яка хвиля тиша, здалеку чути знову скрипка й бубон грають).

ЯВА VI.

Олекса (*крадеться*). Скрізь тихо! Здається нікого нема! Був дома і не застав дядька, пішов підводу шукать у город. От напасть! Утік з холодної, щоб хоч побачиться

з Галею. Пішов би на весілля — страшно: чого доброго там здибають, як кинуться шукать. Та вже скоро повинні дівчата йти з того боку, так я тут побачу Галю. Ач стара собака! чого заманулось? молоді дівчини; та ще й найкращої! Думав, як бідна, то й поквартиться. Не в ті взувся! Ще... Бог змилувався, хоч дядько Панас надійшли, то не дадуть пропасти, а то прямо хоч живий у землю лізь — тай годі. Сьогодні Петро в холодній розказував, що дядько завтра поїдуть до справника. Постривай, лисий, коли б мені тільки відбуть цю оказію, я тобі бебехи надсажу, піймаю я тебе у дядихи.

ЯВА VII.

Дівчата співають весільну пісню й переходять кон.

«На добраніч, подружино,
Бо вже ми йдемо,
Уже ж твоє дівування
Собі беремо.
Ой, беріте подруженьки,
Та діліться,
Та за моє дівування
Не сваріться!»

(Як дівчата переходять кон, Олекса підбіга до Галі й придержує її).

Г а л я. Хто це?

О л е к с а. Голубко моя, це я.

Г а л я. Ти, Олексо? Тебе випустили? Ну, слава богу. Що, угамувався старшина?

О л е к с а. Де тобі угамувався! Я втік, щоб з тобою побачиться, та побалакать, бо завтра треба їхать у прийом.

Г а л я (обнімає його). Бідненький!

О л е к с а (обнявши Галю одною рукою). Ні, моя зоре! Я багатіший далеко від старшини, бо ти мене любиш!

Г а л я (тулитьсья до нього). Бач, який багач! А що ж я буду робить, як тебе приймуть у москалі?

О л е к с а. Дядько переказували через Петра, щоб не боявся. Старшина хоче підлогом віддати мене, щоб тебе висватати. Я вільготний, кажуть.

Г а л я. А щоб він не дждав, щоб я пішла за нього заміж! Що собі в голову забрав! Аби ти мене не забув, а я буду і з москалів тебе дождиватися, орле мій!

Олекса. Моя лебідонько! (Цілюються).

Галя. Серце! (Мовчать).

Олекса. І чого їм треба, пекельним душам? Та нехай вони тямляться, тепер я щасливий. Я не вмію тобі сказати, як мені гарно! А вимучився за ці два дні, що тебе не бачив, страх, здалось год сидю.

Тепер мов і біди ніякої не було.

Галя. А мені зараз і думки ніякі в голову не йдуть. Мовчала б отак цілу ніч! Так би й заснула!

Олекса. Ходім до вас на город, там посидимо.

(Здалеку чути голос Панаса: «Бодай тебе завійна взяла!»)

Галя. Чуєш?

Олекса (прислухається. Голос Бурлаки: «Спалю, всю худобу поріжу»). Хтось б'ється, чи в холодну когось ведуть, тікаймо (Виходять). (Голос Бурлаки: «Сонного зв'язав та й знущається! Бодай вам руки покорчило! Лудипір!» Голос старшини: «Ходім, ходім, голубчику у холодну»).

ЯВА VIII.

Виводять П а н а с а зв'язаного.

Бурлака. Я тобі цього в вік вічний не подарую! Онукам закажеш! Не будеш же ти мене держати у холодній до смерти.

Старшина. Добре, добре! От як завтра дамо хлосту, то помирнішаєш, о, помирнішаєш!

Бурлака. А щоб ти своїх дітей не побачив, коли це станеться! (Силкується розірвати вірвовку). У!!

Старшина. Ха-ха-ха! не розірвеш! вірвовка нова!

Бурлака. Караул, розбійники!

Сидір (б'є Бурлаку по шиї). От тобі розбійники! (Пхає його в двері, звідкіль чути стоїн. Сидір замикає двері). Сиди там! Ач, укусив за пальця, чиста собака!

Старшина. Тепер тільки Олексу знайти, і діло наше гуде!

Сидір. А де ж він дінеться, знайдемо, може вже й ведуть.

Старшина. Ходім, хлопці, до мене, по трудах я дам вам по чарці. Натомились добре. Я вже думав випручається. Здоровий страшенно. Де ж, одвірок вирвав рукою! Вигу-

лявся коло овець. Нехай тепер попросидить. Ти, Сидоре, його доглядай, поки я приїду з прийому, а там ми йому дорогу найдемо.

Сидір. Та вже будьте певні! (*Виходять*).

(*Парубки переходять кон і співають*).

«Ой, чумаче, чумаче»...

ЯВА ІХ.

Пріська штовхає Петра, а той опинається.

Пріська. Іди, іди! Посидів у холодній, то ще хочеш посидить.

Петро. Та мені треба було Панаса знайти.

Пріська. Знаю я, якого Панаса! Чого ти витріщав очі на Іваниху?

Петро (*сміється дубродушно*). Ну, та й дурна ти, вража баба, сказано — баба, тай годі! Тобі разураз на думці пусте! От хіба... Пусти, мені треба безпрямінно Панаса знайти, він мене шукав!

Пріська. Говори кому иншому, а я знаю тебе, здорова собака! Тобі однієї жінки мало!

Петро (*обнімає Пріську*). Ох, ти моя гулубко!

Пріська (*штовхає Петра*). Та відчепись, марюко!

Петро. От напасть! Удень старшина, а вночі жінка під арештом держать (*Щезають*).

ЯВА Х.

Тріщить вікно в [холодній. Потім випадають дошки й Панас вилазить.

Панас. О, господи милосердний! Зроду такого сорому не переживав, як оце прийшлося на старість! О, тепер же, або жив не буду, а тебе доканаю! Землею, небом і богом заприсягнуся, що мав би згнити в острозі, а це тобі, Михайле, не пройде даремно!

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Водосне правленіє,

ЯВА I.

Писар (сидить на землі сонний, протирає очі й омидається кругом). Оце так, у волості й заснув. (Стогне, піднімаючись з землі, й береться за голову). А в голові гуде, то їй-богу неначе вітер у димарі! Учора передав куті меду! Добре, хоч рано прокинувся, ніхто не бачив, що я тут валявся! Аж за серце смокче, так погано! (Позіхає й потягається). А тут ще й роботи до біса. Послали в город бумагу, щоб Бурлаку арештували і як безпашпортного привели. Оце сьогодні повинен зібратися сход і підписати приговор, щоб як Бурлаку приведуть, то ми його назад. Треба писати приговор поки-що. Я так думаю, що Бурлака, як насидиться в острозі, то укуськається і хоч його й вернуть, перестане лізти у вічі. Тоді вп'ять кури!... Погано буде, як він там успів набрехати справникові! Тільки ж Казюка не повинен допустити, распоряженіє сделано акуратно!

ЯВА II.

Сидір (входить). А ви вже тут? Раненько!

Писар. Бо тут і спав.

Сидір. Невже?

Писар. Їй-богу! Не тямлю, як і розійшлися!

Сидір. Добре смикнули!

Писар. А ви хіба менше за мене.

Сидір. Та хоч додому дотяг. Учора старшина казав, щоб виготовили приговор за Бурлаку, до сходу. Скоро

люди почнуть збиратися на сход. Я оце знову декого похмеляв.

Писар (*сідає за стіл*). Руки так тремтять, неначе пропасниця трусить! (*Бере перо*). Еге, й пера не вдержиш! Ні, мабуть, треба пропустити, бо такого тут нашкрябаю, що й сам опісля не розберу. (*Чистить ніжечком перо*). З тією ще статистикою одно нещастя, треба мерщій кінчати. (*Кривиться й береться за олову*). Чи вас чортики не хапають?

Сидір. Хапали, та я вже похмелився.

Писар. Так ідіть принесіть мерщій, бо мені треба писати, а тут руки не стоять! Добре, що вчора написав за Петра до учителів. А йому загадували, щоб прийшов?

Сидір. А як же, він повинен скоро прийти.

Писар. Треба до сходу його вислати, щоб не мішав, бо як він є, то багато за ним тягне руку. (*Передивляється бумагами*). Не сьогодні-завтра буде підтвердження від станового. Чого ж ви мнетесь? Ідіть мерщій!

Сидір. Зараз, зараз! Тільки покиньте ви ту статистику, а пишіть, що нужніше. (*Виходить*).

ЯВА ІІІ.

Писар (*сам*). Ну коли ти тут будеш робить? Раз-по-раз okazія! Олексу у москалі здали, то вдвох з старшиною чотири дні і чотири ночі пили. (*Крутить цигарку*). Нехай старшина на radoщах: він старий дурень і досі дума, що Галя піде за нього заміж, як Олекси не стане в селі, а вже я з якої речі пив — сам не знаю. «Пий, каже, за те, що розумно придумав і зробив так, що Олекса, маючи вільготу, пішов у москалі». І пили донське, аж у город їздили! Та так був опух від перепою, що як глянув дома у дзеркало — перелякався: дивлюсь у дзеркало, а звідгіль визира собака. Єй! Оглянувся кругом, собаки й у хаті нема. Коли я гарненько придивлюся, аж то мій вид на собачий перевівся. Після того, мабуть, днів п'ять не пив, поки одтух і прийнявся був за статистику, а тут нова okazія. Тепер чого доброго, знову до собаки доп'єшся! (*Бере бумагу і чита то одну, то другу, показує вид, що не розбера. Одкашлюється і знову чита. Далі бере щоти*). Озимої пшениці посіяно 200 десятин. (*Кладе на щотах 200*). Ні поставимо

150. А як скажуть мало! Нехай 200. (Щита). Не виходить ітог, хоть сказися! (Одклада лист і бере другий). З цією хвормою подождемо, на свіжу пам'ять зроблю. (Бере знову лист і б'є по бумазі). Оця мені хворма трудна! Позавчора мудрував, мудрував про фабрики — на превелику силу склав. Та ще бог його зна, як воно буде: олійниці не щитав, може й вони хвабрики? Головоломне діло, а навіщо воно — і сам не знаю! Торік становий лаяв мене, що й опізнився і напутав багато, і як його й не напутаєш, коли кождо-дневно в голові чмелі гудуть. (Щита: скида те, що поклав, знову щита). Чого той Сидір бариться, уже аж за печінку тягне! Як похмелишся, наче трохи порозумнішаєш. (Щита). Мужеська пола дворян... скільки їх? (Кладе на щотах). 35! Ну, а як більше, або менше? (Сміється). Та нехай ідуть та самі полічать. 35 — так і буде! Женська пола...

ЯВА ІV.

Петро (входить). Здрастуйте вам, та боже поможи!

Писар (здриснувся). Тьфу! Злякав! Не мішай, зділай милость! Женська пола... Де ж вона та цифра? А бодай тебе... мішають разураз. Загубив... Женська пола... женська пола... Чого тобі треба?

Петро. Хіба я знаю, чого покликали.

Писар. От ти й роби тут статистику! (Піднімає юлову). А, це ти, Петре?

Петро. Я. Що тут за діло таке?

Писар. На тебе учитель жалівся, казав, що ти требавав вивчити свою собаку в школі, тоді будеш платити гроші на школу.

Петро. Ну так що ж, що казав? Велике цабе ваш учитель! А завіщо я буду даремно гроші платити? Може це й не на школу, — почім я знаю? Хіба ви книги нам покажете?

Писар. Ти, Петре, не вчись у Панаса, бо й тобі те буде, що йому.

Петро. Завіщо? От яку обиду зробив учителеві! Я ж і не йому казав, а Сидорові! Та де ж, лізе та й лізе в вічі: давай гроші на школу! А я йому й кажу: не дам, бо в мене дітей немає в школі, нехай, кажу, той дає, чиї діти в школі

вчатся, а як хочете, кажу, з мене гроші править, то нехай учитель навчить мого собаку Гарапа читати і писати, однаково у мене дітей нема. Ото тільки всього й казав для штуки. Який великий гріх!

Писар. Бо й великий! Як ти міг сказати, щоб учитель вчив твого собаку там, де християнські душі вчатся. Тепер, он яка тобі покута: візьмеш одю бумагу й підеш з нею до всіх учителів. Нехай прочитають її й розпишуться, що ти в них був.

Петро. Що ж то за бумага? Може ще всякий учитель штовхана мені дасть, як прочитає її.

Писар (бере бумагу і читає). Слухай: «Господам учителям і учительницям. Волосное правление просит покорнейше вас г.г. учителя і учительниці, роз'яснити посилаємому при сем, крест'яніну, Петру Червоненку, як должно обращаться крест'яніну к народним учителям і учительницям і школам, ібо дозволительно лі вираженіє єго, Червоненка, против учителя в том, что сельские власти понуждали єго, Червоненка, к платежу на школу оклада по разверстке общества, то Червоненко виражался против чести народных учителей, как не имеет детей, то говорит: пусть учитель виучит мою собаку читати і писати в той школе, где обучаются крест'янские діти і тогда только он согласится платити повинности на сельскую школу, как не имеет детей, не имевши детей то волосное правление предполагает лучше ідти єму самому в школу і учити грамоте, а не оскорблять тем народных учителей, ібо хотя собак і обучают, но не такие учителя і не в народных школах, і более того, что собаки грамоте писати і читати виучити нельзя, то раз'ясните єму, г.г. учителя і учительниці суть дела, как он должен обращаться к учителям і народным школам, не оскорбляя таких своих вираженіями». (Дає бумагу Петрові). На, та йди здоров, бо мені ніколи.

Петро. Що ж воно таке, я нічого не розберу! То це волость хоче мене в школу оддати, чи що?

Писар. Та ні. Підеш до учителів, вони з тебе погнутують трохи — тямий?

Петро. А як не піти?

Писар. То в холодну запремо.

Петро. А бодай тебе! І так гірко жити, а тут ще па-

ничів учителями надавали! Бійся за нього і поза очі що-небудь казати! *(Взяв бумагу)*. Треба повісити, бісові пари, Гарапа, а то через нього ходи тепер, а все Сидір, це вже Сидір, це вже його масло.

ЯВА V.

Сидір *(з пляшкою)*. А цей чого тут?

Петро. Хотів був тобі ребра полічити, та ніколи— піду до учителів, може порозумнішаю. Прощайте. *(Йдучи)*. А ти, Сидоре, за брехні своєю смертю не вмреш. *(Вийшов)*.

Сидір. Ти не дуже...

Писар. Годі вам — давайте! *(Потирає руки, ковтає слину, а далі сплюнувши, каже)*. Та давайте бо вже, а то неначе хто крючками тягне за печінку!

Сидір *(налива)*. Натє, натє!

Писар *(п'є помалу, смакуючи)*. Сидір виймає кусочок хліба й подає; писар спльовує, нюхає хліб і віддає назад. Ну, більше сьогодні не треба. Тепер покурю, та й за статистику. *(Робить цигарку)*.

Сидір *(п'є, чути дзвінок почтарський, Сидір торопко зовпає пляшку й чарку, а писар підбігає до вікна)*.

Писар. Тьфу! думав — становий!

Сидір. А то ж хто?

Писар. Земська пошта. Мабуть, вже є що-небудь за статистику! Коли б мерщій її здихаться — здається, аж поздоровшаю.

ЯВА VI.

Почтар *(з сумкою через плече)*. Здрастуйте!

Писар. А, моє вам почтеніє, Поликарп Данилович! А що новенького?

Почтар. От вам письмо від Казюки, а от вам почта, може тут і є що нове. Я вже третій день з города. Поспішаю оце, щоб хоч сьогодні наніч вернуться — прострочив трохи. А у вас почти нема?

Писар. Та є тут срочні бумаги про статистику, та не готово, а через неї й другі бумаги лежать....

Почтар. Ну, будьте здорові! Ніколи мені. Ще діло є до попа. *(Чоломкається й виходить)*.

Писар. Ану, зараз прочитаємо письмо Казюки. *(Читає)*.
Бач, Ирод!

Сидір *(тривожно)*. А що там?

Писар. Панас наш у городі, подав донос, що гроші
оброчні розтрачено, представив приговори підложні;— і де
він, чорт, дістав їх?

Сидір *(тривожно)*. Що ж воно буде тепер?

Писар. Побачимо.

Сидір. Покиньте ви оцю статистику та робіть, що
нам нужніше: пишть приговор за Панаса, щоб його зараз
у острог, тоді й доносів його не так поймуть віри.

Писар *(незадоволено)*. Де ще те теля, а ви з довбнею
бігаєте!

Сидір. Як де? Та я завтра сам поїду в город, заареш-
тую Панаса й приведу.

Писар *(сердито)*. Постривайте, ще ж не все прочитав.
(Чита). Бач.

Сидір *(тривожно)*. А що?

Писар. Не мішайте! *(Чита)*. Он як! Олексу випустять.
Панас знайшов у городі нашого попа і той дав бумагу,
що в нього є і мати і що він один син в сем'ї, та ще
Петро являвся і дав показаніє, що Олекса один син
у матері.

Сидір. Я ж казав старшині: не сваріться з попом, бо
пригодиться — не послухав.

Писар *(розпечатує пакети й чита)*. От тобі й за Олексу
требують об'ясненіє. І статистику требують! А, бодай тебе
в жито головою! Не знаєш, за віщо й браться!

Сидір. Нам найперше треба Бурлаки здихаться. Він
всьому причина!

Писар *(розпечатавши послідню бумагу, радісно)*. По-
пався, попався!

Сидір. Хто? Хто?

Писар *(потира руки)*. Панаса арештовано в городі. По-
стривайте. Еге, уже п'ять день, як його заарештували, що ж
воно за знак, що й досі не привели? Може втік? Ну, при-
чепилась сатана! Як було гарно, поки не було в селі цього
пройдисвіта, а тепер хоч тікай. Наробив він клопоту!

Сидір. Приведуть, а ми його з приговором назад, у
острог!

Писар. А оброчні гроші де? Хіба не знаєте! Як присікаються зараз, що тоді буде, де їх візьмеш?

Сидір. Та не лякайте, ну вас к бісу! Неначе маленькі, хіба первина! Коли б тільки старшина сьогодні вернувся, щоб на завтра в город до Казюки поїхати, а там вже діло повернуть...

Писар. А де ж старшина?

Сидір. Казав учора, що раненько поїде на базар у Мазурівку. Піду лишень я оце довідаюсь, чи не приїхав старшина. *(Виходить)*.

ЯВА VII.

Писар *(один)*. Ні, скінчу статистику, та й в одставку! Цей бурлака чоловік непевний. Олексу вже вернув. Тепера, як громада дізнається, що він Олексу вернув, зараз на його сторону повернеться, побачить, що можна воювать, а тут ще й оброчних грошей нема!! Що Казюка зроби? Хіба діло до весни затягне, побачимо! Черкнем приговор! *(Бере бумагу й пише; написавши прохи, чита, перше тихо, а потім юлосно)*. Односелець наш Афанасій Зінченко, возвратівшись з бродяжничества, де пробив боєє двадцати годов, постоянно предаются п'янству і разврату, а з такого поводу бунтуєт общество, чиніт обіди старшим, не взірая на званіє»... Здається, добре. *(Знову пише)*.

ЯВА VIII.

Входить провозатий з палицею і бумагою в руках.

Провозатий. Здрастуйте.

Писар *(не слуха його й не бачить. Чита)*. «По таким причінам, а равно прінімая во вниманіє неісправімость Зінченка, пріговорілі: Вишеупомянутого Афанасія Зінченка, как іспорченого, неісправімого, развратного і порочного члена общества нашего, бившего однажди под следствием, которий может іметь пагубное вліяніє на своїх односельчан — виселіть в Сибір, для каковой надобності і передать его в распоряженіє правітельства, пріняв все іждержкі на общественный счот. Пріговор сей представіть на утвержденіє в крест'янское прісутствіє, а до того онаго Афанасія Зінченка, по пріводе его із бродяжества, в

котором он внонь состоїт, даби он не скрился, содержать под арестом прї волостном правленїї». Ну, слава богу, одною роботою менше! (*Глянувши на провожатого*). А тобі чого треба?

Провожатий (*подає бумагу*).

Писар (*прочитавши бумагу*). Якраз поспів: приговор готовий і Бурлаку привели! От радий буде старшина! Де ж арештант?

Провожатий. Нема.

Писар. Як нема? Це ж бумага, що він препровождається за строгим караулом? (*Чита*). «Препровождають і наблюдают, даби арештант в путї следованія, ілі во время ночлега не мог учїніть побєга».

Провожатий. Та він і не біг, а так пішов собі, тай годї.

Писар. Так ти його пустив?

ЯВА ІХ.

Сидір (*входить*). Ну, слава богу, приїхав Михайло Михайлович! Якось не так страшно, як він дома, а то ви мене зовсім перелякали тими гаспидськими бумагами. Зараз і старшина йде за мною.

Писар. От вам нова закуска!

Сидір (*тривожно*). А що там таке?

Писар. Ось, бачите що! (*Показує бумагу*).

Сидір. Та бога ви бійтеся, кажїть мерщїй, що там таке, хїба я грамотний, що ви менї бумагу тикаєте!

Писар. Панас з дороги втік! Оце й провожатий.

Сидір. О!? Так ти такий, голубчику, сторож? Як же ти смїв пустити арештанта?

Провожатий. Хїба я його пускав?

Сидір. А хто ж його пустив?

ЯВА Х.

Старшина (*входить*). Кого пустив?

Сидір. Панаса.

Старшина. Хто?

Писар. Оцей чоловік.

Старшина. Га?.. Що?.. Він пустив Панаса?! Закувать

Його в кандали! Перебрить голову йому! Мало... убить його, як собаку! Бач, як служать обществу! Ти знаєш, кого пустив? Знаєш? Розбійника випустив, він у нас в Сибір приговорений. (До писаря). Пишіть протокол. (Писар сідає писати).

Сидір. Пишіть, Омеляне Григоровичу!

Писар. Та відчепіться!

Провожатий. А на віщо ж розбійника посилають з одним чоловіком? На такого арештанта і п'яťох мало! Що я йому зроблю, коли він, як би загилив мене по по-тилиці, то мабуть би, й до завтраго не дожив.

Старшина. Хоч би він убив тебе, то ти не смів його пускати; куди він, туди й ти!

Сидір. Куди він, туди й ти!

Провожатий. Я йому кажу: ходім, дяюшка, у во-лость, а він і не слуха. «Іди, каже, коли тобі треба, я там нічого не забуду», та й пішов собі другою дорогою убік.

Старшина. Нехай іде, а ти повинен назирці за ним.

Сидір. За ним назирці.

Старшина (до Сидора). Не мішайся.

Провожатий. Я за ним. Він каже: «Покинь лучче мене, я додому шлях знайду й сам прийду. А щоб мене водили, як арештанта, не привик».

Старшина. А ти злякався, та мерщій на втьоки!

Провожатий. Злякалися б і ви такого чоловіка. Він оглянувся, та й каже: «Іди ж, іди, чоловіче, прямо у во-лость, і я туди прийду». Та так ції слова сказав, що мені здається й ви б послухали!

Старшина (до писаря). Пишіть все оце в протокол! А ти, Сидоре, біжи позви сюди десятських та ще візьми чоловіка п'ять з добрими кілками. Тепер я бачу, що він не хотів безчестя, щоб його, такого хороброго лицаря привели, а незабаром і сам буде! Певне, що він піде зараз до Галі зі звісткою, що Олексу випустять; а ми його там і зв'яжемо зараз та в арештанську, а завтра з приговором в острог. Нехай не гвалтує, іродів син! Оттут він мені сидить! Та ззивай людей на сход (Заглядає до писаря в бу-магу). А приговор готов?

Писар (не піднімає голови). Готовий.

Старшина (показує на провозатого). Він вам не нужен?

Писар *(пише)*. Ні!

Старшина *(до Сидора)*. Одведи його в холодну, а сам біжи зивай десятських і понятих та людей на сход, що вони баряться?!

Сидір. Зараз. Знаєте що? Я зайду з людьми в шинок та дам їм по добрій чарці, так вони будуть сміливіші, як прийдеться з тим иродом воювать, бо він же так не здасться, хіба ви його не знаєте?

Старшина. Добре, добре! Розумно пригадав. Веди ж цього дурня в холодну.

Сидір *(до провозжатою)*. Ходім!

Провожатий. Змилюйтеся, господин старшина! За віщо ж ви хочете занастити мене? Хіба ж я винен, що мене одного послали провозжатим з розбійником?

ЯВА ХІ.

Панас тихо входить і стоїть біля дверей.

Старшина. От ми змилюємся! Пустив арештанта, тепер сам будеш арештант і замість його в Сибір підеш!

Провожатий. Помилуйте за віщо ж?

Старшина *(до Сидора)*. Веди його! Не пускай арештантів.

Бурлака. Він арештанта не впустив, ось тобі й арештант! *(На хвилину картина: старшина, почувши Панасів голос, повертається до нього і мов оніміє; писар скоочив зі стільця, звалив щоти, а Сидір одхилившись, неначе хто на нього замазнувся, хутко виходить)*. Перелякались нечестиві! За віщо ти хочеш чоловіка садовить? Від злости, що не по-твойому вийшло; бачиш, прийшов сам без провозжатою.

Старшина. Прийшов без провозжатою, а підеш звідця з провозжатим. Громада приговорила вислати тебе в Сибір! Сьогодні й приговор підпишуть, уже готовий он. А прочитайте йому.

(Писар однашлюється й встає).

Бурлака. Не треба! *(Писар сіда)*. Мовчав би ти лучше! Я знаю, що підлогом можна зробити усе! Але побачимо, як воно дальше буде! Може ще замість мене ти підеш у Сибір — воряга! Прийде незабаром і на тебе твоя! Ти ду-

маєш, що так тобі пройде? Ні, я тобі кісткою у горлі стану, подавишся! Не справдяться твої гидкі заміри — не справдяться! Подивись ти в свою душу: хіба тобі видно других винуватить, коли ти сам замазаний, як та ганчірка, що каглу загикають? У вічі не глянеш сміливо!

Старшина. Не смій розказувать у волості, я тобі тут рота заткну!

Бурлака. Ні, я тобі заткну! Украв громадські гроші, та й баришуєш; підлогом хотів парубка віддати у москалі, щоб жениться на його дівчині; підлогом наділи у людей поодбирав; підлогом хочеш і мене запакувать та ще й рота затикаєш. А не дїждеш ти, фойднику всесвітній, щоб я мовчав!

Старшина (до провозжатою). Бери його, це твій арештант і веди його в холодну, а то я тебе запру!

(Провожатий хоче брати).

Бурлака. Не зачіпай, дурню! Він бреше. Ти бачиш, я ось де у волості стою й не тікаю ні від тебе ні від нього, нехай сам бере, як йому треба! (Підступа до старшини, а той відходить до писарською стола. Писар ні в тих, ні в сих). Чого ж ти тікаєш від мене? Я хочу тобі подякувати за твій приговор!

Старшина (перелякано). Чого тобі треба?.. Не лізь!.. Омеляне Григоровичу, де ви у бісового батька? Він тут задавить мене!... Пишіть протокол!

Писар. Де два б'ються — третій не мішайся!

Бурлака (припер старшину до столу). Злодюго, де твоя честь?.. У!.. (Неначе хотів кинуться на нього, та опам'ятався). Тьфу! Смердючий, рук паскудити не хочу! (Відходить). В Сибір! За що ж? Я не вкрав, не вбив, кривди нікому не зробив: хотів овець оборонити від вовка, а вони самі йому в зуби лізуть! Пропадайте ж, коли так! (До старшини). Пам'ятай, Михайле, що буде каяття, не буде вороття, і з Сибіру є сюди шлях!.. (Виходить).

ЗАВІСА.

ДІЯ П'ЯТА.

У Галі в хаті.

ЯВА I.

Галія (*сидить за столом, замислившись*). Нещасна моя доля! От уже друга неділя, як Олексу прийняли у москалі, а дядько Панас пішов з села й вістки не подає. Мати сердяться, що-дня силують, щоб йшла за противною, осоружного старшину. Що його робить у світі божому й сама не знаю?

«Зеленая ліщинонько,
Чом не гориш та все куришся,
Гей молодая та дівчинонько,
Чого плачеш, чого журишся?
Ой, як би я суха була,
Я б горіла, не курилася,
Ой, коли б я знала, що за ним буду,
То не плакала й не журилася».

І не плакала б і не журилася. А як його не вернуть, а мене присилують вийти за старого Михайла, я сама собі смерть заподію.

ЯВА II.

Олена! (*входить*). Добри вечір, сестричко!

Галія (*сполохнувшись*). Ох, як ти мене злякала! Ну тебе!

Олена. Ото, яка бо ти стала полохлива! А все через те, що журишся. Ти вже й на себе не похожа. Не журися, сестро, бог милостивий, Олекса вернеться: мати казали, що якусь бумагу дядько Панас подав і начальник обіщав відпустити Олексу зовсім.

Галя. А мати коли бачили дядька Панаса?

Олена. Та вже, мабуть, днів п'ять, як вони приїхали з города.

Галя. Чом же й досі ти не забігла до мене. Розкажи ж, сестро, що мати казали, чи бачили Олексу?

Олена. Та я за тим же й забігла, щоб розказать. Я сама тільки вчора прийшла від Шуляка, була коло машини. Оце зараз іду до Палажки, щоб віддала хліб, вона у нас позичала, а мати ждуть сьогодні Олексу, кажуть, що безпремінно буде. Вони, ненько, цілий сувій полотна віддали якомусь писареві, щоб скоріше Олексу пустили. Обіщав, що в п'ятницю, цеб-то сьогодні, Олекса вернеться.

Галя. Дай боже! Ти не чула, сестро, що то вчора про дядька Панаса всі громадяни судили у волості?

Олена. Ох, чула! Бодай не казати! Вітчим казали, що дядька Панаса засудять кудись далеко.

Галя. За віщо ж?

Олена. Не знаю.

Галя. І ні один не заступився?

Олена. Заступався, кажуть, Петро, боже, як заступався і ще дехто; так Петра кудись послали, а сьогодні сход; оце зараз пішов вітчим туди. Прощай, сестро, мені ніколи.

Галя. Посидь трішки, матери немає, пішли до Савчука на той бік, а мені так важко одній сидіти, аж плакати хочеться.

Олена. З радістю посиділа б, та немає часу. Якщо Олекса прийде сьогодні, то я дам тобі звістку.

Галя. Скажеш йому, щоб до мене зайшов, мені якось ніяково йти до вас.

Олена. Добре. Він тебе визве, як перше викликав, Прощай! *(Виходить)*.

ЯВА III.

Галя *(одна)*. Бідний дядько Панас! Вони за всіма оступаються, а всі проти них! А може єсть такі, що жаліють! але що з того: тут він тебе жаліє, а тут же біда трапилась, не посміє голосу одвести, щоб зарятувать чим! *(Мовчить)*. Ох, як важко на душі! Дядько Панас був мені й Олексі замість рідного батька, а скільки він помагав і

другим? От тобі дяка яка! Коли б йому звістку подать про те, що тут без нього сталося, може б він сюди не вертався?.. (Мовчить). Яке тепер мені з Олексією щастя буде, коли такого чоловіка, що замість рідного батька був, запакують... і запакують, певне, через мене!.. Господи! Не допусти дядькові Панасові попастися в руки ворогам його! Тільки подумаю про це, то зараз за серце вхопить, мов гадина коло нього обив'ється! Нудно ж мені тепер оттут в селі сидіти, покинула б все і пішла світ за очі, якби не мати!

Ой, глибокий колодязю,
Золоті ключі,
А вже ж мені докучило
В світі горюючи.

ЯВА ІV.

Входить Бурлака і слухає послідні слова пісні.

Бурлака. Чого тобі, дочко, горювать? Твоя доля ще не вмерла!

Галья (здринувши, обертається). Дядько! (Кидається йому на шию і цілує). Батьку мій ріднесенький!

Бурлака. Годі, дочко, годі, заспокойся!

Галья (усміхається і сльози утира). Як мені радісно й як мені тяжко, що ви прийшли!

Бурлака. Чого ж так: радісно і тяжко?

Галья. Ви ще не знаєте, що тут...

Бурлака. Знаю вже. Я давненько прийшов в село, та де-куди заходив і де-про-що довідався. Старшина хоче здихатися мене. Вже скільки днів поїть громаду, щоб зробили приговор вислати мене в Сибір. Сьогодні я його бачив у волості, він хотів арештувати мене та побоявся силою лізти, бо нікого в волості, як на те, не було. У мене в голові миттю пронеслась думка там же задавить його, анафему, і вже підступив до нього, всередині аж трусилося і в голові почало шуміти. Якби ще одна хвилина, одна ураза й закипіло б тут. (Показує на груди). І зробив би те, що тільки думкою пронеслось в голові; але він так злякався і таким гидким мені здався, що я тільки плюнув йому межи-очі та й пішов. Там сход збирається. Заходив

оце до Петра, дома нема, кажуть, кудись послали. Тепер не буде кому й заступитися. Важко мені дочко, на душі, гріха боюся, а без гріха не обійдеться, бо мене всього вогнем палить, як я подумаю, яку неправду хочуть дурні вівці зробити. Просив Семена, щоб прийшов сказати, що там громада зробить. Якщо приговорять, то щоб не лізти гріхові в вічі, я зараз таки вп'ять змандрую. Поїду знов у город, там найшов доброго чоловіка, він порадить, як і що робить. І зайшов тільки для того, щоб тебе побачить і розказати тобі, що Олексу не сьогодні-завтра вернуть. Я доказав, що його підлогом одрізнено від матери й показано одинцем. Недовго воювати старшині, скоро повинен приїхати на слідство неперемінний член.

Галля. Тяжко бачить, що ви нам щастя готуєте, а собі напасть накликаєте. Не радісно мені тепер й Олексу бачить, коли вас на старість зашлють в чужий далекий край.

Бурлака. Не кажи так, дочко, бо ти мене розсердиш! Що б ти сказала, якби чоловік топився, а я кинувся рятувати його та й сам потонув. «Божа воля» — сказала б. Отже й тут так. Я потону, а ти й Олекса будете жити. Не безталанні одного виростає щастя другого! Все од бога. Та ще поборемся, може ще й не потону. Не журися, будь розумна, люби Олексу по-прежньому, то й будете щасливі, а я свій вік прожив, горюючи — мені однаково. А мати де?

Галля. Та пішли на той бік, вже скоро повинні б і прийти. Може ви, дядьку, чого-небудь попоїли б?

Бурлака. Хотілось дуже їсти, та й перехотілося з пересердя.

ЯВА V.

Семен входить.

Бурлака. Ну, що?

Семен. І не розбереш, такий гвалт. Більша половина так іде, щоб підписати приговор і вже пішли у волость.

Бурлака. Продають! (До Галі). Якщо є лишній хліб, то дай мені на дорогу та знайди мої сакви й пояс, що я залишив у вас, як їхав у город.

Галля. Зараз, дядечку, сакви й пояс, здається, в коморі мати поклали. (Виходить).

Бурлака. Ти, Семене, біжи зараз запрягай коней, та повезеш мене у город. Я зараз до тебе зайду.

Семен. Я скоро справлюся, а ти не барись. (*Виходить*).

ЯВА VI.

Бурлака (*один, дово мовчить*). От тобі й дожив віка між своїми людьми! Ріс у степу, старіти став у степу, в степу й помру! Важко на серці! Один, скрізь один! Чудно склалась моя доля! Чи воно без талану чоловік уродиться, чи талану у бога не заробить?.. голову, вже стара голова, де прихилишся? У Крим... Знов перекопські степи... Там всякий куш і камінець буде нагадувать молодість, що марно, марно пройшла! Ох! Що це я? Ще розкисну чого доброго! Якось так гидко на душі і ніби аж плакати хочеться, цього ще ніколи не було.

ЯВА VII.

Входить Галя, несе сакви й пояс, на котрому в пихві ніж чабанський прив'язаний.

Галя. Натє, дядьку, сакви—я тут поклала кусок сала і хліб.

Бурлака. Спасибі тобі. Що ж це матери немає так довго? (*Знімає з пояса ніж, надіва через плече сакви*). Нехай ніж зостанеться, бо по городу недобре якось з ножем ходить. (*Кладе ніж на стіл*).

Галя. А хіба ви зараз таки й підете?

Бурлака. Мені нічого тут ждять, дочко, бо вони знущатися будуть наді мною. Поїду в город і якщо по закону не можна буде дулі піднести громаді, то подамся знову в степи—там легше жити з вовками сіроманцями, ніж тут з темними людьми, що дурніші від оведь, а лукаві, як сам сатана.

Галя. Дядечку, голубчику! Я покину все, приїду до вас і буду доглядать вашу старість!

Бурлака. Золоте в тебе серце! І я рад, що воно дістанеться моєму племінникові. Живіть тут, як вам бог дасть; про себе ж дам тільки тоді звістку, коли можна буде обох вас біля себе поселить й хазяїнами зробить. Не журись, дитино моя. Одно вже те, що я буду знать про

ваше з Олексою щастя, надасть мені сил легше перенести все те, що зі мною може бути. Ви молоді, ваша доля попереду, а моя що? Мені не страшно ніяке горе! Досада тільки їсть мою душу, як згадаю овець, котрих поїдом їсть Михайло, а вони ще й прислужують йому. Та що маєш робить? Ет, тільки розвередиш болячку, як почнеш про це балакати! Прощай, мабуть, я матери не діждуся, а мені не хочеться з Михайлом знову побачитися.

Галля (*обнімає його*). Мій батьку, наша оборона, не здолаю свого горя! Я день і ніч буду молити бога, щоб він послав вам луччий талан на старість. О, якби ви знали, як у мене серце болить! Я рада лучче зараз умерти, ніж роз'єднатися з вами, та ще може й навіки!

ЯВА VIII.

Ті ж і Олекса входить хутко й весело.

Олекса. Здрастуйте! О, й дядько тут! (*Обніма Панаса і цілує. До Галі*). Зоре моя, чого ж ти така смутна, не ясна? Мене зовсім пустили, тепер ми будемо щасливі! Ти мовчиш? А ви, дядьку, що це в дорогу наче налагодились? Я ума не приложу, що тут скоїлось?

Бурлака. Я в дорогу, а зоря твоя пояснішає, як хмара, що трошки затягнула її, одійде далі. Галю, не сумуй! От твоє щастя! (*Показує на Олексу*). Живіть любенько й мені в далекій стороні буде радісно згадати про вас. Прощайте ж! Де буду—дам звістку.

Олекса. Що ж це таке, дядьку?

Бурлака. Старшина підвів громаду зробіть приговор, щоб заслать мене на Сибір, так я оце піду шукать правди, а не знайду, утечу туди, де людей нема! Мені ніколи балакати. От вам мій заповіт: поберіться на цім же тижні—я вас благословляю. (*Обнімає Олексу, а потім Галю*). Е! Ще розплачусь. (*Іде до дверей. Двері одчиняються й у хату входять Михайло і чоловік п'ять з дрючками, Панас одступає трохи*). Шукають моєї погибелі! Серце чуло лихо, недурно воно щеміло!

Старшина. Тепер, голубе, тобі нікуди тікати більше! (*Показує на людей з дрючками*). Й ще на двері стільки ж.

Бурлака (*до старшини*). Диявол ти лютий—гірш дия-

вола! *(До понятих)*. Ви куди лізете? Чого вам треба? Нехай він зна, чого шука, а ви хіба знаєте? Кожний з вас і рідної дитини своєї не захистить, як оцей диявол захоче її з'їсти. Він кров вашу п'є, а вам дасть чвертку горілки, купленої на ваші ж гроші, то ви раді помагати його диявольським замірам!

Старшина. Що ви на нього дивитесь? Він всіх вас у вічі лає! Беріть його, йому найкраще місце в острозі. Накладай на нього заліза щоб знов не втік.

Сидір. Ось і путо.

Бурлака. Бідні, бідні ви люди! Темні! Хто більш усього вас любить—того ви женете від себе. Що ж я вам зробив? Чи против вас провинився? За що ви таким соромом покриваєте мою голову на старість? За те, що вам хотів послужити? Іуди, Іуди! Продаєте вашу душу і совість!

Галя *(Пада на шию Бурлаці і ридає)*. Дядечку, голубчику, сиротами нас покидаєш.

Старшина. Що ви слухаєте його теревені! Сидоре, накладай на нього заліза!

Бурлака *(зривує, мов гадина полізла за пазуху, а потім до старшини)*. Знущайся, знущайся! Тепер твоя сила! *(Сидір накладає заліза)*.

Бурлака *(до понятих)*. Будьте ж ви тричі прокляті! Весь гріх на ваші голови ляже!

Старшина *(придивляється як путо надіто)*. Поверни замок у той бік, ногу буде мулять.

Олекса. Дядьку, Михайло Михайловичу, г. старшина! Змилуйтесь, не знущайтесь над дядьком. Пустіть його, він не втече! Що хочете зроблю для вас: два годи буду наймитом без жодної заплати.

Бурлака. Олексо, не проси його смердючого розбійника! Не варт він того, щоб до нього балакати, а не то просить таку гадину!

Старшина. То ти ще й тепер будеш лаяться? Безштанько, голодранець. На ж тобі! *(Б'є Бурлаку в лице)*.

Бурлака. О-о-о! *(Хапа з столу ніж)*. Так здихай же, пекельна душа! *(Кидається на старшини)*.

Галя *(переступа йому дорогу)*. Дядьку, не занাপастіть себе!

Старшина. Візьміть його розбійника! *(Бурлака хапа його за барки)*.

Старшина. Рятуйте!

Писар (*вбіває торолко*). Михайло Михайлович! Приїхав ісправник і непремєнний член, волость запечатали...

Бурлака (*випускає старшину, кидає ніж*). В пору приїхали! Не допустив мене господь многомилостивий до великого гріха!

(*Старшина стоїть, як вромом прибитий*).

ЗАВІСА.

*Вища Науково-Репертуарна Рада
Головполітосвіти НКО УСРР
до вистави дозволила
30/IV 1924 р., міт. А, № 420.*

РОЗУМНИЙ і ДУРЕНЬ

КОМЕДІЯ В 5 ДІЯХ.

ДІЄВІ ЛЮДИ.

Каленик Окунь — багатий чоловік, 65 літ.

Горпина — його жінка, 55 літ.

Михайло — 30 літ

Данило — 22 літ

Палажка — 18 літ

} Діти їх.

Одарка Гайдабуриха — удова.

Мар'яна — її дочка, 24 год.

Аблакат сільський — рябий — товстий — червоний.

Хведір — селянин.

Лейба — шинкар:

Хлопець — літ 15, наймит Окунів.

Зінько — чорноморець, багатий хазяїн, рибалка.

Марта — його дочка, молода дівчина.

1

2

3

} Рибалки.

Рибалки.

1, 2, 3 і 5 дії в Новоросії; 4 в Чорномор'ї.

Між 3 і 4 діями проходить рік; між 4 і 5 — 6 день.

ДІЯ ПЕРША.

Багата крестянська хата.

ЯВА I.

Данило (один. Сидить за столом. Читає). Глибока дуже книга, мало що й розберу, а ні до кого вдариться, щоб розказав... Боже, як хочеться все знати... (Зідхає). Все б віддав... Поки у нас був учителем Олександр Хведорович, то, спасибі йому, багато від нього я навчився: євангелію і біблію умісті прочитали. Чудесні книги давав читать, а чого не зрозумієш — розкаже, як у рот покладе. Тепер у нас новий учитель та якийсь гордий: і приступити до нього страшно.

ЯВА II.

Входить наймит.

Наймит. Там Микола прийшов.

Данило. Чого?

Наймит. Просить, щоб випустили бика.

Данило. Якого бика?

Наймит. В спашу зайняли.

Данило. В спашу!.. Який же спаш його бик зробив? Тепер глибока осінь; здається, вже й трави нема.

Наймит. То воно, звісно, спашу тепер не зробиш. А сказано, скотина зайшла на наш степ; Михайло побачили та й звели зайняти, щоб не тинялась.

Данило. То скажи Михайлові або батькові: я не знаю.

Наймит. Їх нема дома.

Данило. А де ж?

Наймит. Михайло пішли у волость — аблакат приїхав, а батько у церкву.

Данило (*про себе*). Хто його знає, що й робить! (До наймита). Може біля скирт зайняли бика.

Наймит. Та ні! я ж кажу—йшов степом, біля левади.

Данило. То віддай йому бика—бог з ним! (*Наймит виходить*).

ЯВА ІІІ.

Данило (*один*). Скоро через брата так люди зненавидять, що й на улицю не можна буде показатися! Бик полем пройшов — шкода, а яка шкода, спитай його, то й сам не скаже; аби на кому-небудь злість зірвать! Сердиться, що громада не оддала шинка в оренду. А нащо йому шинок: чи ж наше діло шинкувать? Батько йому ввірились: що він скаже, те й роблять, а я у них дурний! Тепер знову водиться з аблакатом — якісь шинки хоче забрать. І в кого він такий ненажерливий удався? Все йому мало!

ЯВА ІV.

Входить Хведір.

Хведір. Здрастуй, з неділею будь здоров.

Данило. Спасибі, дядку, будьте й ви здорові.

Хведір. Житіє читаєш?

Данило. Ні—гражданська книга.

Хведір. А я думав житіє. Люблю слухать божественні книги. Щож, хоч хлопець і почав там трохи шупить у книжці, коли ж взяв у дяка житіє, так не втне. Свою книгу добре чита, а житіє не втне. А в його книжці, вибачай, таке, що й слухати не охота: про козлика, про котика та півника—нісенітниця, одно слово!

Данило. Повчитесь більше, то й житіє тоді розбирагиме.

Хведір. Та воно може й навчилося б, мовляли, коли ж біда моя—неспроможність далі вчити, бо коли буде у школу ходити, то помочи від нього не жди; а тут скрут: така біда мені трапилась, що й сказати не можна.

Данило. А що там?

Хведір. Спрягся я, знаєш, з Микитою і виїхали ми ото орать. Тільки що загнали десятину, а тут—на тобі: коняка моя заслабла—бирса, чи що напала—і на скотину є усякі хвороби. Било її, било, до вечора й здохла. Тепер

з одною конячкою ніхто в супрягу не приймає—хоч сядь та й плач!.. У пана просив не дає: каже, що вже хазяїнувати не буде; корчмар дає але не инакше, як за порукою. Просив твого брата, щоб позичив на одробіток. Найми, каже, хлопця в год, а так, каже, не дам. От тобі й наука!

Данило. То вже краще позичить, ніж хлопця одривать від школи.

Хведір. Та воно так, коли ж корчмар без поруки не дає... Багатий не поручиться, а бідного в поруку не візьме.

Данило (*замислившись*). Правда, правда.

Хведір (*помовчав*). По правді тобі сказати, то я оце, побачивши, що Михайло пішов до волости, а батько в церкву,—прийшов тебе просить, щоб ти поміг, бо більш ні на кого не маю надії.

Данило. Рад би душею допомогти, коли ж не маю сили.

Хведір. Всі люди тебе хвалять за добре серце—поможи! Бог тебе не оставить: ти ж Семенові й Дем'янові поміг.

Данило. Ото ж і горе! Я їм поміг, а вони й досі не віддають, та ще й сміються—дурним звать...

Хведір. От бач! Поміг таким лудипірам, що, мовляв, ще й сміються, а через них і стоящому чоловікові не можеш. Я не такий, як другі, спитай кого хочеш... Поможи, будь ласкав, бо прийдеться знову не тільки хлопця взяти із школи і у найми віддати, а і самому нахватать роботи чужої на шию.

Данило. Не можу, дядьку. Батько довідались за гроші, що я дав Дем'янові й Семенові, дуже гнівались на мене і тепер я ні до чого не мішаюсь: все хазяйство у брата Михайла на руках.

Хведір. Так ти підпишиш за мене поручителем! Ніхто не буде знати, а я тобі по вік цієї помочи не забуду і всі гроші на Петра віддам, будь певен! У мене є парка бичків, на ту осінь їх можна буде запрягати; коней на Петра продам і гроші віддам.

Данило. Та корчмар моєї поруки не візьме, бо він сердиться за те, що я одговорював людей не пиль горілки.

Хведір. Хіба ж він без вигоди дасть?.. Процент зупить, який схоче... а корчмар твою поруку з радістю прийме, аби твоя ласка поручиться...

Данило. Не знаю, що й робить з вами.

Хведір. Зділай милость! Завтра ярмарок у Павлівськiм, то я б на ніч і поїхав; купив би шкапу, то може хоч з десятину ще виорю.

Данило (*подумав*). Ну, добре—я поручуся. Тільки ви, дядьку, нікому не кажіть, щоб батько не довідались.

Хведір. Хіба я не знаю! Спасибі тобі. Ходім же мершій, бо корчмар збирається за горілкою у город їхать.

Данило. Ходім. (*Ідуть; назустріч їм Михайло і аблакат. Хведір виходить*).

ЯВА V.

Михайло й аблакат.

Михайло (*до Данила*). Коли ти порозумнішаєш, дурний книгар? Тільки з хати вийду, зараз і нашкодиш! Сказано тобі, не мішайся не в своє діло! Сидів би на печі у попелі.

Данило. А ти чого кричиш? Що там таке сталося?

Михайло. Нащо ти звелів випустить бика Миколиного? Га?

Данило. А яку ж він тобі шкоду зробив?

Михайло. Чи шкода, чи не шкода, а зайняли на своїм чужу скотину, нехай платить штраф, коли не глядить, бо тільки попусти їм, то й на голову вилізуть!

Данило. За віщо ж штраф? Що пройшла скотина десять ступнів по землі, хіба ж вона знає межі? Бога ти не боїшся.

Михайло. Капустяна твоя голова! Іди в ченці, коли такий богобоязливий! Я на твоїм місті давно б уже постригся.

Данило. Залив сліпи зранку, то вже й не тямш, що верзеш.

Михайло. Брешеш, дурню! Та хоч би й випив, то яке тобі діло?.. Я вас усіх годую, а ти тільки роздаєш.

Данило. І балакать з тобою противно! (*Хутко виходить*).

ЯВА VI.

Аблакат і Михайло (*самі*).

Михайло. Отак як бачиш! Що ти будеш з ним робить? (*У двері*). Палажко, а принеси хліба та огірків!

(Вийма з кешені пляшку, бере з шахи чарку й ставе на стіл).
От одна нас мати родила, та не однаково розумом обділила! Зовсім парубок дурний! Прийде неділя, то він тобі ні за холодну воду по хазяйству: візьме книжку й цілий день з нею провозиться. Чорт його знає, який він смак найшов у тих книгах? Я ж і сам грамотний, а книжки про мене нехай хоч і всі погорять! По-моєму, грамота потрібна, щоб вексель або розписку прочитати, чи підписати: договір, повістку від мирового, окладний лист, квитанцію прочитати, щоб, виходить, не обшитали, а далі—це дурна примха. (Палажка вносить на тарільці хліб й оірки. Ставе на стіл й виходе. Михайло налива).

А блакат (спльовує). Це правда! Я читаю устави о гражданськїм судопроїзводствї, о наказанїях, налагаємих мировими судьями, та калїндар, коли нужно справку навести, а другї книги—іменно примха, казки!

Михайло. Вип'ємо.

А блакат. Розумне слово. (П'ють. Аблакат від одной чарки до другої їсти не перестав: їсть не хапаючись).

Михайло. Закуси. Тепера сам посуди: батько старий, Данило вестаткує, виходить я один роблю й хазяйство держу; я один стараюсь; з якої ж речі мені побиваться і день, і ніч—коли це не моє,—не власне хазяйство?

А блакат. Це правда.

Михайло. Пора мені подумати і про себе. Що ж я цілий вік на других робитиму—чи як?

А блакат. Резон.

Михайло. От і тепер: євреям не можна держать шинкі: по селах, і я взяв п'ять шинків. Вони вернуть всі розходи, дадуть добру рату, посадять там баб шинкарками, а самі, ніби мої повірені, будуть одбирати бариші. Нехай торгують.

А блакат. Розумно придумано, розумно!

Михайло. Мені вже Лейба дає за два таких шинка в Конотопівці 200 карбованців, а дасть 250, бо там п'яниця на п'яниці. Хіба батько, або Данило придумають таку комерцію? Зроду не придумають, а бариші треба класти вмїсці. Виходить, що я своєю головою чужі кешені набиватиму. Вип'ємо. (Налива).

А блакат. Комерчеська голова. (П'ють).

Михайло. Так бач: задумав я хазяйство все перевести на себе!

Аблакат. Геніяльно!

Михайло. На всяке діло сміливіше йду, коли поміч є!.. Та таки у мене така натура: у важному ділі совітуватись, знаєш, як то кажуть: свій розум май, людей питай!

Аблакат. Предусмотрительно!

Михайло. Так будеш ти мені совітувать і помагать?

Аблакат. А гонорарій—значить плата?

Михайло. Не журись, заплачу.

Аблакат. Одначе?

Михайло. Півсотні дам.

Аблакат. Скупо... Сто!

Михайло. А ще й приятель! І не гріх же тобі так дерти?

Аблакат (*перестає їсти і дово дивиться*). Гріх?!..

Михайло Атож.

Аблакат. Що ж то я у бога теля з'їв чи як, що мені гріх за труди взять? (*Їсть*).

Михайло. Який же це труд?

Аблакат. Тим живу.

Михайло. Дам три четвертних.

Аблакат. Почнеш торгуватись, буду оборонять від твоїх замірів Данила.

Михайло. Чи ти не здурів?!.. Ну згода!.. Дам, як ти кажеш. (*Наливає*). Тепер могорич!

Аблакат. Розумне слово! (*П'ють, аблакат їсть*).

Михайло. Тепер слухай: шинки візьму на батькове ім'я; батько буде бачить, як я побиваюсь за його хазяйством, як заробляю скрізь і, мов бджола в вулик, все несу сюди, до нього в скриню; тим часом... Я вже знаю, що робити, а ти помагай... Приміром: почну що небудь я казати про Данила, а ти додай від себе; я скажу от стільки, а ти от стільки... А далі... зробиться само... Тямиш?

Аблакат. Обстоятельно!

Михайло. Одному не так зручно, удвох же...

ЯВА VII.

Входить Каленик.

Каленик. А слихом слухати! Здрастуйте Платон Калістратович.

Аблакат. Здоровенькі були! З неділею вас!

Каленик (до Михайла). Куди ти, сину, зібрався їхати? Мені Онисько сказав, що ти велів коні запрягати, так я оставив стару у попа, а сам прийшов оце до дому.

Михайло. У Гапонову хочу їхати. Там сьогодні оплатки йдуть, так можна буде за дешево людей найняти на десятини.

Каленик. Хазяїн ти у мене, сину, за все пам'ятаєш.

Аблакат. На всю округу хазяїн! Завидують вам люди, та є й чому. Щасливий батько, у котрого такий син!

Каленик. Слава богу, що дждався таких дітей! Тепер сидю собі на печі, а хазяйство йде своїм шляхом.

Михайло. Небагато, тату, нахазяїнуємо, коли я один буду глядіть хазяйство.

Каленик. Колись, сину, я глядів і приобрітав, а тепер несила моя—старий став; кому ж за хазяйством глядіть, коли не вам?

Михайло. Та я не про вас, тату, кажу. Данило нічого не глядить, а тільки розоряє.

Аблакат. Чув, чув. Мота—кажуть.

Каленик. Біда моя! Не знаю, що й робить з ним.

Михайло (до аблаката). Хотів шинк взяти у свого общества, вмшався Данило, одговорив громаду—сто рублів у воду лянуло... Там, знову, їздив у город, продав хліб, а тут підлабузнилися до нього Семен та Дем'ян—перві мошенники—вимантачили п'ятдесят карбованців без розписки. Так небагато нахазяїнуєм: я буду зароблять, а Данило роздавать!

Аблакат. Це погибель! Банкротство!

Михайло. Краще буде, коли ви мене одділите.

Аблакат. Що ти?.. Та він без тебе батька з торбами пуге.

Каленик. Господь з тобою, куди я тебе одділю! Що ж без тебе буде в хазяйстві? Розореніє. Ні, сину, ти вже не кидай мене—орудуй всім. Данилові ж я наказав, щоб він і тріски з двору не брав без тебе—не то що!

Михайло. Так він і послухає. Сьогодні я звелів заняти Миколиного бика, що разураз вештається, як прибудний та скирти обдирає, а сам пішов у волость. Прий-

шов Микола, знищився, а Данило звелів віддати йому бика без штрапу.

Каленик. Наказаніє боже з тим дурнем! Де ж він?

Михайло. Повівся кудись з Хведором. Знову яку-небудь штуку викине, побачите, бо Хведір уже в мене грошей позичав.

Каленик. Нехай же він із дому вже тоді тікає.

Аблакат. Коли Данило не статкує, то на мене, я б одного Михайла зробив хазяїном, а то вся праця пропаде.

Каленик. Та так же воно й є. Михайло один у мене хазяїн, все у нього в руках.

Аблакат. Та воно так! Тільки знаєте, що я вам скажу: Данило не перестане щитать себе таким самим хазяїном, як і Михайло, аж поки ви формально, по купчій, не віддасте всього Михайлові, щоб він знав і бачив, що йому треба робить, а не надіяться на готовеньке... Цим тільки способом і справите заблудшого.

Каленик. Це правду ви сказали; щоб він бачив, що йому треба робить, а не надіяться на готовеньке... Може б одумався. Іменно прийдеться так і зробить. Спасибі за совіт...

Михайло. Та бог там з ним... Нам пора вже їхати. Подивіться тату, чи готові коні, а ми виїємо на дорогу. *(Налива)*.

Каленик. То підвезете й мене до попа. *(Пішов)*.

ЯВА VIII.

Аблакат і Михайло *(самі)*.

Михайло *(озирається)*. Голова! Спасибі... *(П'ють)*. Діло почалось добре!

Аблакат. Чого ж ти зараз не вчепився, коли клює?

Михайло. Так не можна. Ти мене не вчи, а посовітуєш, як я питаю. На задаток.

Аблакат *(хова бумажку)*. Не в зачот.

Михайло. Як?

Аблакат. Та так: спасибі—мало!

Михайло. За віщо ж? Нічого ще ти не зробив!

Аблакат. Отак! А сказав добре слово! Я дурно нічого доброго не говорю.

Михайло (*чухається*). Крюк!.. Нехай так! Вип'ємо ж. (*Наливає*). Тепер же ти зі мною не поїдеш, а зайдеш з батьком до попа і там—тихенько тільки—підлий в оце діло масла ще.

Аблакат. А роздувать вже будеш ти? (*П'ють*).

Михайло. Щоб не потухло те, що вже розжеврилось.

Аблакат. Не вчить тебе, а в тебе вчиться: як по книзі робиш!

Михайло. Помагай тільки! Ходім! (*Аблакат вперед вийшов, а з друтих дверей виходить Мар'яна, а потім Палажка. Побачивши їх, Михайло остається*).

ЯВА ІХ.

Мар'яна, Палажка й Михайло.

Михайло. Не дурно ж кажуть: на охотника звір іде.

Мар'яна. Хто ж тут звір, а хто охотник?

Михайло. Хто піймає—то й охотник, а хто піймається—той звір.

Мар'яна. Інший звір, хоч і піймається, а коли те-нета гнилі, то й вирветься так скоро, що охотник тільки рота роззяве.

Михайло. Може й правда твоя. Поприбирай, Палажко, з столу, часом хто прийде, то негаразд. (*Палажка збирає зі столу й виносе*). Чого ти, Мар'яно, так сердито мені одказала? Хіба я чим тебе вразив?

Мар'яна. Співай кому иншому Лазаря! Що то за звір? Ти мене щитаєш звірем, а себе охотником! Гнилі твої тенета, не вдержиш такого звіря, як я.

Михайло. Та ну-бо не сердься—я пошуткував!

Мар'яна. Коли ти шуткуєш, то й я шуткую.

Михайло (*на бік*). Гостра, бісова дівка, як коса. (*До Мар'яни*). До тебе з голими руками не підступай.

Мар'яна. Авжеж не підступай, бо опечешся.

Михайло (*хоче обняти*). Ох, ти ж моя цікава!

Мар'яна (*одхиляється*). А може й не твоя? Чорт каже, що його.

Михайло. Ніколи мені тепер, ато б ми зараз помирились! Ну та дарма. Я на цих днях навідаюсь до тебе: можна?

Мар'яна. Не ждатиму, бо обманеш, а прийдеш—рада буду!

Михайло. О?? Рада! Ти мені до вподоби, Мар'яно.

Мар'яна. Не вперше чую! Слова такі мене не гріють.

Михайло. Діла прокляті мішають, ато й погріти б можна! (*Голос знадвору: «Михайле! а йди, бо коні не стоять»*). Бач, мішають! Не гнівайся ж на мене, серденько! (*Хоче обнять. Палажка увійшла*).

Мар'яна (*одтиха*). Одчепись!

Михайло (*кашлянувши, щоб зам'яти свій замір*). Прощай, коні не стоять. (*Хутко виходить*).

ЯВА X.

Мар'яна й Палажка.

Палажка. Що він тобі тут казав? Здається, хотів обнять?

Мар'яна. Ет! Аби зуби скалить... Чіпляється. Випитував мене, чи й справді я люблю Данила? Коли весілля наше буде?

Палажка. Не дурно він мене із хати вислав. А ти ж йому що сказала?

Мар'яна. Сказала, що він дурний.

Палажка. Ох, не дурний! Він сам, давно я примічаю, зиркає на тебе неситим оком; а як довідається, що ви з Данилом любитеся, будь певна, підведе яку-небудь машину.

Мар'яна. Хіба такий?

Палажка. Задрисний! Раз-у-раз копає протів Данила, і батька так настроює, що й вони все гримають на бідного Данила!... Ну що ж ми забалакалися? Чим би тебе попоштувать? Стривай! Я зараз меду принесу, а ти посидь. (*Виходить*).

ЯВА XI.

Мар'яна (*сама*). Попалась добре я, не знаю, що й робить!... Михайло справді липне до мене... А тим часом я боюся, щоб не довідався Данило... От напасть!.. Котрий же з двох?.. Данило любить, а Михайло, здається, хоче в тенета упіймати!.. Та не дождеш! Не на таку наскочив! Сватай, коли до вподоби.

ЯВА XII.

Входить Данило.

Данило (*ще на порозі*). О! Й Мар'яна тут!

Мар'яна. Чого ж ти так перелякався?

Данило. Зрадив, скажи скоріше.

Мар'яна. Якби так радісно тобі було бачити мене, то давно б забіг провідать! Мабуть, не в серці, а на язиді тільки радість.

Данило. А сама добра: попереду виходила до нашого млина що-вечора, а тепер я підряд три дні просижував там до півночі, а ти неначе відщуралася від мене! Свирид мені сказав, що ти з Михайлом братом...

Мар'яна. Бреше він, клишоногий чорт: мати були слабі.

Данило. А мене острах взяв: і я подумав, що ти мене не любиш вже.

Мар'яна. Тебе я не люблю?.. Добре ти знаєш сам... Вже люди почали шептаться про мене, бо хтось бачив нас с тобою біля млина кілька разів і пустив поговорі. Звісно, людям заздро: багатирський син і я! Що ж їм сказати?.. Любовниця! Бач, яке ім'я вже заслужила, а ти слухаєш дурного Свирида, думаєш та збираєшся—поки й пилпівка не настане!

Данило. Я перший раз це чую!.. Лукаві люди!.. Не сумуй же, моє серце! Бачить бог, як вірно я тебе люблю й не попустю, щоб злії язики потішалися над нами... Старостів пришлю... І в ту неділю—весілля безпремінно!

Мар'яна (*обніма його*). Мій ти милий, мій коханий Данилочку! Ти думаєш, що я ці три дні за тобою не скучала? Скучала—господи! Сама світом нужу, а сердюсь на тебе, думаю: що ж це він дурить мене, чи що? Аж плачу, що не бачу тебе, та й кажу собі нишком: нехай же жде, щоб вийшла! Хоч здурію від досади, а не підую... (*Зідхає*). Та й не видержала, бачиш, прийшла! (*Обніма й цілує його*).

ЯВА XIII.

Двері одчиня наймит. Палажка несе в одній руді мед, а в другій хліб.

Палажка. Еге! Як я бачу, то й меду вам не треба!
Данило (*держить Мар'яну за руку*). Не треба!! Усі

перекази—брехня! Увіривсь я, Палазю: Мар'яна мене любить. У цю неділю весілля наше буде безпремінно!

Палажка. Нехай господь вам помагає.

Мар'яна (*обнімає її*). Як весело нам буде, сестро, вмісті.

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Та сама хата.

ЯВА I.

Михайло й наймит.

Наймит. Йй-богу сам бачив і чув.

Михайло. Як же це було?

Наймит. А так: Палажка пішли за медом, а вони остались удвох. А Палажка взяли мед в одну руку, а в другій хліб несли, та й позвали мене одчинить двері. Я одчинив і бачив і чув, що іменно цілувались Данило з Мар'яною, і у цю неділю весілля у нас буде.

Михайло. Виходить—погуляємо на весіллі. Ну, біжи ж до корчмаря й скажи йому, що я жду його. (*Наймит виходить*).

ЯВА II.

Михайло (*сам*). Що це зо мною робиться? Ніколи й не думав, щоб справді жениться на Мар'яні, а тепер так погано на душі, наче хто одняв у мене великий барिश. Та й не бісової пари тобі дівка, як піддурила мене! І ластиться й губу копилить, як до кого забалакаю — наче справді закохана... Я, дурний, радію собі, що така красива дівка біля мене в'ється і думкою вже налягав її без шлюбу, а вона тим часом догадалась—найшла дурнішого і вже скрутила! От зілля! Виходить, наскочила коса на камінь. Ну, братіку, стривай. Мар'яна не для тебе! Такої жінки мені треба—вона pomoже погнуздать всіх, коли мене вже провела!..

ЯВА ІІІ.

Наймит входить.

Михайло. Чого ти хутко так вернувся? Мабуть, скажеш: нема дома, а сам, вражий син, і не ходив?

Наймит. Ну вже, господи! Нікому ніколи не вірите— і не думаю обманювать. Корчмар іде сам сюди— вже на греблі, я його побачив та й вернувся.

Михайло. Ну гаразд! Ти у мене права рука! Слухай, Захарку: піди до Мар'яни й скажи їй на самоті, та не перебреши, гляди: Михайло нові міцні тенета плетуть і сьогодні увечері тобі принесуть. Чуєш?

Наймит. Чую.

Михайло. Ну, скажи мені, як ти будеш говорить?

Наймит. Увечері... Міцні... Михайло... стривайте...

Михайло. Дурень.

Наймит. Стривайте! Михайло нові міцні тенета плетуть і сьогодні увечері тобі принесуть...

Михайло. Так!.. Гляди ж не збреши і щоб ніхто не знав про ці перекази! Як роздзвониш—вижену й грошей ні копійки не дам; а справиш діло—куплю гарну шапку й червоний пояс. Чув?

Наймит. Чув?

Михайло. Ну, гайда!

Наймит. Купіть на неділю шапку й пояс, щоб на весілля можна було надіть.

Михайло. Добре. *(Надворі собаки сердито гавкають).* Мабуть, Лейбу собаки тягають! Біжи, мерщій оборони. *(Наймит одчиня двері, а Лейба прожогом вскакує).*

ЯВА ІV.

Лейба, Михайло й наймит. *(Наймит рече, виходячи).*

Михайло. Ну як же наше діло: береш шинки, чи ні?

Лейба. Отчого не взять—возьму, только ви дорого хочете. Нехай буде ровно 200.

Михайло. Я тобі вчора посліднє слово сказав—двіста п'ятдесят.

Лейба. І для чого вам стільки грошей. Ви заробляєте, а Данило роздає п'яницям.

Михайло. Тепер не буде роздавать.

Лейба. Як не буде? Учора у Янкеля поручителем за Хведора підписався на векселі.

Михайло. О?!

Лейба. Йй богу правда.

Михайло. То чорта ж пухлого буде бачить Янкель ті гроші: хіба Хведір заплаते.

Лейба. Ну, пушай себе! Уступіте міне, Михайло Каленикович, єй не вигодно!

Михайло. Як не вигодно, то не бери—хіба я тебе силую?

Лейба. А чим будеш хліб зароблять? Ох! Уступіте!...

Михайло. Ні з місця! Мені хоч завтра Гершко дасть ці гроші, він ще вчора просив.

Лейба. Крутой ви чоловік!... Нечого делать, нехай буде по-вашому. Дай боже заробить. (*Вийма гроші*).

Михайло. Заробиш: там п'яниця на п'яниці!

Лейба. Ох... Там трезвость заводиться—хотять приговор зробіть—водку не пить.

Михайло. Е, знаєш, як кажуть: «Зарікалась»...

Лейба (*сміється*). Та не видержала? Натє завдаток сто рублів, а решту як усе буде готово.

Михайло. Добре.

Лейба. Я сьгодні поеду на место, роздивлюсь ще раз—може там прийдеться заплатити, щоб трезвость не заводили... Проводіте меня, бо я тепер боюся за собак.

Михайло. Іди, іди... (*Вийшли. Згодом Михайло вертається*).

ЯВА V.

Михайло (*сам*). Ну та й насмішив же бісової пари! І то ти подумай: іде дурна шелепа без палиці, собаки напали, а він ярмулкою одганяє!.. Трохи Лейба розігнав мою досаду. Треба тепер подумать, як діло далі повернуть.

ЯВА VI.

Входить Каленик.

Каленик. Що там Лейбу чи що собаки порвали?

Михайло. Еге. Лапцардак з-заду розпанахали до самої потилиці. (*Сміється*.) Нехай ходить з палицею, а то ярмулкою обороняється!

Каленик. Що ж, сину, зійшовся з ним?

Михайло. А як же! Їм, бачите, двом ці шинки по-трібні: Лейбі й Гершкові. Так я вчора Гершка лякав Лейбою, а сьогодні вже Лейбу Гершком лякав. Не хочеш, кажу—не треба: Гершко аж за поли хватав учора й завдаток давав! Крутивсь, крутивсь і дав двіста п'ятдесят рублів.

Каленик (сміється). Кажуть, що з нашого брата немає комерческих людей, та тебе хоч зараз у купці запишуй!

Михайло. Ого, ще й як би торгував.

Каленик. Слава богу, слава богу! Ну, а я й не питаюсь тебе, як справився у Гапонобій?

Михайло. Там би була чудасія! Приїхали, знаєте, нанять людей: Софрон, Чумак, Омельченко й Лисиця. Так я бачу, що помішають дешево нанять—давай їх поштувать. Сам удав з себе п'яного, а їх так загалунив, що вони й послули. Тим часом я діло обробив: найняв людей на п'ятдесят десятин по два карбованці з десятини.

Каленик. Як то господь дає! Я чумачкою заробив все, що маємо. Тепер чумачка нікуди не годиться. Ну, не дай мені бог такого розумного сина, як ти, що б я робив з дурним Данилом! Усе б пропало, бо до нових звичаїв треба інших, нових людей!.. Благословеніє боже, сказано!

Михайло. Нате ж, тату, завдаток за шинки, а оце контракти з десятинщиками.

Каленик. Нехай воно, сину, все у тебе застається, я ні до чого не буду мішатись: хазяйнуй, як знаєш—пройшла вже моя пора! Я тепер тільки у церкву ходитиму та буду богу молитись, щоб послав тобі здоров'я та хорошу жінку. Женися, сину, пора вже: тобі тридцять літ: порадуй нас на старість!

Михайло. Двом разом жениться важко. Нехай уже Данилове весілля одгуляємо, а тоді й я вже женюся.

Каленик. А тобі чого дождяться Данила? Він ще молодий.

Михайло. Та у цю ж неділю у нього весілля, хіба ви не знаєте?

Каленик. Перший раз це чую!

Михайло. А я думав—він вас питає.

Каленик. Та ти не шуткуєш?

Михайло. Йй-богу жениться!

Каленик. На кому?

Михайло. На Мар'яні Гайдабурівні... Там така пройда...

Каленик. Та я його так оженю палицею, що він і не стямиться. Та я його дрючком з двору вижену! Диви, молокосос! Старший брат працює, заробляє, а він з книжками возиться і вже жениться забажалось! Нехай навчиться хліб перше зароблять!

Михайло. Поки навчиться зароблять, а роздавать не перестає.

Каленик. Знов що-небудь зробив?

Михайло. Лейба мені зараз казав, що він успів уже поручитися на векселі у Янкеля, за Хведора, здається. Тепер хоч і грошей в руках не матиме, то роздавать ніхто не заборонить, бо як його ти вбережеш, почім дізнаєшся, що він ручився? Тільки тоді довідаємось, як прийдуть з ісполнительним листом!..

Каленик. Цього ще не доставало, щоб на документах ручився! Промотає все...

Михайло. Він на тисячі документів підпише — побачите.

Каленик. Розореніє, розореніє з ним!

Михайло. З молотка все продадуть: на волах та на коровах й на всій движимості не написано, чия вона.

Каленик. Ні... Годі, годі! Поки ще я живий, треба рятувать свою працю.

Михайло. Ви, тату, одділіть мене зарані...

Каленик. Не так воно буде!.. Ні! Данилові тепер скільки не дай, однаково на старість буде в наймах. Так краще нехай змолоду побачить, як то важко зароблять — може навчиться зберігать зароблену копійку. Як порозумнішає, тоді його хазяїном зробимо, а я тобі усе до щенту по купчій передам. — і завтра ж у город їду.

Михайло. У мене самого душа болить за нього... Часом, дивлячись на нього, аж заплачеш. Нехай бог милує, а мені здається, що він таки трохи дурний. Де ж, про себе не дбає а ні кришки. Може постаріє, то розуму набереться.

Каленик. Дякую милосердному богові, що він мене

не обидив під старість... Ти моя надія! Тільки женися, синку.

Михайло. Добре, тату.

ЯВА VII.

Входить Данило, бере книгу з полиці.

Каленик. Знову до книжки?

Данило. Хіба я кому заважаю тим, що в зайвий час...

Каленик. Ні, ти мені скажи, що ти цікавого найшов у своїх книгах? Поки читав святе письмо, житіє святих, то воно, звісно, для душі спасеніє; а тепер якісь такі книжки почав читати, що зовсім одурів! По-твойому вже не сонце кругом землі ходить, а земля кругом сонця? Ну то й не дурний же ти?

Данило. Чого ж я, тату, дурний, коли тепер мені це ясно, як божий день, що именно, земля ходить кругом сонця! Від того й зима, весна, літо, осінь, від...

Каленик. Буде вже, буде!.. Сумно й слухать! Зовсім збожеволів. Таки б подумали ті дурні, що книжки пишуть: ну як таки можна очевидячки людей туманить. Земля крутиться! Та як би вона крутилась, то у нас би й голови позакручувались. Посадив би я того мудрія, що оце видумав, на вирло біля машини, нехай би він покрутився на однім місці, тоді б побачив!

Данило. Одно біля машини крутиться на однім місці, а друге така величина, як земля...

Каленик. Годі, годі, годі! Не хочу слухать! Покинь ти книжки, та візьмись за діло — може порозумнішаєш, а то у тебе так закрутилось в голові, що ти скоро й себе самого продаси! Скажи на милість божу: нащо ти знову поручився за Хведора?

Данило. У нього п'ятеро дітей, тату.

Каленик. Чим же він віддасть? В яку надію ти роздаєш усе, за всіх ручишся? Що в тебе є? Чим ти одвітиш?

Данило. Хведір віддасть.

Каленик. Чим, чим? Дітей попродає! Він так думає про те, щоб віддати, як ти про хазяйство! Хведір рад, що дурня знайшов поручителя! Нехай же корчмар тепер з тебе править, а я не віддам—годі вже! Через тебе всі в старці

підемо... Завтра все імушество передам по купчій на Михайла, а ти служи, заробляй у нього; порозумнішаєш—тоді він тобі дасть, що слід...

Данило. Михайлові я не робітник!.. Поставте на своє хазяйство; багато я не хочу, аби кусок хліба, та женить мене.

Каленик. Я тебе женю! Робить не вмієш і вже жениться! Старший брат нехай попереду ожениється, а ти навчися заробляти, бо якби не Михайло, то давно б усе прахом пішло через твоє недбальство.

Данило. Одділіть мене, тату, менше гріха буде. Я так не можу хазяїнувати як Михайло!..

Каленик. Бо дурний!

Данило (*палко*). Не великого ж розуму треба для того, щоб користуватись людським горем й нуждою! Тут треба знати одну свою пельку й щоб її напхати, не жалити нікого, забути совість, усе!.. Нанять за півціни людей, котрі нуждаються, хіба це розум. Шинки держать, обпоюють народ і обманюють закон—хіба це розум? Мошенство розумом зветь, помилка невелика!.. Немає такого розуму в мене—то правда ваша!

Михайло. Сам ти мошенник! Дурна твоя голова! Комерцію мошенством звеш! Що ти тямиш, лежачи на печі?

Данило. Плюють мені на твої речі! Не слухайте його, тату, бо ви і вас підведе.

Каленик. Не смій мені так говорити на старшого! По-твойому виходить, щоб усім було добре, а тільки нам щоб було погано! Я з чесности буду пухнуть від голоду, а другі будуть набивать кешені?!

Данило. Нащо ж нам ще кешені набивать? Ми, слава богу, не нуждаємось—у нас доволі є всього! Я хочу жить, як бог велів. Не хочу набивать свої кешені, не хочу у других однімать кусок хліба усякими неправдами, бо хто ганяється за багатством, той теряє для нього свою совість!

Каленик. То по-твойому і я вже совість потеряв?

Данило. І ви, тату, потеряєте її, як слухать станете Михайла.

Михайло. Ти йому образи, а він тобі луб'я!

Каленик. Тьфу! Скільки з тобою не балакай, усе

даремно! Бачу, що ти розумний на один бік і чесний через верх, то й живи ж своїм розумом! І от моє послідне слово: не будеш робить, як усі, то ні тріски не давай йому, Михайло! Нехай поспробує гіркої!

Данило. То ви думаєте я буду на нього робить? Не діжде він цього!.. Як не одділите мене та не ожените, то я найду собі дорогу і до чужих людей!

Каленик. Іди, іди! Зділай милость! Світ широкий! Потрусись злиднями, то й вернешся додому... Як я сказав, то так і буде! Женися собі на кому хочеш, про мене— хоч на московці, що юрбу парубків за собою водить... Мені однаково... Тільки від мене не жди помочі!.. Серце моє кров'ю обливається, як я подумаю, що з тебе нічого путнього не буде!.. Одумайся! А все книжки наробили... Зовсім одурів парубок!.. Викинь дур з голови, живи, як люди живуть, візьми примір з брата, бо пропадеш, як собака в ярмарку!

Данило. Не пропаду, тату! Гріх вам так гніваться на мене за те, що по-божому жити хочу.

Михайло. Так ти у монастир ішов би, тобі в ченці прямий шлях!

Данило *(палко й сердито)*. А! Знаю я, що ти готов запакувати мене куди-небудь подальше, хоч би на той світ— аби самому загарбати власність всю!.. Ти настроїв батька протів мене, ти підвів усю машину! Хіба не знаю я? За те, що обікрав мене, — розумним всі тебе прославлять, а ти ще й зуби скалить будеш надо мною, щитаючи дурним!.. Мошеник, злодій ти!..

Каленик. Ах ти ж чортів сину! То ти так старших поважаєш? *(Хоче піймати Данила за чуба)*.

Данило *(хвата батька за руки)*. Тату, тату! Не доводьте до гріха!

Каленик. Геть з очей моїх! Геть з двору зараз! Щоб я тебе не бачив!..

Михайло *(одводить батька)*. Не гнівайтесь, тату, бо ви заслабнете ще через нього!.. Ходімо відціля, заспокойтесь тату! *(Веде його)*.

Каленик *(дуже зворушений)*. Супостат!.. На батька руки підіймаєш! Вигодував на горі собі... Іди з двору, щоб і дух твій тут не пах!.. Іди! *(Вийшли)*.

ЯВА VIII.

Данило (один). Як грім упало все на голову мою відразу! А!! Мов залізним обручем хто голову здавив! Немає думки ніякої... Куди ж тепер?.. Усі надії, усі заміри розбилися!.. Я дурний за те, що грабить других не умію... Невже ж мене обманює моє серце?.. Невже правди між людьми нема?!

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Убога, але чистенька хата Гайдабурихи.

ЯВА I.

Одарка (*замляда у вікно*). Одним одну дочку маю, та й та не така, як людські діти. Не слуха, все робе по-своєму, а з того свого нічого путнього не виходе. Лихо та й годі з нею! Парубки за нею сліпма упадають, а їй тільки б жартувати!.. Отак доковерзується, що після ніхто й не гляне... Аж серце у мене болить, як подумаю, що вона добігається до чого-небудь... І кліпай тоді очима перед людьми. Не видко й досі. І куди повіялася—сама не знаю, а вже пора й проти череди йти!.. Пастуха такого прода найняли, що як прижене череду до села, то вже й не глядить, куди скотина лізе; вигон по-під самою Окунівською левадою, у полі чорно—звісно, осінь, а в леваді зеленіє ще—тільки не вийдеш проти череди, то гляди й ускочить худоба в шкоду; а вже Михайло Окунь і батька рідного не помилує—плати штрап! Ні, мабуть не діждусь, треба замкнуть хату! (*Бере замок*). Посидить під присьбою, як прийде.

ЯВА II.

Хутко входе Мар'яна; біла свита надіта на один рукав. Скида свиту й кладе на під.

Одарка. Насилу! І де ти вієшся?

Мар'яна. Де була, мамо, там нема! А ви куди зібрались? Дайте мені лишень ключі від комори.

Одарка. Нащо тобі?

Мар'яна. Гість, мамо, прийде!.. Треба хоч сала та

огірків дати на закуску! Чого ви дивитесь? Мерщій!

Одарка. Диви, яка багатирка! Вже гостей почала скликать!.. Який там гість?

Мар'яна. Михайло Окунь.

Одарка. Ой, Мар'яно, Мар'яно! Не по тій дорозі скачеш ти: гляди, щоб часом не спіткнулась!

Мар'яна. Мамо, не вигадуйте! Чого не знаєте — то краще мовчіть.

Одарка. Нащо тобі Михайло Окунь здався?.. Ти казала, що Данило буде сватать.

Мар'яна. Не журіться! Я знаю, що знаю!

Одарка. Гляди, щоб тії Окуні не покололи рук тобі!

Мар'яна. Я в рукавицях, — не поколють!

Одарка. Здається, двох ти ловиш — не піймаєш ні одного!!

Мар'яна. Не ловлю ні одного, самі під сітку йдуть, як пересели!

Одарка (*здвигує плечима*). З тобою не зговориш! І в кого ти така вродилась?

Мар'яна. Сама не знаю! Родилась як усі, а жить навчилась від людей... Та годі вам, мамо, ви опізнитесь до череди!.. Давайте лиш ключі.

Одарка (*дає ключі*). Тьфу! (*Виходе*). Роби, як знаєш!

ЯВА ІІІ.

Мар'яна (*сама*). Отак краще: «роби як знаєш!» Не плюйте, мамо, не плюйте, бо ви не знаєте моїх замірів, а в мене голова кругом іде!.. Михайло хлонця прислав сказати, що він нові плете тенета і ввечері сьогодні принесе... Які ж тенета? Не можу розгадати! Мабуть дознався, що сватать думає мене Данило... Чого ж він хоче? Невже задрість узяла його?.. Звідкіль же задрість та? Виходить, сам він мене любить... О, ще не зав'яла моя краса, ще й очі мої блищать і манять парубків — я знаю. Хоч до Данила більш лежить моя душа, та байдуже! Любощі — дурощі! Обійдеться і без любови: кохала я доволі без пуття!.. Тепер мені той буде любий, котрий посвата. Цікаво дуже, які тенета принесе Михайло? Тепер піду в комору, закуску принесу. (*Виходить. Пусто*).

ЯВА ІV.

Входить Данило.

Данило. Нема нікого! Боже, як серце б'ється! Все моє щастя, всі надії тепер тут у Мар'яни! Одна, на всім світі одна з щирим серцем прихилилась до мене!.. Ти моя утіха, ти моя й порада. Усміхнешся — і тяжкі думи, що гнітять душу, злетять, мов пташки легкокрилі — і радісно мені і ясно стане на душі! Де ж вона?

ЯВА V.

Входить Мар'яна з хлібом і з мискою в руках.

Мар'яна. Данило?!!

Данило. Я, чого так крикнула? Не ждала?

Мар'яна. Не ждала, серденько моє! *(На бік)*. Коли б Михайло зараз не прийшов.

Данило. Я несподівано прийшов і несподіване приніс я горе!

Мар'яна. Що трапилось таке, Данилочку, мій милий?

Данило. Найшлися злі вороги, хотять нас розлучить...

Мар'яна. Які ж там вороги у нас?

Данило. Брат Михайло.

Мар'яна. О, чуло ж моє серце, чуло! Неначе жду чого сьогодні цілий день!.. Що ж він зробив?

Данило. Давно на мене вже він точить зуби і так настроїв батька проти мене, що все йому віддять вони рішили, а я повинен стать робітником Михайла! За це назвав я злодієм його — і з батьком посварився... Вони мене прогнали з двору... як стою!

Мар'яна. Що ж маєш ти робить, мій голубе?

Данило. Мене нічого дома не держить — огидло все! Без тебе ж я не можу жити, моя єдина утіхо! Порадь же ти мене.

Мар'яна. Не знаю, що й сказати!.. Мені так тяжко стало на душі, що краще утопитися!

Данило *(обнімає її)*. Тут, біля тебе, я забуваю горе, і коли слово подаси, що ждять мене ти будеш, я все перенесу: піду у найми, добуду грошей і через рік найбільш — ми поберемся!.. Скажи ж мені, голубонько: чи широко любиш ти мене, чи будеш ждять? Утіш же хворе моє серце!

Мар'яна (*зідхнувши*). Ох!! А як забудеш ти мене за рік?

Данило. Ніколи в світі—присягаюсь!

Мар'яна. Вони тобі нічого не дадуть і потім, а ти привик в достатку жить, то й будеш послі нарікати, що через мене нужду терпиш.

Данило. Виходить, мало знаєш ти мене, коли так кажеш?.. Доброї душі, широкого серця, дружини вірної, а не багатства я шукаю! Де кохання, там згода є, там щастя! Хто задовольняється малим, у кого душа спокійна—той щасливий, той багатий!.. Хто ж крутиться, як та в окропі муха, і раз-у-раз турбується, щоб більше де зірвать, ніколи той щасливим не буває... Такому чоловікові скільки не дай, йому—все мало, він все голодний!.. Де ж тут щастя?

Мар'яна. О, серденько моє!.. Дурна я, мабуть, бо серцем чую, що так би добре жить було, а розумом не вмю розгадати: чи добре буде так, як кажеш ти!

Данило. Слухай, Мар'яно, серце! Чисте серце — найкращий поводар, а розум часто блудить!

Мар'яна. До тебе тягне мене серце, його я слухать буду і от тобі моя рука, що ждатиму тебе!

Данило. Тепер щасливий я! Не то щоб вигнали мене з батьківської хати, нехай би жили з мене тягли, аби моя була Мар'яна, то й під ножем би усміхався! О, як люблю тебе я! (*обніма її*). Серце! (*Довгенько стоять обнявшись*).

Мар'яна. Куди ж ти підеш?

Данило. На лінію піду, у Чорноморію. Там, я читав і чув від нашого учителя—багато земель є, і дешево земля, а тільки робітник дорогий. Прийду сюди, поберемось та й вернемося знов туди вже вдвох! І як ми там заживемо чудово!

Мар'яна. Дай боже! Нехай тобі господь допоможе! Коли ж ти йдеш?

Данило. Завтра вранці.

Мар'яна. О, як же скоро! Хоч би ще день пождав! Мені б хотілося з тобою довше побалакати, посидіть на самоті, а сюди повинні мати прийти скоро—помішають... Я до тебе, Данилочку, вийду, як мати заснуть... Пожди мене біля млина...

Данило. І справді! Бач як я забалакавсь... Тепер вже

мені легше на душі—розважила мене ти! (Цілує її). Бувай здорова! Виходь же, зіронько моя!

Мар'яна. Вийду, вийду!

Данило. Я ждатиму хоч і до світа! (Виходить. Мар'яна його провозжа і зараз вертається; задумується і довго стоїть мовчки).

ЯВА VI.

Мар'яна (одна). Здавалося мені, що все байдуже, що я Данила не люблю, а тільки так пустую; тепер же бачу, що не чужий моєму серцю він! Ох!.. Він поїде відціля... І сумно так, і пусто скрізь зробилося, наче зразу всі чужими стали. Здавалося у серці все вже перетліло і жить йому не доведеться більш... Що ж це? Чудно і радісно прислухаться, як мертве серце ожива! (Задумується і після короткої паузи, стрепенувшись, ніби злякалась). А Михайло прийде!! Я й забула!.. Не хочу бачить я його, піду куди-небудь... Данило, серце моє! Нащо ж ти покидаєш бідну Мар'яну... Заворушилось серце, б'ється дужче!.. До тебе б'ється, а ти йдеш на цілий рік від мене! Що ж це ти, Мар'яно?! Знов серця слухаєш?.. Схаменися! Хіба мало воно тебе дурило, водило. Нащо тобі огонь той роздувать, що вже потух? Тепера знову муки хочеш!.. Дурна! Дурна!! Не вір нікому і серцеві не потурай!.. Серце поводитар? Сліпий це поводитар! Данило серця слуха — куди ж веде його те серце золоте? За тридевять земель, у Чорноморію, шукати хліба, а в батька тік тріщить!.. Чудний ти, мій коханий, а ще чудніша я!!! До тебе лину, серцем лину, а жду другого! Так треба, мабуть, коли так робиться!.. О, чому не зустрілись раніше ми з тобою, коли ще молода була, коли у серці у моєму не тлів огонь, а полум'я палало, і розум спав і жить хотілось тільки серцем? Не перетліло б так воно даремне, бо вміло так колись любити, як ти тепер!.. А зараз Михайло прийде... Не знаю, що зроблю... Що зробиться, — те й буде...

ЯВА VII.

Входить Одарка. (Ше з порога лавтєся).

Одарка. Чи не сто чортів його матері з чередником! Бодай його взяла завійна.

Мар'яна. Чого ви, мамо, лаєтесь так дуже?

Одарка. Іди під три чорти! Через тебе пропустила череду, телиця ряба вскочила до Окунів, слинявий Семен заняв в загін, тепер хоче здушить штрап.

Мар'яна. Не сердьтесь, мамо, телицю віддадуть і так.

Одарка. Тепер у полі чорно: настоїться голодна там в загороді бідна скотина!

Мар'яна. Та я зараз піду сама у двір до Окунів і телицю прижену—заспокойтесь.

Одарка. Тебе пошли, то там і сядеш! Ходім умісті, а хату замкнем.

Мар'яна. Ходім.

ЯВА VIII.

Входить Михайло.

Михайло. Добри вечір! Чого ви так гукаєте, паніматко, що аж на улицю чуть?

Одарка. Гукав би й ти! Телицю твій слинявий Семен заняв мою.

Михайло. Нехай не ходе на чуже! Тепер платіть карбованця.

Одарка (*сердито*). Де я тобі у біса його візьму?

Михайло. Про мене—де хочете. А котру телицю: рябу чи полову?

Одарка. Рябу, щоб тому Семенові в очах рябило.

Михайло. Гарна теличка, жалко, а прийдеться продать, як не дасте карбованця.

Одарка. За віщо карбованця? Що вона за шкоду тобі зробила?

Михайло. За те що, дуже вибрикує і осовує рови.

Одарка. Який там у чорта рів, коли скотина перелізе?

Мар'яна. Та годі, мамо, хіба не бачите, що він драгує вас?

Одарка. Що ж я йому собака чи що?

Михайло. Та не сердьтесь! Натє шапку, покажете Семенові, то він віддасть телицю вам, а я у вас поки посидю. Тільки не забудьте там шапку: назад принесіть, а то прийдеться без шапки йти по улиці, то ще подумают, що в куми звав...

Мар'яна. Забалакав!.. Та не баріться, мамо!

Михайло. А чого ж спішить? Там у мене Семен такий молодець, а мати ще не стара... Чого доброго... Ха-ха!

Одарка. Ну вже, твій Семен! Стара собака, а такий лайливий та безецний, що з ним і балакать противно. *(Виходить)*.

Мар'яна. Чи не в хазяїна удався?

ЯВА ІХ.

Мар'яна і Михайло.

Михайло. Хіба безецний я? То так здається! З піснями — я пісний; з скоромними — скоромний; хто що любить, любить же звісно не закажеш!

Мар'яна. То ти, виходишь, хилишся — куди віє вітер?

Михайло. То так здається! А я цим способом хилю других, куди мені потрібно.

Мар'яна. То ти хвастаєш тільки, а от мене, то й не нагнеш! Горілки хочеш?

Михайло. Давай, як є. *(Мар'яна подає й налива)*. Нащо ж я буду гнуть тебе? Ти і сама нагнешся.

Мар'яна. Ой, ой! Який же подухалий ти! Пий!

Михайло. А ти?

Мар'яна. Ну, будь здоров? *(Приублює, долива і дає Михайлові)*.

Михайло. Хіба ж так п'ють? Диви, ти чарку зморвила.

Мар'яна. Я більш ніколи не пила.

Михайло *(п'є)*. Чого вона така тепла?

Мар'яна. Не знаю.

Михайло. Губами тільки доторкнулась — і стенила горілка. Ну й дівчина! *(Хоче обняти її)*.

Мар'яна *(одвертається)*. Куди?

Михайло. Погріться хочу, бо щось морозить наче!

Мар'яна. Як хочеш гріться *(Налива)*, то пий ще і сиди смирно, бо я із хати вийду!.. Не по душі мені, що ти до мене бридкі заміри завше маєш.

Михайло. Ой, яка сердита! Недоторка! Мабуть, Данило наказав, щоб піст держала?

Мар'яна. І без Данила я така. Язик не кістка, вертїть ним можна як завгодно, а далі тпррр! Пий!

Михайло. Не хочу, бо ти сердишся!

Мар'яна. Не сердюсь я — їй-богу! Я тільки не люблю, що ти й розмови иншої не маєш: пустуєш, жартуєш і залицяєшся так бридко, неначе я... Ну, годі! Випий!

Михайло. Не хочу!

Мар'яна. Вольному воля! Кажі: чого прийшов? Які приніс тенета?

Михайло. Ага! Цікаво не бійсь знати?

Мар'яна. Байдуже! Обійдеться і так, коли не скажеш... Ти ж хлопця прислав лякати, що ввечері тенета нові принесеш? Покажи свої тенета?

Михайло *(на бік)*. Чорт — не дівка! *(До Мар'яни)*. Ну, годі шуткувати... Будем прямо говорить. Тільки ж не хитруй і ти зі мною, бо я примітю зразу і пропаде охота сказати про те, за чим прийшов... Ти подала Данилові вже слово?

Мар'яна. Подала.

Михайло. А знаєш, що його батько вигнали?

Мар'яно. Знаю.

Михайло. І що на мене все імініє переводять?

Мар'яна. Знаю.

Михайло. І тобі все це нічого?

Мар'яна. Байдуже!

Михайло. Тебе нічим вже не злякаєш!.. А що ж ви будете робить?

Мар'яна. Данило піде в найми, я буду зароблять і ждатиму його.

Михайло. Довго прийдеться ждати.

Мар'яна. А тобі що?

Михайло. Жалко, що ти посивієш в дівках.

Мар'яна. Не журись! І рік не пройде, як ми побере-мось з Данилом.

Михайло. Дурна!.. А я розумнішою тебе лічив... Чи не краще ж не ждати, не горювати, а хоч і завтра йти до мене панувати.

Мар'яна. Татові скажи! Яке велике щастя жить з тобою і бути посміхом для усього села!

Михайло. Хто ж посміє сміятися з моєї жінки?

Мар'яна. Жінки?.. *(Обов мовчать)*.

Михайло. Кажі: покинеш Данила, підеш за мене?

Мар'яна *(лукаво)*. Гум!... Побачимо... Сватай!

Михайло. А ти гарбуз даси, щоб посміятися!

Мар'яна. Побачимо!

Михайло *(палко)*. Що ж ти у дурня грати зо мною хочеш, чи як? Коли на те пішло, щоб щиро побалакати, то годі мудрувати! Чи так, чи ні,—кажи мені все прямо... Мені вже обридло ходити з зав'язаними очима — пора їх розв'язати, бо в мене й другого не мало діла є! Сама подумай — ти, слава богу, не дурна: яка користь тобі Данила ждати? Ну, прийде він і ви поберетесь, та й станете старців плодити, бо я йому не дам нічого, не за для нього працював! А в мене ти, як пані, будеш жити — робити є кому!..

Мар'яна. Ой, душу ж ти виймаєш з мене! Чом раніше не казав так щиро?

Михайло. Так склалось. Не дурій, бо будеш жалкувати.

Мар'яна. Я слово подала.

Михайло. Слово — дим, контракта в вас немає.

Мар'яна. Не серцем ти говориш.

Михайло. Ти думаєш нема у мене серця? Є! І загорілось більш до тебе, ніж я того хотів!.. Не туши ж його холодними речами, бо прохолоне... Іди, коли я кличу.

Мар'яна. Не можу зараз я сказати нічого... Данило й ти!.. Рідні брати... Данило!.. Ох!.. Голова горить! Дай подумати наодинці... Бо серце заболіло зараз, наче міцно хто його перев'язав!..

Михайло. Серце, серце!.. А розум нащо?.. Загнуздай його розумом і поверни туди, де більш користи. Ти не маленька, щоб серцем тільки жити. Дивись на мене: серце до тебе, а розум звелить йому — поверне в другий бік!.. Повір! Плювати на серце!..

Одарка *(кидає у двері шапку)*. На шапку, бо мені ще треба видоїти корову.

Михайло *(у двері)*. А що нажартувалися з Семеном?

Одарка *(з сіней)*. Нехай він тобі сказиться!

Михайло *(сміється)*. Удовиці, як молоді дівчата, до жартів ласі!.. Ну прощай! До завтра. Ждатиму. Чого ж ти голову повісила? Хто найшов, той не сумує. *(Обніма Мар'яну за стан)*.

Мар'яна *(одводить його руку тихо)*. Послі... Послі... Іди, іди, іди!

Михайло. Так завтра? Ну до завтра! *(Виходить)*.

ЯВА Х.

Мар'яна (*одна*). «У мене ти як пані будеш жить—робити є кому!» Здається, так сказав Михайло? І після цього рік ждуть Данила!.. Рік!.. довгий, довгий, як вік! Ох який довгий.— чого за рік не перебуде?.. А дідусь: роби не розгинаючись... Змарнієш скоро, забудеш любові; а милий, змучений роботою, вже не пригорне палко, не обвіє гарячим полум'ям кохання! Усе пройде... Й серце в горі та нужді умре само зарані, як все вмирає. Для чого ж мучиться тепер я маю?.. Е!.. Дурна голова — засумувала! Об землю всі думки такі!! Данило тут ще... Я вільна... Серце його бажає - лечу до нього, нехай душа посприяткує! А там?... Що буде там, об тім завтра я поміркую. (*Хвата свиту і йде; на зустріч їй Одарка*).

ЯВА ХІ.

Одарка (*в дверях*). Куди?

Мар'яна. Ніколи, послі скажу! (*Вибіра*).

Одарка. Тьфу! І в кого вона така вродилася?!

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Великий курень над берегом Чорного моря. Рибачький човен; на ньому невід, кодоли. Біля куреня великий казан висить на триногах. Стоять бочки, діжки і перерізи. Шматок невода на палицях сушиться і кінцем своїм з-за куреня виходить наперед кону.

ЯВА I.

Як піднімається завіса, десь далеко чуть тихесенько співають пісню: «Ой, по горі, по горі чабан вінді зганяє». Після першого куплета гурт зачина другий, так само ледві чутно, а за коном поблизу співа жіночий голос без музики.

Несу воду, несу воду
Коромисло гнеться.

Стоїть козак коло воріт, } 2 р.
Як барвінок в'ється.

Входить Марта замислившись і стає біля куреня, схиливши голову. Тим часом музика прирає до пісні прелюдію, Марта співає:

Мету хату, мету сіни
Та й задумалася.

Вийшла мати води брати } 2 р.
Та й догадалася.

І мати догадалися і батько догадалися, а Данило не догадується!.. Милій мій, чорнобривий Данилочку, чом же ти не догадуєшся?

Тече річка невеличка.
Схочу — перескочу:

Віддай мене, моя мати, } 2 р.
За кого я схочу...

Відали б, якби Данило хоч слово сказав. Батько в ньому душі не чує. Що ж мені робить? Невже самій признаться Данилові, що люблю його? Ох, сором який... Самій сказати парубкові: «Я люблю тебе, Данилочку!» Ні, ні — не скажу!.. А чом би й не сказати! Може й він любить, та соромиться... І я соромлюсь... та так і розійдемось?! Ой, як тяжко розійтись з милим і не знати, чи він любе тебе? Все одно, що в домовину лягти... Соснові дошки тісної домовини не так далять, не так тяжко в могилі під сирою землею лежати, як тяжко у серці садинокім носить кохання!.. Сказати йому?.. Легше буде, хоч і дізнаюсь, що не любить. Скажу, хоч на на ухо скажу, щоб і самій не чуть своєї речі, а потім все одно, що буде! Прийшла з хутора нарошно, щоб з ним побачиться, а його нема!.. Рибалки десь далеко співають... Там він, там мій милий! Завидую його товаришам, що дивляться на нього, що розмовляють з ним!.. Хотіла б вітром буть, щоб обвівать його, щоб подихать йому в лице ласкаво!.. Прийди ж мерщій, Данилочку, сюди, щоб глянула на тебе я і побачила насамоті... Сьогодні садинокій день. Рибалки розійдуться і він піде... А я?.. Бідна, бідна я! (Плаче).

ЯВА II.

Входить Зінько з ціпом у руках. Побачивши Марту, що плаче, підходить до неї і бере її за руку.

Зінько. Не плач, моя голубко, не плач, дочко!

Марта. Ох, тату! Татку, не гнівайтесь на мене, простіть мене!

Зінько. Бог з тобою, що ж ти зробила такого, що просиш прощення у мене?.. Догадуюсь я, і стара мати казала мені, що ти любиш Данила.

Марта. Не кажіть тату, мені соромно.

Зінько. Чого ж соромиться, моя єдина. Давно було б тобі сказати. Твоє щастя—наше щастя. Ти в нас одна, не бідні ми, а такого парубка, як Данило, хоч і наймит він, не знайдеш скоро. Чого ж тут думать довго? Я сам його посватаю, як бог благословить, то й будете щасливі.

Марта (обнімає батька і плаче). Тату!

Зінько. Чого, чого ж, дитино моя?.. Ну годі ж, не плач! Чого ж плачеш?

Марта. Не знаю. Мені легко, гарно і ясно на душі зробилось від ваших слів, а сльози самі ллються. Тату, я побіжу додому, скажу мамі про нашу розмову, розкажу їй, як я люблю дуже Данила, бо мені соромно вам про це казати.

Зінько. Голубко моя! (*Цілує її в чоло*). Іди ж додому, та нехай там вечерю варять, щоб усього було доволі. Сьогодні рибалки рощитуються, то всі будуть вечерять у нас на хуторі.

Марта. Добре, тату! (*Хутко виходить*).

ЯВА ІІІ.

Зінько (*один. Дивиться довгенько вслід Марті*). Дитино моя рідна, дитино моя дорога! Все для твого щастя є у мене: табун коней, повен загін товару, хліба — дякувать господа милосердного — не переводиться і в току і в коморі, не доставало дружини тобі! І сам бог віта над моєю сім'єю! З далекого краю привів до нас парубка, бідного, наймита, з душею і з серцем янгола!.. Дякую тобі милосердний! (*Прилядається*). Що вони там роблять? Здається ідуть сюди. (*За коном співають і наближаються*).

Та туман яром
Та туман яром,
Мороз долиною —
Та мороз долиною.
Та не по правді
Та козаченько
Живе з дівчиною —
Та живе з дівчиною!
Що пізно ходить,
Рано виходить,
Важить на другу,
Та важить на другу!
За річкою
За бистрою
Цигани стояли —
Та цигани стояли.
А між тими
Та циганами,

Циганка воріжка,
Та циганка ворожила.
А до тії
Та вороженьки
Втоптана доріжка,
Та втоптана доріжка.

ЯВА ІV.

З посліднім куплетом входять рибалки: молоді і середніх літ. Одянені всяко: хто в свиті, хто в куртці, хто в чумарці, хто в червоній сорочці на випуск, а зверху демикитоновий піджак, коротший сорочки. Всі веселі.

Всі. А! І хазяїн наш тут: здрастуйте!

1-й рибалка (*п'яний лізе до Зінька цілуватись*). Такого хазяїна нема... нема!.. Нігде нема! Я сім літ рибалка, а такого нема... Єй нема! Дайте я вас поцілую! У руку, у руку! Ви Зіновій Тарасович... Одно слово... Чого ви смієтесь? Молокососи! Я не то що! Бачить бог! Одно слово... Ех!

Рибалки. Та йди, ляж у курінь — засни!

1-й рибалка. Хіба як? Хіба я п'яний?

Рибалки. Ні тверезий, тільки спать лягай!

1-й рибалка. Ш-ш!.. Не ваше діло! Хазяїн, п'яний я?

Зінько. Не то що п'яний, а коли всі кажуть лягать спать, то ляж, Трохиме, послухай товаришів!

1-й рибалка. Їх я не послухаю, а вас!.. Вас послухаю!.. Ви отець!.. (*Через сльози*). Дайте руку, я хочу вас у руку поцілувать!.. Сім літ рибалка!..

Зінько. Поцілуємся так — і лягай спать (*Цілуютьсь*).

1-й рибалка. Я ляжу!.. Мені що? Я ляжу... (*Іде в курінь*). Я сім літ рибалка... (*Голос зникає у куріні*).

Зінько. Де це так?

2-й рибалка. Та були у Вакули в курені: і там сьогодні рощот.

Зінько. А Данило ж де?

2-й рибалка. Тут земляк його є з Херсонщини, так либонь, пішов в курінь до Свирида.

Зінько. Так от же що хлопці: ідїть ви на хутір, там сьогодні попрощаємся, повечеряємо, а завтра й рощот. Слава богу, заробили добре.

Рибалки. Слава богу!

Зінько. А хто сьогодні на варту біля снасті?

2-й рибалка. Данило.

Зінько. Так ми пришлем сюди робітника із хутора на варту, бо без Данила ж не можна — він головний рощотчик!

Рибалки. Правда, правда!

Зінько. Ідть же ви на хутір, а я піду знайду Данила.
(*Виходить*).

Рибалки починають пісню.

Ой із-за гори,
Та буйний вітер віє —

Ой там удівонька
Та пшениченьку сіє. } 2 р.

Ой посіявши,
Стала волочити

А заволочивши,
Стала бога просити. } 2 р.

Ой уроди, боже,
Та пшениченьку яру —

На вдовиних діток
Та й на вдовину славу. } 2 р.

(3 посліднім куплетом виходять).

ЯВА VI.

Входить Данило.

Данило. Слава богу, скінчили риболовлю і грошей заробив доволі... Рік пройшов, як я з дому. Довго і тяжко минали дні — здавалось і сонце ставало оддыхать на небі, щоб довший день зробить, щоб важче було жить. Довгий рік минув, наблизився день повороту до тебе, моя горличко, і муки всі, що душу так гнітили — порвались, як гнилі нитки; десь потонули — нема вже їх!.. Душа горить одним бажанням — обнять тебе!.. Серце б'ється від думки одної, коли ж тебе до нього пригорну я, почую, як і твоє заб'ється серце — замру від щастя! Що рік, що два пекель-

них мук перед тим щастям, перед тією радістю, яку знайду я біля тебе?.. А побравшись, сюди з тобою я вернуся знову і тут укуці заживем ми тихо, славлячи бога, що нам поміг він пережити всі муки!.. А тут, яке роздолля: степ, море і гори синіють оддала — мов у намітку, закутані у дим! Чудово! Очей не одірвав би! Здається — Марта сюди йде. Хороша дівчина. Вірною дружиною комусь буде.

ЯВА VII.

Входить Марта.

Побачивши одного Данила, трохи засоромилась і ніби хотіла зупинитись, а далі, наче з одвагою, підходить.

Данило. Здрастуйте, Марто!

Марта. Чом ти не скажеш мені — «Здрастуй», та «здрастуйте»?

Данило (*усміхається*). Ну, здрастуй!

Марта. Будь здоров, з неділею! Чого ж ти zostався — всі пішли на хутір?

Данило. Сьогодні я на варті. Не можна так покинуть, поки всього ще не прибрали.

Марта. А батька ти не бачив?

Данило. Ні.

Марта. Вони тебе шукали (*На бік*). Ох! Як серце б'ється! (*Помовчавши*). І ти підеш від нас, Данило?

Данило. Піду, а потім я сюди вернуся знову і тут зовсім зостанусь.

Марта (*радісно*). Вернешся? І тут зостанешся?

Данило. Ти рада! Спасибі тобі, Марто, за твою прихильність до мене. Ти рада, що я зостанусь тут; і я не менше радий! Коли б тільки господь привів, щоб все так сталося, як того моя душа бажає.

Марта. Чого ж твоя душа бажа, скажи мені, Данилочку?

Данило. Ти щира єсть людина; тобі я, як сестрі, відкрию душу всю свою.

Марта. Як сестрі...

Данило. По христу ми всі брати! У мене дівчина є... (*Марта хватається за серце*). Її люблю я, душі я в ній не чую, за нею мучусь тут, пропадаю, всі мої думки... Що з тобою, Марго? Боже мій, що з нею?

Марта. Боже мій, він другу любить!..

ЯВА VІІІ.

Входять Зінько.

Зінько. Що з тобою, дитино?

Марта. Тату, тату, він другу любить...

Зінько. Бідна моя дитина, я сам хотів тебе сватать, а вона раньше дозналась про своє горе. Заспокойся, моя дитино, бог милостивий і ти знайдеш собі пару, не благословив господь з'єднать з Данилом вас, то його свята воля, я і сам люблю Данила, як рідного сина і думав...

Данило. Простіть мене, пан-отче, я люблю вас, як батька, і Марту, як сестру, а серцю не закажеш...

Зінько. Ходім, дочко, ходім, заспокойся.

Данило (*сам*). Де ж моє щастя: чи тут, чи там? Там, там, біля Мар'яни!

ЗАВІСА.

ДІЯ П'ЯТА.

Хата та, що і в I-й дії.

ЯВА I.

Аблаккат і Михайло.

Аблаккат. Нічого не можна було подіять! Вже я і так і так вертів—не допомгло, прийдеться заплатити штраф. Ну, прощай, бо мені ще треба до Харька заїхати. Вони побились з Митрофаном, так іск хоче пред'явити. Спасибі людям, що хоч розквасюють один одному морди, все ж нашому брату заробіток, а без цього—хоч кулаки гризи—таке настало. — Бувай здоров! (*Вийшов*).

ЯВА II.

Михайло (*сам*). Бодай ти вдавився. Тільки десять рублів вимотав, а двіста п'ятдесят все ж таки плати! І договір з євреями анахтема такий написала, що тепер нічим їм не дошкулиш. От тобі й шинки! І так все гарно ішло, поки становий не довідався, а довідався—зараз протокол. Уже ті протоколи у печінках мені сидять. Вони ж каторжні, не обійдуться, щоб усе було законно, а безпремінно де-небудь щілину зоставе, а в ту щілину і всунуть зараз протокола—казано біля того ходять. Тепер плати. А бодай ти маці не розжував на той рік.

ЯВА III.

Входить Мар'яна, зодягнена по празниковому.

Михайло. Куди це ти налагодилася?

Мар'яна. Піду до писарші.

Михайло. Іди ж ти до писарші, та не моргай, зділай милість, на писаря.

Мар'яна. На таку халеру й глянуть бридко.

Михайло. Еге, халера! Він дума, що ти моргаєш. А на покрову, як був у нас, то так на тебе задивився, що замість шапки, кухоль з водою надів на голову. *(Обоє ре-ючуть)*.

Мар'яна. Давно такий він роздодора. На тій неділі, як я була у них, цигарку в рот вогнем поклав, геть чисто спік язик! Все про щось дума. *(Сміються)*.

Михайло. Мар'яно! Поморгай на нього гарненько! Йй-богу, він, замість чорнила перо вмочатиме в горілку.

Мар'яна *(реюче і б'є шуткома Михайла в стину)*. Тебе послухай, то ще справді чоловіка на той світ зажену. *(Виходить)*.

ЯВА ІV.

Михайло *(один)*. Йй хоч і не наказуй, то моргати буде. А мені байдуже!.. Зате у мене писар у руках. Як треба що—пошлю Мар'яну, і писар, мов навісний, висолопивши язика, летить куди пошлю. Помага мені багато Мар'яна. З такою жінкою не пропадеш.

ЯВА V.

Входить Каленик.

Каленик. Там Янкель овес купує. Я казав, як дасть по 50 копійок за пуд, то продамо.

Михайло. Скільки я вас просив, тату, щоб не вмішувалися не в своє діло.

Каленик. Та я ж нічого...

Михайло. Нічого! Тепер овес 57 коп. за пуд, а ви ~~ви~~ 50 просили! Де ж Янкель?

Каленик. На току.

Михайло. Не мішайтеся! Сидить собі, та їжте готовеньке! *(Виходить)*.

Каленик. Та я ж нічого... І слухать не хоче. Ні за віщо мене має... і жінку підбрав таку, як сам. Ох, ох, ох!.. Отак на старість вскоч!

ЯВА VI.

Входить Горпина.

Горпина. Ключі позабирала і десь повіялась! Їсти хочеться, хоч би кислого молока попоїсти, усе заперто! (Сіда). Ох!

Каленик. І я їсти хочу... (Мовчить). Чи нема тут хоч хліба? (Іде до шкали). Заперто. (Сіда). Охо-хо-хо! (Мовчить).

Горпина. Оце тебе господь наказує за Данила!

Каленик. Та хоч мовчи вже, не гризи! (Мовчить). Постой, стара, ти не сумуй: нехай Данило вернеться, ми знов захазяїнуємо.

Горпина. Чим же ти будеш хазяїнувать?

Каленик. Як чим?.. Тим...

ЯВА VII.

Входить старшина.

Каленик. А, Митрофан Іванович! Здрастуйте! Чи ще живенькі?

Старшина (хрипло). Та до якого часу.

Каленик. Давно я вас не бачив!.. Зовсім постарів, то вже нікуди й не вихожу, а ви й не провідаєте нас. Стара, чи нема там чого закусити?

Горпина (здвигує плечима).

Каленик. Еге!.. Я й забув, що невістка ключі занесла... Та вона скоро прийде... Сідайте, що нового?

Старшина. Нема доброго нічого! Там прислали бумагу, щоб з вас взискать за шинки штрапу 250 карбованців.

Каленик. О така ловись! За віщо?

Старшина. А ви хіба не знаєте? Це діло тягнеться давно.

Каленик. Уперше чую. Тепер Михайло всі діла веде, то вже до нього й це належить.

Старшина. А він мене послав до вас, казав: шинки ті ваші.

Каленик. Що він здурів? Я ж усе йому віддав, нема нічого в мене... Оце увесь, як бачите.

Старшина. І в бумазі стоїть іменно з вас штрап.

Каленик. Це диво! Мабуть, помилка.

Старшина. Не знаю.

Каленик. Подождіть, нехай Михайло прийде: що він вигадує?

Старшина. У бумазі стоїть: що, каже, як не заплате—так у острог на три місяці посадить.

Горпина. Боже ж мій милосердний! То це тебе, старий, ще в острог посадять! Діждались чести на старість!.. (Плаче).

Каленик. Стривай!.. Не плач! Як таки можна, щоб я в острог пішов! Коли вже присудили, то заплатимо. Є, слава богу, чим заплатити і більше.

ЯВА VIII.

Входить Михайло.

Каленик. Бач, що твої шинки нарobili!

Михайло. Що ж робить? Тепер уже не допоможе — усі станції пройшло, скрізь присудили...

Каленик. А, звісно, нічого більш не зробиш, треба платити! Любиш, каже, кататься — люби й санки возить! Так-то...

Михайло. Де ж його, тату, таку суму візьмеш? Я й так здержався: то на аблакату—то-що!

Каленик. Як де візьмеш? Слава богу, є чим заплатити.

Михайло. Послухайте, тату, мене, що я вам скажу.

Каленик. Кажи, ти хазяїн і всьому голова...

Михайло. Будемо так говорити: 250 карбованців—великі гроші.

Каленик. А звісно не малі—сума!

Михайло. Їх не то в три місяці, а й за три роки, при вашій старості, не заробиш..

Каленик. Де вже там мені заробить?

Михайло. От бачите! (Ласкаво). Посидьте, таточку, три місяці в острозі,—і гроші будуть цілі: це все одно, що заробите.

Каленик. Як?! На старість літ в острозі... Чи ти не одурів?!

Старшина. Це так!..

Горпина. Де твоя совість? Шибенику!.. Я очі тобі видеру із лоба.

Михайло. І чого так репетувать? Ви тільки розберіть: не однаково ж хіба сидить, що тут, що в острозі? 250 карбованців—це сума, сами ви кажете—не так то легко її заробить... Не спретчайтесь, тату, посидьте три місяці! А ви, мамо, не турбуйтеся, я буду возить вас до батька що-неділі. І вам, тату, не буде там так скучно, як дома: людей в острозі доволі, а на харчі я вам дам 5 рублів, та і з дому можна буде возить...

Каленик. Милосердний боже! Ти чуєш? Це син говорить, син, котрому я усе віддав! За що ж мене караєш, о господи! Одверни від мене гнів твій... Забув ти бога, Михайло! Де ж твоє серце? Щеня—більш жалощів має у своїм собачім серці до матери, ніж ти. Подивись на матір, пожалій її, коли не жаль тобі моєї чести.

Михайло. Дивно, та чудно! Три місяці посидить, усього три місяці!... Та я зимою, як перемолотю хліб, і сам три місяці посидів би з охотою в острозі за 250 карбованців, то ж сума! Тільки біда, що не з мене, а з вас присудили. Не спретчайтесь, тату, посидьте три місяці в острозі!

ЯВА ІХ

Входить Данило (з клунком за плечима).

Каленик. О, коли так, то ти не син мені! Будь же ти...

Данило. Здрастуйте!

Горпина (побачила Данила. Крикнула і кинулась йому на шию). Данило! Сину мій рідний!.. Дитино моя!.. Сам бог тебе приніс!

Каленик. Пусти, стара, пусти... Дай я обніму його. О, мій нещасний, о, мій дорогий синочку! (Обоє цілують його і плачуть).

Данило. Що тут таке?.. Що, матінко, що татку?.. Мені важко дивиться на вас: такі ви безпомочні, такі ви перелякані, так кинулись до мене! І радісно, і жалібно у мене б'ється серце!.. Розкажіть, розкажіть! (Обнімає татка, то матір).

Каленик. Присудили штрапу 250 карбованців.

Данило. За шинки?

Горпина. Ти угадав! Моє золото! Надія наша!

Данило. Так що ж?

Каленик. Михайло грошей не дає, а в нас нема нічого—усе його!

Горпина. І батька в острог хотять посадить!.. У острог... Старого, сивого, що вигодував вас, до розуму довів!

Данило. Боже мій!! У перший раз на віку—жалію за грошима... У мене є всього 150 рублів: я всі віддам, а решту подождуть!

Старшина. Подождемо. І по закону можна.

Каленик і Горпина (*обнімають Данила*). Дитино наша мила! Пошли тобі, господи, віку і щастя.

Михайло (*на бік*). Тонкосльози!.. Важко було три місяці одсидіть! Прийдеться і своїх сто рублів дати... Ні за цапову душу пропадуть!

Каленик (*притуляє голову Данила до своїх грудей*). Пробач мені, сину, що я тебе скривдив!.. Ти через мене набравсь доволі горя. (*Бере його голову й цілує в очі*).

Данило (*стає навколішки*). Благословіть же мене, тату, тепер на шлюб з Мар'яною!..

ЯВА X.

Входить Мар'яна.

Мар'яна (*балакає ще з порога*). Зараз до нас писар з жінкою і псаломщик з пса... Дан...

Данило (*почувши голос Мар'яни, кидається до неї*). Мар'яна!! (*Раптом стає, як вкопаний*). Що це з тобою?.. Ти... Молодиця?..

Михайло. Вона—моя жінка!

(*Картина*).

ЗАВІСА.

*Вища Науково-Репертуарна Рада
Головполітосвіти НКО УСРР
до вистави дозволила
(23/II 1925 р., літ. А., № 604).*

Ч У М А К И

КОМЕДІЯ В 4-Х ДІЯХ.

ДІЄВІ ЛЮДИ.

Хома Нерук — багатий чумака.

Настя — його жінка.

Ярина }
Андрій } їх діти.

Віталій — менший брат Хоми, чумака.

Соломія — його жінка.

Русаловський }
Чічеря } багаті чумаки.

Шкварковський }
Мичковський } мандровані дяки, пиворізи.

Остап — чумака, наймит Хоми.

Катря — наймичка.

Бушля — баба.

Петро Кундель

Глечик

1 }
2 } чоловіки.
3 }

} Селяни.

Чоловіки, баби, діти.

Діється під кінець XVIII віку.

ДІЯ ПЕРША.

Середина багатої господи.

ЯВА I.

За столом сидять: Хома, Віталій і Шкварковський. Баба Бушля і Глечик сидять на лаві біля дверей. Шкварковський пише. Настя сидить біля печі, пряде, часами сердито зиркає на Хому і Віталія. Чоловік п'ять стоїть біля порога, двері одчинені і видно, що й в сінях стоять люди, у кожного з них невеличкий шматок паперу в руці.

Хома (*показує на Бушлю і Глечика*). Ще тільки від оних двох запишете гроші, зготуєте їм квитки й край, більш грошей приймать не буду.

Настя. Наприймав і так багато, мабуть і не злічиш сам.

Хома. Мовчи, не піднімай веремії.

Настя (*про себе*). Пришелепуватий.

Петро (*з гурту, що стоїть біля порогу, за дверима і в сінях*). Спасибі вам, пане Хомо, від усіх людей спасибі! І вам, пане Віталію, дякуємо.

Віталій. Мені нема за що, люди добрі, дякують, я й сам на готовім братовім ґрунті сидю та ще й чотирнадцятеро своїх дітей годую.

Настя. А лопає бісова діввора так; що й харчів на них не настачиш, скоро й вуха об'їдять.

Петро. Ви наші благодітелі. За вашим розумом, що вам господь послав вкупі з багатством і у нас голови не болять: ніхто навколо не знає лиха, всіх рятуюте, всім помагаєте, всіх визволяєте.

Хома. Та воно так звісно. Ви мені зносите гроші, скільки хто має, я їх пускаю в діло, маю користь, то й вам даю вигоду.

Петро. А хто таке придумає, хто таке зроби: і риба є у нас, і сіль у нас що-року є—та все некуповане і гроші наші цілі.

Всі. Дай, боже, й вам і вашим дітям.

Петро. І онукам! *(Кланяється)*.

Всі. І правнукам! *(Кланяються)*.

Хома. Спасибі.

Петро. Поможи, боже, благополучно повернутись вашим чумакам.

Всі. Щасливої дороги!

Хома. Спасибі. *(Всі вийшли)*.

Шкварковський. Нечипір Глечик! *(Чоловік, що сидів поряд з бабою, підходе)*. Це квиток тобі на сто карбованців, а вигоди маєш: півтора пуда соли, два десятки тарані, два десятки платаного чабака.

Глечик. Дай боже й вам заробить. Прощайте! *(Вийшов)*.

Бушля. Ой, одпустіть же мене, бо у мене дома ні душі, а на печі кваша, а в печі каша, одно збіжить, а друге згорить.

Шкварковський. Не торохти. *(Пише)*.

Віталій *(до Хоми)*. А скільки в цім році прийняв від людей грошей?

Настя. Хіба він зна.

Хома *(до Насті)*. Мовчи. *(До Віталія)*. П'ять тисяч рівно.

Настя. Матінко! Таку суму... І для чого, спитать тебе, то й сам не знаєш!

Хома. Не піднімай веремії.

Настя. Своєї рідної чумачки, мабуть, і в сто возів не вбереш, та й гроші, слава богу, є свої, так ні: чужим ще грошам треба товк давать.

Хома. Ой, Насте, ой, Насте! Кажу тобі: мовчи, не сікайся!

Віталій. Хліб на хліб, сестро, не вадить! От розбери, що бідний чоловік зроби, як у нього там тих 20, та чи й сто карбованців! Нічого! А коли ми, отак частинами, зібрали до купи п'ять тисяч, та пустимо у ход і братові всі гроші, не солить же їх, то справимо ще п'ятдесят возів чумачки і товару он скільки навалимо... Отут і користь для

всіх, і гроші цілі, і вигоду вони добру мають і чумачка братова виросте на славу! А працювать однаково, чи коло малої, чи коло великої чумачки.

Настя. Може й так, звісно, ти премудрий Соломон!

Віталій. Ну й не люблю я цього слова: «премудрий Соломон», навіщо ти, Насте, таке кажеш?

Настя. Всі так кажуть і я так кажу, бо й справді ти премудрий.

Віталій. Мало чого люди не скажуть,—вони часто розумного лічать дурним, а дурного розумним.

Настя (*про себе*). Мудрий, своє добро провів і наше проведеш.

Шкварковський. Олена Бушля! (*Баба підходить*). Оце й тобі квиток на десять карбованців.

Настя. Ха-ха!

Шкварковський. П'ять штук тарані і 15 хунтів соли за вигоду.

Бушля. Прибавте ще чабака п'яток, я страх як люблю цю рибу!

Шкварковський. Як всім, так і тобі!

Бушля. Я не вас прошу, пане бакаляре, а пана Хому, господаря й благодітеля.

Шкварковський. Не торгуйся, не торкочи.

Бушля. От прикусіть язика, пане бакаляре, нехай Хома своє слово скажуть.

Шкварковський. Ти дїждешся, що тобі кулак покажуть.

Бушля. Пхі! Хомо! Добродію наш! Нехай прикинуть ще п'ять штук чабака — що вам то варт? А я що-середі та п'ятниці, буду згадувать вас та дякувать. Паніматко, Насте, прибавте!

Настя. Хоч цілий віз, про мене.

Хома. Насте, вийди краще з хати!

Настя. Мені і в хаті добре.

Хома. Припишіть їй, бо не відчепишся.

Шкварковський. Давай квиток.

Бушля (*віддає*). Бачите, хазяїн не такий свиня, як ви!

Шкварковський. Злорічивая баба.

Бушля (*про себе*). Капосний хаптурник, мало не одняв риби з рота.

Шкварковський (віддає квиток). На і щезни, яко дим.

Бушля. А чи тут же стоїть ще п'ять рибок?

Хома. Та дамо, дамо, не в'їдайся, бабо!

Бушля. Часом забудете! Вам що п'ять рибок? Все одно, що собаці муха, а мені й одна рибка празник зробе; особливо у петрівку: чи в кулешик, чи в галушечки кропу, петрушечки, та головку з риби вкинеш, то так пахне, так пахне страва.

Шкварковський. Годі вже, бабо, бо ти так смашно розказуєш, що й мені тарані захотілось.

Бушля. Е, пане бакаляре, ви ж ту тараню та чабака, дякуючи, Хомі, що-дня їсте, та й то вам захотілось, а як же то мені, коли я за весь вік привчилася тільки нюхати її.

Хома. От халепа з тобою, бабо! Іди вже! Тридцять чоловік сьогодні гроші принесли і квитки взяли, але з тобою одною приходиться більш часу гаяти, ніж з цілим десятком народа! Принесла п'ять карбованців...

Бушля. Ох! Десять, серденько, десять!! Ох, моя ненько! П'ять кажете? (Дає квиток). А подивіться, може тут і справді помилилися та написали п'ять, а взяли десять?

Хома. Я помилився словом.

Шкварковський. Написано десять.

Хома. І прийняв я десять, відчепись.

Бушля. Ох, не приведи господи, коли ви у квиткові та помилилися, а подивіться ще раз.

Віталій (подивився). Десять.

Бушля. Десять? А не п'ять, нехай бог бороне? Може ви не добачаєте, та ще так наскоро глянули.

Хома. Та кажуть же тобі десять, виходить десять.

Віталій. Хто ж вас захоче обманювать?

Бушля. Помилка, бачите, не обман. А потім забудуть та й лічитимуть тільки те, що написано у квиткові. Ох! Я аж упріла від переляку. Де ж таки: то десять, а то п'ять! Я цілий рік їх збирала, щоб віддати їх вам за вигоду, щоб мати тараню та сіль, та чабачок і ще й грошики, щоб були цілі, нехай вас бог спасе.

Хома. Одже їй-богу одному квиток і гроші віддам назад! Чого не віриш? Іди вже, не докучай.

Бушля. Не гнівайтесь, пане Хомо — ви ж такі розумні,

та такі добрі, нехай вам бог дає. (Хома підводиться з лави).
Прощайте! (Хутко зникає).

Шкварковський. Це та баба, що чорт на махових вилах чоботи їй подавав (Бушля відчиня двері).

Хома. Знову? Чого тобі?

Бушля. Не гнівайтесь, серденько, я тут упустила три шаги, як гроші з хустки вив'язувала, а вони й випали. (Шукає). Нема. Побий же того сила божа, хто взяв! А хто ж узав? Кундель, бо він тут і сидів біля мене. Тільки що ж? Не віддасть! Коли він ятір украв у Панька та й то пропав.

Віталій. На тобі три шаги, тільки відчепись.

Бушля. Спаси Христос (Іде до дверей і знову вертається).
Так ви ж пам'ятайте, що я вам принесла десять карбованців.

Хома. Тьфу!

Віталій. Віддай квиток! На тобі гроші, хай ти тямишся (Баба зникає).

Шкварковський. Многоріччя, злоріччя і глупо-глаголива баба! (Входить школяр).

ЯВА II.

Ті ж і школяр.

(Школяр в здоровенних батьківських чоботях і свиті).

Школяр. А йдіть до школи, там приїхав якийсь знайомий ваш, неначе дяк.

Шкварковський. Певно скиталець із бурси, пиворіз голодний.

Хома. Так приходьте на обід!

Шкварковський. Рад всякий день трапезувать з вами. Дозвольте й гостя привести.

Хома. Просимо! Ну й чоботи у вашого школяра.

Шкварковський. У нас на школу одні чоботи і одна свита на всяку ногу і на всякий возраст приходяться! Ходім, псалмопедець! (Виходить, за ним школяр).

ЯВА III.

Хома, Віталій і Настя.

Хома. Ну, брате, мені аж страшно, що я так багато чужих грошей набрав.

Віталій. Бог з тобою! Хіба це первина.

Хома. Та стільки ще не зносили.

Віталій. Не бійся! На всі гроші прибавимо волів і возів: і людям вигода, і чумачка виросте на славу.

Хома. А скільки у нас возів піде у дорогу?

Віталій. Та коли грошей стане на товар, то можна й півтораста возів вирядить, розбивши на дві валки—одна у Крим, другу на Дін.

Хома. А що ж, нам хіба гроші закопувать, чи як? Коли на те пішло, то на всі гроші, скільки у мене є і скільки люди принесли, справимо чумачку собі на славу, людям на вдивовижу, щоб багатирів таких як Русаловський та Чічеря аж заavidки взяли? Благодареніє богу! За твоїм розумом і хистом, брате, я здається скоро увесь Дін і Крим увесь своєю чумачкою перевезу до дому, вона побільшала утроє з того часу, як ти керуєш нею.

Віталій. Не покладайся ні на себе ні на мене, бо все, що маєш ти, в руках господніх.

Хома. Правда твоя.

Віталій. Пам'ятаєш, як перший раз, коли ми поділились, я в Крим по сіль пішов, а ти zostався дома, бо від поганої зими скотина вибилася з тіла.

Хома. Тоді сміялись з мене і запевняли всіх, що я нездатний до чумачки.

Віталій. Еге, сміялися... А тим часом фортуна батьківська zostалась при тобі, вона тебе й в дорогу не пустила... І зараз бачу: випрямилась моя чумачка, як стрічка! Воли сірі, рогаті, ситі, а на переднім мальованім возі я—гордю, пихою всім у вічі б'ю: 50 возів і 20 чумаків валка не мала! І що ж? Вернувся з батіжком! Розбійники напали, порізали сонних людей і все добро заграбували... І леве я та ще три чоловіка живими з рук харцизів утікли!

Хома. Лиха пригода! Другий би збожеволів від такої втрати.

Віталій. Гордим бог противиться! І я смирився, покорився его волі! Так знать треба, щоб я був бідний, ти багатий!

Хома. Я ж тебе не обижаю, брате?

Віталій. Ні, спасибі тобі.

Хома. І щоб ти знав мою правду, за твою працю біля

мого добра, ти маєш від мене 20 пар волів і 20 возів з товаром.

Віталій. А я, за твою правду, не одійду од тебе до смерти. Тоді і бог нам буде помагати, і люди будуть шанувати! Пам'ятаєш, як покійний батько нам казав частенько: живіть укупі діти, не діліться; брати, коли у згоді живуть, укупі, міцніші ніж столітні дуби.

Хома. Пам'ятаю. Нехай же батькова душа усміхнеться, дивлячись на нашу згоду та любов! Від цього часу он як воно буде: все, що наживаєм удвох, будемо лічити нарівно, і твоїм і моїм без переділу.

Віталій. Поможі нам, боже, у такій згоді прожити до смерти (*Цілються*).

Настя (*урвала нитку, про себе*). Не могу слухати, бо серце лусне, так і хочеться наплювати межі очі обом.

Хома. Ходімо ж, брате, та подивимось, та роздивимось на все укупі разом, у мене все готово, вози, як скрипочки стоять, воли викохані і вже ревуть, бо знати дорогу чують. Та не забудь послати до дому харчів і наймичку до помочи найми, бо Соломія з дітьми не справиться сама, то ж гурт — чотирнадцять чоловік (*Сміється*).

Віталій (*сміється*). Готова валка своїх чумаків.

Хома. Ходім! (*Вийшли*).

ЯВА IV.

Настя, а потім Соломія.

Настя (*одна*). Ох, у печінках у мене сидить братик Віталій. Взяв мого Хому за чуба, та й водить кругом себе. Що я скажу — Хома не вірить мені і не слуха, а робить так усе, як того Віталій хоче. В своїм добрі я не господиня! Ну, та дарма! Сьогодні не повірять, завтра не повірять, а я все таки своєї: порву Хому віру до Віталія. Посварю їх, і ніхто не стане тикати носа у моє добро (*Входить Соломія*).

Соломія. Здорова, сестро.

Настя. Яка я тобі сестра? Тільки що ятрівка.

Соломія. Так хіба що? Чужі та й то кличуть одно другого сестрою, а ми ж з тобою жінки рідних братів.

Настя. На лихо!

Соломія. Ото! Яке ж тобі від цього лихо?

Настя. Бодай не казати! Тільки дітей твоїх натлити, то й то скільки лиха для комори.

Соломія. Та діток як овечок: чотирнадцять хлопчиків господь послав, нехай не поменшає.

Настя. Звісно. Хома проларчує.

Соломія. Мусить. От я й зараз прийшла набрати на цілий місяць борошна, сала і пшона, щоб потім не заглядати тобі у руки.

Настя. З'їдять, все до тла з'їдять.

Соломія. Ми заробляємо все те, що нам Хома дає; і хоч я не візьму зараз нічого, то Хома сам привезе усе.

Настя. Так побивається за тобою?

Соломія. Віталій для Хоми побивається, а Хома для мене.

Настя. Ой, не драгуй же ти мене.

Соломія. Та чим же я тебе дражую?

Настя. Ти одбиваєш у мене чоловіка.

Соломія. Тю!

Настя. Побий мене бог, кричатиму на всю округу, що ти Хому мого до себе чарами приворожила і він таска до тебе з двору все, що в руки попаде.

Соломія. І що ти мелеш? І як тобі не сором отаке плескати? Та ти скільки хочеш говори дурущі, то мене тим не розтривожиш, бо я знаю, що ти хочеш звести усіх на сварку і підняти таку веремію, щоб брати порозбігались врозтіч! Тільки це тобі не допоможе, бо я мовчатиму, хоч ти що хоч! *(Вийшла)*.

ЯВА V.

Настя *(сама)*. От клята молодиця, от завод! І де вона на мою голову отака вродилась? Що б я їй не сказала, нікому ніколи не перекаже, не поскаржиться, а через те ніяк не можна посваритись. А серце моє так і кишить, так і підскакує аж у грудях клекотить!.. Хочу посварить Хому з Віталієм, не випада. Ну, та вже я не я буду, а коли не сьогодні, так завтра посварю братів, розрізну Хому з Віталієм *(Дивиться у вікно)*. О, Соломія і Віталій щось балакають... Невже вона йому не обмовиться а ні словечком, про нашу суперечку? Коли б, господи, розказала, та щоб посвариться! Ану, попробую випитати! *(Відчи-*

нає вікно). Віталій, брате! А чого ж ти не заходиш, скоро обідать будемо. Соломія не може, бо там же дітки ждуть, так хоч ти з нами пообідай! (Зачиняє квартиру). Чи зайде ж то, чи може розгнівався? (Входє Віталій).

ЯВА VI.

Настя й Віталій.

Віталій (на дверях). Ще ж рано обідати.

Настя. Ну, та хоч присядь, одпочинь (Віталій сідає). А де ж Хома?

Віталій. Там, одсилає пайок для мене борошна, сала, шпона, соли, щоб забезпечить Соломію.

Настя. Сердешна молодиця: скільки вона лиха натерпиться з тими дітками, з тим дріб'язком! Вже й пішла, певно.

Віталій. Та що ж їй тут робить?

Настя. А все ж таки знаєш, хоч би трохи посиділа, та побалакала по-рідному... Ми ж таки сестри. Може гнівається на мене?

Віталій. За віщо? Та ви ж коли-не-коли бачитесь! От якби укупі жили, то певно вже б давно посварились.

Настя. Ні, братику, я не така. Ми б і вкупі жили в ладу, бо я господи, як боюся тієї сварки. Так боюся, так боюся... як і мати моя покійничка — царство їм небесне — теж боялися сварки... Оце, бувало, сядемо обідать, а покійний пан-отець візьмуть, та й надкусять ненароком материн шматок хліба, то матуся, покійничка, бувало за чуба панотця, та по морді, та по морді. Не заводься, кажуть, не сварися, сякий такий, бо я тієї сварки до смерти боюся! Отака й я. Боже, як боюся тієї сварки.

Віталій. Та хто її любе?

Настя. Єсть такі, єсть... А я господи, боюся сварки! Та я поли вріжу, та втічу від неї... Тільки що ж того, що я така? А хто-небудь набреше на мене — от і гнів... Людям, бач, задро, що ми з Соломією в миру живем, як рідні сеетри...

Віталій. Ми ніколи брехням та переказам не віримо.

Настя. От бачиш! То вже виходить, щось було, тільки, що ти не повірив? Може тобі що Соломія сказала? Не крийся,

братіку, краще вивести все на чисту воду, ніж мовчать та гризтись, бо я... господи, як боюся тієї сварки.

Віталій. Та Соломії ніколи брехні та перекази точить, то з дітьми возиться, то їсти варить, то їсть, то присипляє дітей, то сама спить.

Настя (*про себе*). От пес єхидний, нічого у нього не схопиш з язика! (*Йому*). А мені яноді здається, що ти гніваєшся на мене.

Віталій. Я?! Нема за що.

Настя. А чого ж ти вчора вечерять не зайшов?

Віталій. Загаявся біля свого скарбу.

Настя. Хіба й ти замість Хоми приймаєш гроші від людей?

Віталій. Ні. У мене свій єсть скарб: поки перелічу, поки вкладу, то й спать пора самому.

Настя. Так, виходить, розбійники не зовсім тебе ограбили?

Віталій. А ні. У мене зосталося таке багатство, що й братовому з ним не зрівняться.

Настя. Це вже я знаю, це вже ти так розумом своїм похваляєшся!.. Правда, що ти розумний — це всі знають... Так хіба ж Хома дурний.

Віталій (*сміється*). О! Бодай тебе! Я говорю про скарб, а ти про розум, та ще й Хому чогось сюди приплутала...

Настя. Бо я тебе не розберу! Де ж ти скарб той, таку силу грошей достав, що треба лічить що-вечора?

Віталій. Де? Бог дав! Та я свій скарб, своє багатство ні з чим не зрівняю! Та коли б мені не то що п'ять таких чумачок, як у брата, а світ увесь за скарб мій віддали, то й світа усього, зо всім, яке на ньому є добро, не взяв би я за скарб свій дорогий, бо скарб той — кров моя, мої діти!

Настя. Діти? Та що ти знову морочиш мене? Хто ж таки що-вечора дітей лічить?

Віталій. Я лічу, бо як не полічиш, то гляди й морока: одного або й двох найменших немає — де звалиться противне, там і спить. Так я вже їх що-вечора лічу. Зберу всіх над захід сонця і по одному у сніи заганняю, як овечат, бо тож чотирнадцятеро, не всіх і наймення знаю. Вчора аж двох не долічився. Сюди, туди — насилу знайшов: одно на вигоні заснуло, а друге на току в соломі.

Настя (*сміється*). Ну й утішний ти, що не вигадасш, то все не так, як у других (*Входить Андрій*).

Андрій. А йдїть, дядьку, покажіть, які хвашїї рїзать на запас в дорогу, бо батько повезли з Остапом пайок до вас.

Віталій. Ходім (*Вийшли*).

ЯВА VII.

Настя (*сама*). І розумний, клятий чоловік, і єхидний! Що не кажи, а він таки премудрий Соломон! Ну, як ти його посвариш з Хомою, коли він, як почне говорить, як почне крутить, то зовсім зіб'є з пантелику. От і нічого він мені здається не зробив лихого, а ненавидю й дивиться на нього. А Хома? Диви, як той цуцик, сам пайок повіз до Соломії. Яку б мені підняти веремію, щоб посварити Віталія з Хомою? (*Думає*). Попробую Хому запевнить, що Віталій скрізь його дурнем славить, що ніби то Віталій усім і чумачкою керує, що через Віталія всі люди Хому за дурня лічать. Попробую ще з цього боку (*Входить Хома*).

ЯВА VIII.

Хома й Настя.

Хома. Ну, натовився!

Настя. А що одвіз пайок до Соломії?

Хома (*зиркнув на Настю, трохи помовчав*). Одвіз.

Настя. Прости мене мій мужу, не гнівайся на мене дурну...

Хома. Що ти? Хїба я сердюсь, чи що?

Настя. Не сердишся? Бач, який ти добрий... Уранці трохи посварились з тобою, а тепер серце болить, бо бачу я, як ти працюєш і день і ніч — гірш вола, гірш наймита сіроми.

Хома. А хто ж за мене буде працювать? От вирядю чумачку у дорогу, тоді спочину.

Настя. Другий не видержав би такої праці... Єй, упав би, збився б з ніг!..

Хома. То ж другий, а не я.

Настя. А тобі нічого?

Хома. Нічогісінько! Та ти дай мені ще стільки діла— і те справлю!

Настя. Господи, господи! Що то розум!

Хома. О, вже коли господь кого полюбе, то надія його всим: і здоров'ям, і пам'яттю, і розумом.

Настя. І люблю ж я тебе за твій характер. Хоч ти й упертий, але мені це до вподоби,—принаймні все робиш по-своєму; вже як навратишся на що, ніхто тебе не зіб'є на своє.

Хома. О, я такий!

Настя. При людях я б тобі цього й не сказала, бо негодиться вихвалити свого мужа, а от нас тільки двоє, і я не витерплю, скажу тобі по правді, що таких як ти небагато; та де там небагато? зовсім нема!

Хома. А таки й нема, щоб ти знала!

Настя. На кого не гляну, то всі дурні, хисту не мають ні до чого.

Хома. Еге... Поки, знаєш, розчовпають, що воно і як...

Настя. А у тебе одразу!

Хома. З маху!

Настя. Куди ж, куди їм до тебе! Я вже добре придивилась... От і Віталій на що вже, здається, премудрий Соломон і всі кричать: розумний, розумний, а все ж за твоїм приводом і він робе.

Хома. Так я ж старший...

Настя. У тебе все в руках прямо кипить.

Хома. О, я так люблю, щоб... аж палахкотіло!..

Настя. І за віщо ти не візьмешся — користь!

Хома. Бо діло своє знаю.

Настя. Все за твоєю головою!.. Отже піди ти, які люди злі. Чула я сьогодні, отут таки у нас на подвір'ї люди гроші принесли, а тебе не було, так вони довгенько сиділи і весь той час тебе судили, Хома!

Хома. Кого не судять? Байдуже!

Настя. Та байдуже, то байдуже і я б так сказала, коли б же тільки чужі люди тебе судили, а то й Віталій тут між людьми сидів.

Хома. І Віталій разом з людьми мене судив!?

Настя. Побий мене бог! Я сама все чула. Стояла я в снігах за дверима і навмисне підслухала... Розумний, кажуть Хома, бо грошей багато.

Хома. А вже ж! У дурного гроші не вдержаться.

Настя. Якби, кажуть, не Віталій, то й чумачка б пропала і гроші б розкотилися, як горох по ледяній горі... Хома, кажуть, братовим розумом тільки й живе! А Віталій тут же сидить, слуха та вуса підкручує! Хома, кажуть, дурний, як постіл!

Хома. Сто чортів їм усім у самий ніс! І Віталій нікому нічого на це не сказав?

Настя. Де там! Не хочеться й говорить, так мені прикро. Засміявся! Та так засміявся, ніби й сам промовив: правда ваша, Хома дурний!

Хома. Дивно!

Настя. Хто, кажуть, вигадав брать у людей гроші на вигоду? Віталій! А Хома, кажуть, і сьогодні не хотів грошей приймати, бо не знає, що з ними робить... Так Віталій йому, тоб-то тобі, звелів, щоб брав — і приймає! Сказано Соломон! Отут, Хомо, Віталій покрутив обидва уса і засміявся знову... Хоч би вже не сміявся, ато так мене уразив тим сміхом, мов ножем порснув у серце! А далі повернувся до людей, та й каже: що я звелю, те Хома і зробить; і пішов.

Хома. От тобі й любий братік! Господи, яке лукавство...

Настя. Хомо, дружинонько моя, я не хотіла тобі про це й говорити, щоб часом не посварився ти з Віталієм, бо ти ж знаєш, як я боюся тієї сварки? Але як же його мовчать, коли тебе так судять-гудять, за твою хліб-сіль! І хто? Рідний брат!

Хома. За моє жито, та мене й бито.

Настя. Ну, нехай би там робив з твоїм хазяйством, з чумачкою, з тобою, що хоче, нехай би приказував тобі, нехай би ти його слухав, — нехай. На те він премудрий Соломон, а ти дурний, що маєш робить? Так хоч би ж при людях цього не виявляв, щоб хоч не всі знали, що ти дурний.

Хома. Так, бач, йому іменно при людях треба це казати, щоб усі мене дурним лічили.

Настя. Для чого ж, Хомо, для чого?

Хома. Для слави! Щоб усі бачили, що він один орудує не то моїм добром, а ще й мною... О, тепер я розумію, чого то всі до нього обертаються, з ним радяться, бо мене, бач, він дурником зробив.

Настя. Еге, тільки ти, Хомо, не сварися з братом, бо ще в сварді виявиш, що від мене все те чув.

Хома. Це вже й ти мене за дурня маєш?

Настя. Нехай бог боронить! Говори що хочеш, чи хоч і мовчи, аби про мене нічого не казав, бо я тії сварки господи як боюся, точнісінько, як і покійна моя матуся...

Хома. Що я при людях пораю, він усміхнеться, щоб виходить бачили, що я нічого не тямлю; а як люди підуть, то він тоді мою раду приймає і робить так, як я сказав... Правда, що Соломон!.. І хто б його подумав, що він такий лукавий?

Настя. Ох! Хомо, Хомо! Лукаві вони обоє. Так уже до речі скажу: і Соломія похваляється своїм подружкам, а ті мені переказали, тільки я мовчала, бо я боже як боюся тії сварки... Каже... Коли схочу, то він—тоб-то ти, Хомо—не то, що сам возитиме до мене в двір пайок, а побіжить за мною куди схочу, як цуцик, і всю чумачку, каже, мені віддасть!

Хома. Та нехай за нею трястя тепер біга! От тобі й тиха, як янгол людина... Лукавство, кругом лукавство! А все моя довірчивість, моя простота та щирість до людей; хто що сказав, то все то й правда, взяв, зараз і повірив, а люди он як: моєю вірою до них користуються на те, щоб мене за ніс водить, щоб мене дурнем лічили всі!.. Ото, господи, неначе хто голову мою побив макогноном, так заболіла... Піду запрუსя в хижі, не хочу бачити Віталія сьогодні! (Вийшов).

ЯВА ІХ.

Настя сама, потім Шкварковський, Мичковський і Ярина.

Настя (сама). Аж тепер, здається, я наскочила на свою стежку, дошкулила таки Хомі, попала в саме серце, я вже бачу! Тільки не знаю, що то з цього вийде! Треба масла підливать, щоб не погасло. (Входить Мичковський і Шкварковський).

Шкварковський. Благодать дому вашому!

Мичковський. Мир і любов.

Настя. Спасибі, просимо сідати.

Шкварковський. А де ж достойніший Хома?

Настя. Десь вийшов.

Шкварковський. Покличте, господине. Та й самі приходьте. Діло є до пана Хоми і до вас, господине! Сей учений муж привіз порученість до вас з-під Чигирина. Діло хороше і приємне *(Входить Ярина)*.

Настя. Яке ж там діло?

Шкварковський. Сватів сподівайтесь.

Настя. О?

Ярина. Боже, що я чую! Пропали ми...

Шкварковський. Так.

Настя. Від кого?

Шкварковський. Від Русаловського і від Чічері.

Ярина *(на бік)*. Ой лихо! Це ж по мою і по Андрієву душу. Треба мерщій Остапові й Андрієві розказать.

Настя. Сідайте ж, щоб усе добре в нас сідало, тим часом і Хома прийде.

Ярина *(нервово)*. Мамо, йдіть побудьте коло печи, а ми з Катрею води наносимо *(Вийшла)*.

Настя. Вибачайте, що вас самих покину.

Мичковський. О, пані господарко, у нас балакать єсть об чім, ми двадцять літ не бачились.

Настя. От і гаразд. А я тим часом обід зготую. *(Вийшла)*.

Шкварковський. Велеліпно!

ЯВА X.

Шкварковський і Мичковський.

(Сідають, дивляться один на другого і усміхаються).

Шкварковський *(легенько ударяє по коліну Мичковською)*. Так то, Калістрат!

Мичковський *(після паузи легенько ударяє по коліну Шкварковською)*. Так то, Сосіпатр!

Шкварковський. Так, так!

Мичковський. Так, так, так! Много братії нашої із бурси удалилося, убоюхся бездни премудрости, розійшлись по світу і многії дяки, пиворізи, як нас величають, погибли.

Шкварковський. Рибку малую бистрії ріки несуть у море широке, а там ненавистнії акули її пожирають. Скажу тобі кратко про своє життя: після довгого шатанія по світу, був дяком в пустинях Волинських.

Мичковський. Почотне місце.

Шкварковський. Так, але із празднословія вийшло замішательство і я утік. Був інспектором школьним біля Чернигова.

Мичковський. Ого, яку петлю метнув!

Шкварковський. Школа прив'язала б мене на вік, але страсть моя до сатири мене погубила: я в віршах осміяв панка одного доволі злорічиво і, будучи умовляємим ним для сугубого ізбієнія, покинув школу страху ради!.. Потім співав в Переяслівському кафедральнім хорі і тут мало життям не поплатився, за злорічиві вірші... Бас Єрмолай, лютий діоклетіян і туголобий стультус, взяв за обіду мої вірші і ранив камнем во главу, від чого довго я хворав... Оправившись з бродячими голодними сібратами, латинниками і бурсаками, ми інтерлюдії по корчмах і домах шляхетних виставляли, але дикі комедіанти, аки лютиє діоклетіяни, за міднії шаги та за ковбаси, найпаче ж за ролі зо мною посварились і я покинув їх, будучи на дорогу легко ізбієн Іваном Мухомором! О велиє много вод і прісних, і солоних, і навіть гірких іспив в своїм шатанії.

Мичковський. О собрат! На віку, як на довгій ниві. Терпів багато бід і я: за все хватався, все робив, не маючи ніяких знаній. В монастирі мені було найкраще, але лукавий спокусив мене попробувать в малярстві силу і так намалював я Зосима святого, що патерицею мене економ вигнав за ворота... Послідніі три роки у Русаловського та Чічері під Чигрином учив дітей. І от, спасибі цим багатирям, попав сюди за писаря до сотника Ботузи.

Шкварковський. Хаптурне місто.

Мичковський. Так то так, а поки-що мені, собрат, страшенно підвело живіт: і алчу я і жажду!

Шкварковський. І моя утроба вопіє. Одначе надіюсь, що Хома нас добре почастує, бо я і сам, хоча інспектор школьній і бакаляр учений, кулешиком живу, і всякий раз шукаю случаю поспіти на обід до доброго

господаря, і услаждає слух цих олухів-онагриків, то віршами, то медоточивим гласом пісні, свою утробу насичаю!

ЯВА XI.

Ті ж, Настя й Віталій.

Настя. Заходьте у світлицю будемо обідати.

Мичковський. З обіда на обід! Так обгодуєте, що й захворієм!

Шкварковський. Хліб на хліб не вадить (*Вийшли*).

Настя. А ти, Віталій, чом не йдеш? Без тебе, милий брате, буде сумно в хаті.

Віталій. Я зараз.

Настя. Цікаво мені, як вони будуть балакати тепер з Хомою (*Вийшла*).

ЯВА XII.

Віталій, а потім Ярина, Андрій, Остап і Катерина

Віталій (*сам*). Що це Настя на лапках біля мене скаче? Соломію мало не вкусила, а до мене лащить! Вона давно збирається підняти веремію, та все їй неудача! Хома не слуха і Настя сумна ходила, а це вже щось занадто ласкава й привітна... Ой не дарма... Піти й справді пообідать, чи не вивідаю чого від Хоми (*За дверима чути тихий гомін*).

Голос Андрія (*за дверима*). Ходім мерщій за радою до дядька, він один нас тільки порятує.

Віталій. Голос Андрія наче стривожений... Що воно?

Голос Ярини (*за дверима*). Ходім бо, ходім! Поки батько й мати обідають з сватами.

Віталій (*одчиняє двері. За дверима стоять: Андрій, Катря, Остап і Ярина*). А що там сталось, діти? (*Молоді люди засоромились переминаються*). Я чув тут за дверима, що ви за радою до мене йшли.

Остап. Кажіть же котре.

Андрій. Одному страшно.

Ярина. Катре, нум всі разом! (*Із цим словом кидається в хату, за нею друї, говорять разом*).

Андрій і Остап. Дядьку!

Ярина і Катря. Дядечку, лебедику!

Віталій. Що з вами сталося? Андрій блідий, як крейда, в Остапа очі горять, як у вовка, дівчата плачуть? Що сталося питаю?

Остап. Ще, дядьку, не сталося, але готується таке, що коли станеться, воно уб'є нас всіх чотирьох на смерть.

Ярина і Катря. Пропащі ми, пропащі; дядечку, рятуйте нас.

Віталій. Еге-ге! Це вже дуже щось страшно,—певно кохання! Розкажіть же доладу, хто з ким кохається і чого так сполошились?

Остап. Я, дядьку, наймит ваш, люблю хазяйську дочку, люблю вашу племінницю Ярину і вона мене.

Андрій *(мало не плаче)*. А я, дядьку, люблю вашу наймичку Катрю, і вона мене.

Ярина. Мене ж, дядьку ріднесенький, свата нелюб Русаловський і могорич вже п'ють.

Андрій. А мені хотять посватать рябу Чічерину дочку Явдоху.

Віталій. Кепсько!.. Та ще кепсько! Русаловський і Чічеря багатирі на всю округу і діти їх стають на вашому шляху до щастя. Не рівні пари що й казати! Кепсько! Навряд чи я вас порятую...

Дівчата *(плачучи)*. Мати божа, що ж з нами буде... Ми помremo з печалі.

Віталій. Годі, діти, годі! Я вас всіх люблю, як рідних і все, що зможу, те й зроблю, аби не розлучать таких дві пари.

Всі четверо *(кидаються до Віталія, цілують його, хто в руки, хто в плечі, хто в лице, приговорюючи)*:

Ярина. Дядечку!

Катря. Голубчику!

Андрій. Рятуйте!

Остап. Бог вам заплатить!

Віталій. Заспокойтесь!

Разом.

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Кімната.

ЯВА I.

Хома і Настя, потім Русаловський і Чічеря.

Хома *(на порозі)*. Жінко, відчиняй ворота й двері, застилай лави й столи, гостей веду!

Настя. Заходьте! *(Входить Русаловський і Чічеря, одягнені в сині жупани за коліно, підперезані зеленими адамашковими поясами)*.

Русаловський і Чічеря *(кланяються поважно)*.
Мир дому вашому.

Настя. Сідайте, дорогими гостями будете.

Русаловський. Не тільки гостями, а ще й сватами, хочемо поріднитися з вами.

Настя. Рада, від серця рада, такого свата мати!

Чічеря. Та вже й мене від ласки вашої не відпи-хайте і теж прийміть, як свата у вашій хаті.

Настя. І вам душею рада! Розкажіть же, не водить і не томить: чи до матери те діло, чи тільки до хазяйки?

Русаловський. До матери, пані господарко, до матери; я за дочкою.

Чічеря. А я за сином.

Настя. Ой, боже мій! Та що ж це ви, сватоньки задумали, разом нас ограбити, дітей забрати, старих посиротити?

Чічеря. Не за горами, не за морями, свахо, живемо, можна й провідать.

Настя. Ой, ненько моя, як же жаль мені! Ростила, пестила, доглядала і на тобі: сама постаріла, а молоде дитя з хати випхнула, в люди віддала.

Чічеря. Ну, що ж, а на заміну хоч і чужу дитину, та рідному синові на втіху і пораду, а собі на поміч, дочку придбала... Світова річ!

Настя. Та так, мої рідні, так, а ти ж, Хомо, як?.. Певно ще порадишся з Віталієм?

Хома. А що ж Віталій нам пораїть? Це не чумачка: я батько, а ти мати, як скажем ми, то так і буде!

Настя. А може Віталій скаже що таке розумне, що ти його пораду приймеш—він же твій брат любий і найперший порадник!

Чічеря. І справді б, може, спитать?

Хома. У таким ділі опріч матери та батька ніхто не дасть поради!

Настя. Як, Хомо, ти, то так і я! За твоїм розумом у мене ніколи голова не боліла.

Чічеря. Любо серцеві таку розмову слухати між мужем і жоною! Пошли боже й нашим дітям такої згоди у семействі! Ну, Хомо, я вже не раз тобі натякав, щоб поженити дітей наших, але вони тоді були ще молоді, тепер якраз пора настала, скажи мені: чи можна сподіватися від тебе старостів?

Хома. Що ж, я не від того, з охотою посватаю твою дочку за свого сина.

Настя. І я не буду суперечить; ми знаємо, що ваша, сваточку, дочка до пари буде нашому Андрієві і раді поріднитись з вами!

Чічеря. От і гаразд—вже половина діла зроблена.

Хома. Мій син, як сам ти здоров, знаєш, на всю округу парубок: і багатий, і непоганий, і розумний. Так от як воно, пане брате, будем говорить прямо, скажи, яке ти віно даси за своєю дочкою?

Чічеря. Хоч моя дочка рябенька, будем говорить правду, але одна у батька і варт твого сина, бо й я ж хазяїн не послідній. І віно дам я ось яке: 25 пар волів з возами, ярмами, важницями, мазницями і шкурами воловими задля покрівлі на кожний віз і в першу ходку, чи по рибу на Дін, чи по сіль у Крим, грошей стільки дам, щоб з Дону, а чи з Криму вози привіз мій зять повнісінькі! Віно хороше: кожную рябину можна закрить червінцем...

Хома. Правда, свате... Віно хороше!

Настя. Вашу дочку я буду лічить за свою рідну, повірте, сваточку, від серця це кажу.

Чічеря. При такій розумній матері і моя дитина розуму набереться. Пошли боже мир і любов.

Хома. Так будемо сватами! (Цілються перш із Хомою, а потім з Настею). А щоб на гаять часу, то сьогодні або завтра й старостів пришлю до тебе, а вернуться мої всі чумаки перед трійцею святою, на саму ж трійцю буде в нас весілля.

Чічеря. Згода.

Настя. Просимо на radoшax хліба соли одкушати (Подає на стіл закуску і горілку. Хома частує).

Русаловський. Бажаю щастя вашим дітям.

Всі. Спасибі.

Русаловський. Тепер моя до вас промова. Мабуть, сьогодні день такий удався, що й я прийшов за тим же ділом... А що якби бог мені поміг те взяти, що думаю спитати?

Настя. Як з богом прийшли, то бог і допоможе!

Русаловський. Хочу сватати вашу дочку Ярину, за свого сина Дмитра.

Чічеря. До речі два весілля справим разом.

Русаловський. Чи дозволите присилати старостів?

Хома. Боже благослови (Цілються з Русаловським).

Настя. Син ваш хороший, бачила я, свату, присилайте старостів.

Чічеря. Ви до мене, а він до вас, от розходились чумаки.

Хома. А за своєю я дочкою дам віно таке саме, яке візьму від нього.

Русаловський. Я і на менше помирюся.

Хома. Як? Щоб Хома Нерук менше дав за дочкою, ніж Чічеря? Овва! Так поможи ж нам, господи, ці діла скінчити веселенько.

Всі. Пошли боже!

Чічеря. Може б сваток грошенят узяв на діло?

Русаловський. І я дам, якщо треба, хоч і п'ять тисяч!

Чічеря. Хоч і десять! бери, свате, гроші єсть, та ще єсть!

Хома. Спасибі. Не треба, обійдуся й своїми. (*Входить Віталій*).

ЯВА II.

Ті ж і Віталій.

Настя. От і брат Віталій нагодився! Сідай, ріднесенький! Віталій (*низько кланяється*). Доброго здоров'я. Та бог на поміч, панове господарі!

Русаловський. Спасибі, та будь здоров і ти премудрий Соломон!

Віталій. Вже правда, що Соломон: в один раз умудрився потерять, що батько цілий вік свій заробляли.

Чічеря. А все таки ти премудрий Соломон, за те, що не ремствуєш!

Віталій. З богом судиться не будеш! Тепер он братові чумачку доглядаю, так як ока!

Хома. Та й я ж тут, здається, не без діла.

Настя. Голова всьому.

Віталій. Звичайно... Хто каже!

Русаловський. А все таки він Соломон!

Чічеря. Що й казати! Про Віталія давно йде слава навкруги!.. Скажи, будь ласка, які ти там гармати поробив? Мої хлопці спокою не дають: справ та й справ гармати, а то харцизи, кажуть, нас так не бояться, як Віталія.

Віталій. Штука не мудра: граба видовбав, залізними обручами один біля другого, все одно, як колесо шиною обтягнув—от і гармата.

Русаловський. І палить?

Чічеря. Та ще й як садить! Кажуть, як грюкне, то аж у вухах дзвоне.

Русаловський. Соломон!

Хома. Хіба він сам її видумав? У покійного батька було аж дві.

Віталій. Хіба я кажу, що сам видумав гармати?

Русаловський. Гармати гарматами, а ти нам розкажи, як розбишак провчив, бо після случаю з тобою, поки повернешся із Криму, а чи з Дону, трясешся в страху всю дорогу.

Чічеря. Цікаво, цікаво послухати—чим ти розбійників так налякав, що всі тебе тепера обминають?

Віталій. На другий день після того, як мене ограли, пішов я у дорогу вже з братовими чумаками. Ідемо. Запримітив я, що харцизи знов слідкують за мною.

Чічеря. От ироди!

Русаловський. Отаке й мені було.

Чічеря. Ну, ну?

Віталій. На поясі, тільки місяць зайшов, потемніло, і перший сон став налягати, харцизи почали до валки крадатись... А ми й засіли їх з збоку, та нежданно як арахнули з 20 рушниць, так десяток харцизів і покотилось!

Чічеря. Оце так! Це прямо по-запорожські. І на смерть?

Віталій. Деякі ще живі були.

Чічеря (*цилує Віталія*). І-і!! Золотий чоловік! Якби вні такого брата... Та хоч чужого де достать, то я б і гори скотив.

Хома. То так здається! А без свого розуму та окаячого не буде!

Настя. Нащо той розум здався, коли Віталій у дворі? А такою головою, як у братика, можна спати спокійно!

Чічеря. І спати і гулять! Що й казати, що й казати! Соломон, одно слово, Соломон! Одпусти, свате, мені Віталія!

Хома. Здалеку і верба дуб!.. Хіба я його держу—бери, й сам лад дам своїй чумачці.

Віталій (*про себе*). Чудна розмова! (*До Насті*). Що з ним?

Настя (*Віталієві тихо*). Випив трохи.

Віталій (*про себе*). Ой, здається, ти сама його наоїла якоюсь брехнею.

Русаловський. Пора ж нам і рушати! (*Встає*). Рошайте, свати милі! Так я у завтра старостів пришлю... (*До Насті*). Слушайте: мій син тее, дуже уподобав собі рину і сам прохав її сватати, а може дівчина не тее... реба б спитать.

Настя. А нас хіба питали: чи тее, чи не тее? Як батько та мати сказали, на тому й край!

Чічеря. Та ваше діло. І я ждять буду старостів: чи завтра, чи сьогодні?

Хома. Сьогодні!

Чічеря. А дочка моя з охотою подає рушники за Андрія.

Русаловський. Прощайте!

Хома (*частує*). Ну те, на коні й на колесниці.

Чічеря. По старому звичаю годиться!

Русаловський. Спасибі за хліб, за сіль і за ласку.

Настя. Не осудить, сваточки, чим багаті, тим і раді. Не ждали дорогих гостей, то нічим було добре й почастувати.

Чічеря. Чого ж нам ще? Дай боже й повік! (*Виходять; за ними Хома*).

ЯВА III.

Настя й Віталій,

Настя. Чого ж це ти, братіку, такий засмучений?

Віталій. Та я вже й не знаю: чи тікати, чи краще розпитати, що сталося з Хомою?

Настя. І я примітила, що він якийсь сумний зробився та неласкавий, неначе сердиться чогось.

Віталій. На мене?

Настя. Не знаю. Сьогодні визвірився, кричав, що Соломії якось то багато сала поклала і пшона, каже, багато... Я міряю, каже, а ти батувеш!

Віталій. То я пришлю назад. Я беру не на продаж, а тільки на харчі для сем'ї, як ми умовились давно з Хомою... Ні, щось тут є інше...

Настя. Чи не сказала, братіку, чого-небудь Соломія, а йому переказали може?

Віталій. Чи не сказала, сестричко, ти чого-небудь?

Настя. Я?! Та побий мене бог, коли я хоч словечко про тебе, або про Соломію говорила! Та нехай мені язик усохне, коли брешу (*Крізь сльози*). Хіба ти не знаєш, як я тієї сварки боюся.

Віталій. Та знаю... Годі вже!.. Може нам так здалося, що Хома перемінився.

Настя. А може ж воно й справді нам тільки так здається... От ти одно слово сказав «здається»—і мене утішив... Який ти розумний!.. (*Віталій бере шапку*). Куди ти, братіку? Пожди ж Хоми.

Віталій. Я зараз, на хвилину вийду! (*Пішов*).

ЯВА ІV.

Настя сама, а потім Хома,

Настя. Починається! А Віталій зразу вуха наставив. Він, як той ворожбит, одгадає і те, що хто дума, а почне говорити, як книгу дяк читає, краще від Шкварковського. Не дурно він біблію з'їв (*Входить Хома*).

Хома. Куди пішов Віталій?

Настя. Не сказав. Надувся, як той сич... Сидів, сидів мовчки, а далі насунув шапку... Питаю куди? А він зиркнув на мене так, наче з'їсти хотів, покрутив головою, щось промурчав, грюкнув дверима, та й вийшов.

Хома. Ага! Досада взяла за серце... Дітей, бач, сватають і женить збираються, а йому ні слова, от тобі й премудрий Соломон.

Настя. Знаєш що, Хомо? Ти вже дуже раптом повернув. Не треба так, Хомо, бо ще посваритесь, а я ж тієї сварки господи як...

Хома. Не можу!.. Як подумаю, що він мене скрізь дурнем робить, то так у мене серце й закипить. Чічеря і Русаловський, та всі в один голос: премудрий Соломон... А я ж що?

Настя. Дурний!

Хома. Ото то бо й є.

Настя. Не сварися, Хомо, з Віталієм, бо він же справді чумачку твою держить на своїх плечах, без нього все хазяйство піде шкереберть.

Хома. А щоб ти пропала за ці слова! Бач, яке добро!.. І ти така, як другі. Віталій всім вам очі засліпив... Га? Яке страшне сказала: піде шкереберть! А я ж по-твоєму що? Тюхтій, лемішка, кваша? Брешеш! Я всім вам покажу, що обійдусь без нього.

Настя. Ой, не обійдешся...

Хома (*кричить*). Обійдусь!

Настя. Та годі тобі! (*Мовчки троху сидить*).

Хома (*після паузи*). Ха, премудрий Соломон... (*Мовчать*).

Послав за Шкварковським і Мичковським, нехай мандровані дяки йдуть зараз старостами до Чічері.

Настя. А чому б то не послать Віталія? Брат же?

Хома. Не мішайся, я так зроблю, як сам хочу!

Настя. Роби як хочеш... Тільки щоб потім не прохав прощення у Віталія... Жаль тобі буде, що ти його обидив і попросиш прощення!

Хома. Я?! Прощення?.. Та скоріше у млині на камені пшениця вроде, ніж це станеться.

Настя. Та я знаю, що ти як дуже вже розсердишся, тоді чого захочеш, то так те й робиш, я тільки ще не знаю: чи дуже вже розгнівався, чи так тільки удаєш?

Хома. Ой, мовчи, ой, мовчи! Бо я й тобі зіб'ю очіпка з голови—у мене не довго!

Настя. Здається, розсердився *(Придивляється, Хома виширя зуби)*. Так, так розгнівався *(Хома клаца зубами)*. Ой, тепер бачу, що сердитий, мовчатиму, бо сердитий, по очах і по зубах бачу, що сердитий!

Хома. Ото то бо й є: я тепер такий... що хоч гавкати! *(Ходить по хаті й розпалює себе)*. І-і-і! Гав! Гав! Гав! *(Ці вишуки повинні виходити, як гарчання, чи ричання; для того актор повинен стиснути зуби і не розкриваючи губ, виробляти вишуки)*.

ЯВА V.

Шкварковський і Мичковський хутко входять.

Шкварковський. Мир дому вашому!

Мичковський. Тишина, согласіє і любов!

Настя. Спасибі! Сідайте!

Шкварковський. По одному слову вашому зірвався, покинув школу й школярів, не обідав, і уже на порозі вашим згадав, що й шапки не взяв, думав бесіду застану... А де ж Чічеря й Русаловський, свати любезні ваші?

Настя. Тільки-що од'їхали.

Мичковський. Жаль, жаль! А я забув заперти шуфлядку з ділами і, як бачите, перо зосталося за ухом, так поспішав вам зробити послугу... Навіть обід свій грубникові залишив.

Настя. Нагодуємо: чабака самого ситого дамо вам попоїсти.

Шкварковський. Зараня слина котиться і смак утроба почуває. Яку ж нужду в нас бідних багата оселя ваша має?

Хома. Просю обох вас їхати сьогодні до Чічері старостами і висватать його дочку для мого сина.

Мичковський. Це честь, велика честь! І з радістю таку порученість на себе я приймаю...

Шкварковський. На цей случай я сьогодні вірші скомпоную.

Мичковський. І я від тебе не одстану: річ на сватанні велебную скажу.

Шкварковський. Калістрат! Що - до науки — не пнишь! Предостав мені.

Не пнишь, што тобі не дано от бога
Без бога, знаєш, ніже до порога.
Еслі не рожден, не сунься в науку.
Ах многі через то в вічну впали муку!
Не многіх мати породила к школі.
Хоч лі блажен бить?
Будь сит в твоїй долі.

Мичковський. Сосіпатр! Чого ти кирпу гнеш? Ці вірші я знав ще в бурсі, а ти свої скажи!

Шкварковський. Свої?.. Подумаю! (*Пройшовсь по хаті, ніби творить вірші*).

Мичковський (*показує язик*). Тут—є, а тут (*показує на лоба*) нема!

Шкварковський. Не перебивай!

Настя. Збирайтеся ж і приходьте зараз, попоїсте й у дорогу.

Шкварковський. Єсть! (*Стає і промовляє*).

О, мудростю прославлений Хома,
Ти богатир на всю округу,
В дому твоїм доволі риби, меду і вина,
А синові ми висватаємо подругу.

(*Задовольнений собою*). От тобі настоящий медоточивий вірш.

Мичковський. Сосіпатр! Доволі випинатись, та вихвалягись! Я поспішаю, бо моя утроба алчет малвазіі і жаждет чабака. (*Вийшов*).

Шкварковський. Калістрат ученостю мою посрамлен і бегу яся. (*Виходить*).

ЯВА VI.

Хома і Настя.

Настя. Оці мандровані дяки мені не до вподоби! Почнуть і у Чічері отаке чорти батька зна що говорить, то мені і за себе і за них аж сором... Такі старости... І щоб то було послати старостою Віталія.

Хома. Насте!

Настя (*перелякано*). Ох! мовчатиму, мовчатиму... Я й забула, що ти ще сердитий... Та не дивися бо на мене так страшно!

Хома. О! Я страшний!.. Не підступай тепер до мене, бо всі горшки поб'ю...

ЯВА VII.

Ті ж, Остап, Андрій і Ярина; Віталій тільки показується в дверях і зараз зникає.

Хома. Вам чого треба?

Ярина. Ненько ж моя рідна, перепілочко, лебідонько, не губи мене, не видавай заміж за Русаловського, бо я ж його не знаю, бо я ж його не бачила, не зав'язуй мені віку з немилим.

Настя. Дурощі! Я от і Хоми, твого батька, не бачила і не знала, який він, а звеліли мати, то й пішла і живемо двадцять три роки у згоді та злагоді; Русаловський син хазяйський, красень, роду хазяйського — трохи чи не шляхетного, заможного—чого ж ти побиваєшся, дурна?

Ярина. Ох, ненько, не кажіть так! Ви нікого не кохали, то вам було й байдуже за кого йти, а я кохаю, мамо, Остапа, він гарний, гляньте он який, як кучерявий, сильний дуб—він мене кохає, ми присягалися не розлучатися до смерти.

Хома. Як же ти посміла кохати, не спитавши ні батька, ні матери, га? Хто ж тобі дозволить іти за наймита, коли хазяйський син свата? Та я он яке придане даю: 25 пар волів з возами і грошей мірку. Так це б то наймитові дав я таке добро, чи ти не здуріла?

Остап. Дядьку, я бідний, правда! Але я можу заробити, бо молодий і дужий; між всіма чумаками лічать першим, спитайте хоч кого, хоч і самого брага вашого Віталія, то й він те ж саме скаже.

Настя. Та ти Віталійв любимчик—знаю.

Ярина. Мамо, його всі люблять.

Хома. Я його не люблю.

Остап. За віщо? Хіба за те, що спини не жалію, та шостий рік у вас працюю?

Хома. Ото то бо й є, що ти дуже розумний. Ач! Наймит, а руки тягнеш на моє добро.

Остап. Мені не треба добра ніякого від вас, я хочу взять Ярину без жодної додачі, за неї я сам служить готов сім літ, без плати, поневірятися, як пес! Дядьку, тітко! Не робіть мене нещасним і не губіть дочки своєї.

Ярина. Мамо, тату! Хіба ж вам краще бачити мене на лаві, аби у Русаловського в господі, ніж веселою, здоровою при вас і з милою дружиною!

Настя. Не вмреш, а після весілля полюбиш свого Дмитра ще більше, ніж тепер Остапа.

Остап. Бога бійтесь, паніматко, дочці своїй таке казати: хіба вона коза, що йде до рук того, хто хлібом по-годує.

Хома. Звідкіля ти розуму набравсь такого? (В цей мент входе Віталій. Він трохи постояє, дивлячись в землю, потім тихо й спокійно сідає тут же зараз біля дверей і поклавши лікті на коліна, підпирає руками голову і сидить так нерухомо). Та як ти смів подумати тільки, що я, Хома Нерук, на всю округу багатир, свою дочку відам за тебе? Думав ти про те, що наймит ти та й годі!

Остап. Нічого я не думав, хіба калина думає, що вже вона поспіла й що прийшла пора в пучки її в'язати! То так і ми з Яриною не думали нічого й не знаємо коли і як кохання нас звязало! Не розлучайте ж нас, коли дочку свою любите хоч краплю.

Хома. Геть з хати! За поріг—там твоє стійло!

Остап. Бог з вами, я й піду! Не гнівайтесь на мене, я в тім не винуват, що душу й серце маю однакові, як і у вас, і як у всіх багатих чумаків (Пішов).

Ярина. Мамо! Тату! За віщо ви мене зганяєте із світу?

Настя (бере її за руку). Ходім, дочко, ходім, не сердь батька, він і так сердитий, бо через тебе він посвариться ще й зо мною і з дядьком Віталієм! Ходім!

Хома (чарячить сам себе). І-і-і!

Ярина. Я не піду за Русаловського, не віддам я русої коси своєї нелюбу на поталу, скорше утоплюсь, ніж розлучусь з Остапом і гріх цей ляже на вашу душу, мамо!

Настя. Пусті слова! Станеш молодницею, сама сміятись будеш над тим, що зараз говорила! (Виводить Ярику).

Ярина (виходить). Ой! Пропаща ж я! Пропаща!

ЯВА VIII.

Ті ж, без Остапа, Ярини й Насті.

Хома (до Андрія). Ти чого тут стоїш, як стовп? Чого тобі треба?

Андрій. Не знаю, тату! Я перелякався і забув, що вам хотів сказати... Здається, ви мене покликали?

Хома. Іди прибирайся та поїдеш з Шкварковським і Мичковським сватати дочку Чічері.

Андрій. Тату!..

Хома. Чого тобі? І ти хочеш мене сердить? Я й так сердитий. І-і-і!

Андрій. Вона, тату, сильно ряба...

Хома. Хто рябий?

Андрій. Дочка Чічері, тату! Вона така ряба, як бублик присипаний маком...

Хома. А тобі що до того, хіба як ряба, то не може заміж вийти? На кожну її рябину Чічеря по червінцю дасть.

Андрій. Тату!

Хома. Чого?

Андрій. Може б хто другий її посватав, а мені дозвольте сватать Катрю.

Хома. Чію?

Андрій. Мою...

Хома. Що ти кукільвану об'ївся?

Андрій. Не кричіть, тату, бо я й так злякався!..

Хома. Яку Катрю?

Андрій. Нашу Катрю.

Хома. Ач бісової пари діти, яке вигадали! Показались ви, чи що? Геть пішов! Збирайся зараз до Чічері!

Андрій. От мука!.. Дядьку, заступіться хоч ви за мене: що ж це батько хоче, щоб мої діти були похожі на сорочі яйця? (Вийшов).

ЯВА ІХ.

Віталій і Хома.

Сидять опутивши голови і мовчать.

Віталій. Брате!

Хома. Я.

Віталій. Пожалій своїх дітей, не в грошах, Хомо, щастя. Вони кохаються обоє, пару собі мають, а ти їх розрізняєш і силуєш брать інших. Це все одно, що парувать вола з конем — ніякого тягла далеко не потягнеш в такій парі.

Хома. Я тебе на пораду не кликав, це не чумачка!

Віталій. Правда. Чумачка вся складається з возів дерев'яних і волів німих, а тут життя людське нове снується, це буде поважній других хазяйських справ. Тут живі люди, та ще й до того твої діти, а мої племінники і їм прийдеться нести на плечах те життя, яке ти не спитавшись, будуєш силоміць для них!

Хома. Не мішайся у мою сем'ю, так краще буде.

Віталій. Дивні слова від тебе чую. Три роки ми з тобою вкупі працювали і як слід братам: я без тебе і ти без мене нічого не починали.

Хома. Минулося! (Входить Настя).

ЯВА Х.

Ті ж і Настя.

Віталій. Яка ж зла личина тебе озвірила так проти мене? Що я таке зробив тобі, що ти негадано, нежданно від мене одвернувся?.. За час короткий ми стали мов чужі, неначе криги хто наклав у твою душу, ти одвертаєшся від мене і з гнівом дивишся, немов би я тебе страшенно чим уразив. Яка ж причина, хоть скажи?

Настя (крізь сльози). Хомо! Дружиновько моя, що сталося з тобою справді, що ти почав свариться з Віталієм? Так жили, як янголи і на тобі!

Хома. І сатана, кажуть, був янголом колись... Він премудрий Соломон.

Віталій. Хіба я винен в тім, що люди Соломоном кличуть, мені й самому теє прикро!

Хома. Бач! Я дурний, а він розумний!.. Не журися і в мене розуму знайдеться стільки ж, як у тебе.

Віталій. Та я нікого зроду не лічив дурним і не лічу себе розумним.

Настя. Господи, як я боюся сварки! Хомо, не сварися, поцілуйся з братом, помирись, бо будеш потім плакати, що так обидив брата і однаково, раніше, чи пізніше, помиришся, то краще зараз помирись!

Хома. Ніколи не помирюсь! Я дурний!

Настя. Хомо, хіба ж Віталій винен, що ти дурний?

Хома. Не лізь! Всі бачуть, що я без нього ні на ступінь і кажуть, що дурний, а він, бач, розумний.

Віталій. Може, хто з людей на тебе й сказав, що дурний, мовляв, Хома...

Хома. Ага...

Віталій. Так людям же рота не замажеш...

Настя. Людям рота не замажеш!

Хома. Насте!

Настя. Удар, серденько, мене по морді, удар! Тільки не сердься на Віталія, не сварися з ним! Хіба Віталій винен, що люди тебе дурним лічать.

Хома. Він сам мене лічить дурним, а через нього й люди.

Віталій. Ніколи в світі ні перед ким тебе я дурним не лічив і не то що голосно, а навіть і про себе таких думок не мав! Від кого ж ти чув, хто тобі казав, що я тебе дурним лічу.

Хома. Я сам чув.

Віталій. Сам? Опам'ятайся, подумай хоч хвилину, що ти говориш?

Хома. Не хочу думати.

Настя. Хомо! Віталій велить, щоб ти подумав, ти ж його привик слухати, подумай!

Хома. От іменно через те й не хочу думати, що він велить.

Віталій. Отепер вже й я бачу, що ти справді дурний.

Хома. Побачимо ще хто дурний? Ти мені оцю послідню ходку з чумаками зробиш та й розійдемося.

Віталій. Бог з тобою, розійдемося.

Хома. За гроші я собі знайду скрізь чоловіка до свого діла і сам ним буду керувати краще від тебе!

Віталій. Керуй! Ой, Хомо, Хомо! Не знав ти горя ще, фортуна тобі служить, ще не сушило лихо твоє тіла, тяжке нещастя ще не крутило твого мозку, ще все життя твоє котилося, мов річка в золото окутих берегах і ти привик тим гордувати, привик себе лічить таким значним, що вже ніхто й доторкнутися до тебе не насміє.

Хома. Ніхто не насміє! Я тут перший хазяїн, я багатир на всю округу!

Віталій. Багатство скалічило твій розум.

Хома. Сам ти каліка на розум!

Віталій. Ти думаєш, що Русаловський і Чічеря, та й усі люди шанують і поважають тебе за розум твій?

Хома. Вже ж не за твій.

Віталій. Я за свій нічого не кажу. А от коли б усе твоє добро пропало враз і ти zostався бідним, так як я, так аж тоді б ти правду знав про себе сам і так би ти не гордував тоді.

Хома. Я гордий, бо є чим гордувать. Яким вродився, таким і вмру: нікого не боюся, плюю на всіх!

Віталій. Ой, Хомо, Хомо! Ще не навчився ти від лиха ціну складать собі й людям. Не вмієш розібрати, у кого серце налите правдою і любовію до тебе. Сліпі у тебе очі, глухі у тебе уха, а на твоїй душі, як на цимбалах, грає єхидство, задрість, дурість, чубата голова без розуму і серця! *(Виходить)*.

Хома *(встає услід Віталієві)*. Тьфу!.. *(Сів)*.

Настя. Тьфу!.. *(Мовчать)*.

ЯВА ХІ.

Настя і Хома.

Настя *(після довгої паузи)*. Отепер він тебе покине. *(Хома зиркне на Настю і мовчить)*. Слава богу!.. *(Мовчить)*. Без нього йшла чумачка, без нього й буде йти... *(Хома зиркне на Настю і мовчить)*. Премудрий Соломон! *(Мовчать)*. Тебе дурним ославив, а себе в премудрі вивів *(Мовчать)*. Добре мудрувать, як повна миска перед носом! Нехай лиш помудрує над сирівцем та сухарями... Годі, Хомо, годі мій голубчику, не сердься...

Хома. Мені одно говориш, а при ньому й йому друге!

Настя. І ти вже на мене нападаєшся, я задля тебе готова життя віддати, а ти бач який добрий, що вигадав... Хоч утопись, або удавись, таке моє життя з тобою!

Хома. От сатана! Та тебе і в ступі не влучиш (*Хопав шапку і тікає з хати*).

Настя. Туди к бісу! Обидва показалися. А мені тільки того й треба.

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

ЯВА І.

Катря і Ярина (*шиють*).

Ярина. Немає й досі наших чумаків.

Катря. Не на радість нам вони й прийдуть.

Ярина. Ох, правда! Ще більше горя буде, бо тільки ж їх і ждуть... А там... Шлюб з нелюбом! Ох, мати божа, рятуй мене! (*Мовчить*).

Катря. Я завтра піду від вас.

Ярина. Куди?

Катря. Світ-за-очі! Хіба ж я можу бачити, як Андрій другу поведе до шлюбу, з другою буде жить, другу буде милувать на моїх очах!

Ярина. І Остап казав, що піде з очей (*Плаче*). Нещасні ми, нещасні!

Катря. Утоплю своє горе в Дніпрі! (*Плаче*). Нещасні ми, нещасні.

ЯВА ІІ.

Ті ж і баба Бушля.

Бушля. Так і є! Чого ви, мої голуб'ята? Певно, по чумачці тужите?

Катря. Хіба ви не чули про наше нещастя?

Бушля. Боже мій, боже мій! Догадуюсь, догадуюсь! От тобі й тарань, от тобі й чабачок, от тобі й сіль, дулю з'їси! Ще й десять карбованців пропало! Не дурно бабі Олексисі зелена огудина приснилася, побіжу розкажу людям (*Хутко вийшла*).

ЯВА ІІІ.

Ті ж без Бушлі, а потім Хома.

Ярина. Що вона молола?

Катря. Бог її знає: за тарань щось?

Ярина. Та ще зелена огудина якась... Чи не збоже-воліла вона?..

Катря. Це вже щось виплете на нас (*Входить Хома з похилою головою, ні на кого не дивиться. Сідає до столу, схилив голову на руки і пляшко зідхає*).

Ярина. Бачиш, як батько зажурились!

Катря. Бачу. Вони весь час цей, як чумаки пішли в дорогу, смутні і невеселі, наче хворі, вже аж змарніли.

Ярина. Щось то воно є, а тільки не можна дізнатись (*Обидві вийшли*).

Хома (*зідхає разів три. Входить Настя*).

ЯВА ІV.

Хома й Настя.

Настя. Зараз від свахи, там все готово на весілля. (*Мовчать*). Чого ж ти все мовчиш? Чого зідхаєш та сумуєш?

Хома. Нема мені спокою, точить мою душу і вдень і вночі.

Настя. Чого?

Хома. Не знаю (*Мовчать*).

Настя. От горе, от лихо з таким чоловіком! Пора вже щось думати й нам за весілля, а він мов неприкаяний: сидить, мовчить та зідхає, аж поживк увесь. Чи тобі що починено, чи тобі наврочено? Хоч розкажи де болять, що болять?

Хома. Нічого не болять, а тільки за серце давить! От і дітей посватав, і все зробив по-своєму, а як чумачку вирядив—світ мені перемінився, з голови й досі не виходить той мент, коли чумачка почала рушати... От і зараз бачу: Віталій стоїть і я стою і не дивимось один на другого,—постояв він, зідхнув і повернувся, щоб іти, а моє кляте серце і не поворухнулось, щоб сказати: боже поможи! Віталій оглянувся, постояв, зняв шапку, перехрестився і пішов за валкою, повісивши голову! Біля серця у мене гадина закрутилась. Чумачка заховалася за шпиль. Нудьга

насіла на мою душу—здавило серце, хотілось плакати, кричати, доганяти чумачку, щоб помиритися з братом, та посоромився тебе і перемиг я сльози... І з того часу нудьга якась точить моє серце й точить... Не знаю, що робить з собою, не сплю, не їм і чую, що гріх тяжкий лежить на моїй совісті і не знайду покути я для себе! Одна думка: за віщо я з братом посварився? не виходить з голови!.. Пішов оце до Соломії...

Настя. То це ти так за Соломією сумуєш?

Хома. Мовчи, не допікай мене, бо я повіюся з нудьги!

Настя. Тю на тебе, божевільний!

Хома. Я тільки що дізнався, що в Соломії їсти нема чого дітям, а вона соромиться сказати, купує в борг у людей, та позичає й нічого мені не каже—Віталій не велів нічого брати від мене; на превелику силу оце упросив її, щоб пришла і взяла всього, що треба. Обіщала сьогодні прийти, велів запрягти воза, щоб одвезти їй харчів, а вона не йде!

Настя. Бо певно бреше! Є у неї всього доволі.

Хома (*кричить*). Нема, кажу тобі! І люди кажуть, і я бачив!

Настя. Чого кричиш? Віддай їй хоч і все своє добро, про мене!

Хома. Брат Віталій поневіряється в дорозі, працює на мою користь, а його сім'я голодає у мене на очах і я не бачу і не знаю!

Настя. Аж схудла певно Соломія?

Хома. Гарчи, гарчи!

Настя. Та звісно, я собака, тільки гарчу, а от у Соломії серце чудове — і до одного брата і до другого лине.

Хома. Щоб ти знала, тобі з нею не зрівнятися! Піддивись: як вона працює, дітей доглядає і не плаче, і не журиться, і не жалується.

Настя. Чого їй сумувати? Один поїхав, другий утіша.

Хома. Собака ти, собака! (*Входить Соломія*).

ЯВА V.

Ті ж і Соломія.

Соломія. Сорочки дітям стирала, та так уже поспішала, щоб мерщій скінчити роботу, бо певно не сьогодні-

завтра Віталій прийде, то щоб татка всі зустріли в білих сорочках—він так любе!

Хома. Мені аж плакати хочеться, коли я отакі від тебе речі чую; та ще як нагадаю, що ти весь час голодаєш, то серце у мене розривається!.. Здається ж перед тим, як Віталій їхав у дорогу—тобі одвезли харчів два вози.

Соломія. Та спасибі тобі, коли б те все зосталося, що тоді привезли, то я б нужди не знала.

Хома. А де ж воно поділось? Обікрав тебе хто, чи як?

Соломія. Ні. Віталій все одвіз назад до вас у двір, хіба тобі про це нічого Настя не казала?

Хома. Як так?

Соломія. Диви?.. Ти нічого не знаєш?

Хома. Нічогісінько.

Соломія. Та бачиш, Настя сказала Віталієві, що ти, Хома, гніваєшся за те, що ніби-то ми тебе об'їдаєм, що сила йде сала та пшона і що вона дуже вже для нас батує усього... Ну, а Віталій ото з тобою посварився і все назад одвіз до тебе у двір.

Хома. Насте!

Настя. Чого?

Хома. Ти чуєш?

Настя. Так що ж, що чую! Нехай бреше... Собака гавка, а вітер несе!

Хома. О, тепер світ мені проясняється... Так бач де зло? А я безглуздий і не туди то, що мене розпалюють навмисне і так обезумів, що й сам не пам'ятаю добре, що я робив і що братові казав! Ну, стривай же, Насте, я тебе не так до рук прийму!

Настя. Візьми зараз батога й бий! Бий до синяків, саме добре перед весіллям, щоб усі бачили, як ти хороше живеш зо мною, який ти хазяїн поважний та добрий муж! У! Волоцюга!..

Соломія. Якщо Настя не хоче, то й я не візьму нічого.

Хома. Не слухай нікого: моє добро, а не її, наплюй на її речі, вона гарчать привикла, а я тепер і жодному слову її не буду вірити. Ходім, бери, що хочеш і скільки треба. (Пішли).

Соломія. Бувай здорова, Насте! (Вийшла).

Настя (*сама*). Бодай ти подавилася моїм добром! Це вже Віталій як прийде, то Хома прилипне до нього, як вовна до вівці. Та дарма, я знайду причину, щоб знову їх посварить... Людям трудно перший раз полаяться, а потім вдруге, третє і десяте—посваряться за масляні вишк арки, а таких вишкварок в житті багато, що-дня можна знайти скільки завгодно (*Входе Хома*). Що вирядив коханку?

Хома. Говори, говори! Торохти горохом об стіну!

Настя. Помирилися? Вона тобі гарненько усміхнулась, певно там в коморі поцілувала? Іди ж зараз слідком, як той цуцик.

Хома. І піду.

Настя (*дражнить*). «Нудно мені, що з братом посварився!» Брешеш! Неначе я не бачу, тебе за серце брало, що до Соломії не можна ходити через сварку з братом.

Хома. Та вдарся хоч об стіну головою, може порозумнішаєш, бо мене тепер не розсердиш, ні! Слава богу, світ мені прояснився, одягло від серця, товчи скільки хочеш воду в ступі, буду мовчати... Я радий, що все виявилось перед моїми очима.

Настя. Виявилось, що Віталій розумний, а ти дурний? І ти раденький, що дурненький! Хі-хі-хі!

Хома. Бо таки й справді! Коли б я був розумний, то з доброго дива не послухав би переказів твоїх, не посварився б з братом за те, що його розумним люди лічать, розумного дурним не зробиш, хоч скільки хочеш йому завидуй, від того він ще розумнішим буде.

Настя. О, тепер за носа водитиме тебе Віталій, а що вже Соломія... Певно й чумачку їй віддаси?

Хома. Віддам.

Настя. Не дурно вона розказує, що тільки моргну й побіжить.

Хома. Побіжу.

Настя. Нехай Віталій прийде, я йому все розкажу.

Хома. Так він тобі й повірить.

Настя. Я присягну, що сама бачила.

Хома. Та ти присягнеш, що я чоловіка вбив.

Настя. Я й свідків підведу...

Хома. Таких брехливих, як сама.

Настя. Я на всю округу тебе ославлю, всім розкажу!

Хома. Ну що ти будеш з нею робить? Бить!.. (Іде з заміром ударить). Не хочеться соромить себе, бо вона тільки й хоче, щоб бешкету наробить.

Настя. А ну вдар!... От тільки вдар! Хоч раз удар, бо я вже бачу, що кортить, зараз побіжу до сватів і розкажу, який ти хвойдик і яка цяця Соломія, що одбила у мене чоловіка! Ох, я нещасна сирітка, хто ж мене порятує! (Плаче).

Хома (бере шапку). Хоч тікай з хати.

Настя. Тікай до Соломії, тікай! (Хома кида шапку). Вона вже жде тебе... Певно умовились? Чого ж сидиш, іди!

Хома. Мовчи, люди ідуть.

Настя. Нехай і люди бачуть, нехай і люди знають, як я тії сварки боюся, а ти мене загризаєш, колотишся що-дня!.. Ох, гірке ж моє життя за тобою (Входить Петро).

ЯВА VII.

Ті ж і Петро.

Петро. Слава богу!

Хома. На віки слава! А що скажеш?

Петро. Та що, наш благодітелю, пане Хомо... Люди послали до вас спитать: чи нема вістей яких? Тривожаться усі, що довго так чумачка ваша не вертається...

Хома. А їм що?

Петро. Як, благодітелю наш, що? Всі люди бідні послідні гроші вам свої повіддавали на вигоду, а тепер страх, знаєте, насадає на всіх: що, кажуть, коли нехай бог боронить... то як тоді буде з грішми?

Хома. Та що це ви, чи не подуріли, буває, га? Мені і в голову нічого не приходить, а ви, неначе пугачі, вішуете лихо!

Петро. Страх насадає... Стривожились всі люди. Чумачка Русаловського і Чічері повернулась, а Віталія нема— він же раз-у-раз уперед всіх чумаків повертався додому... Ну і страх! Що коли не приведи господи! Так от люди тривожаться... Послідні гроші... Я сам, благодітелю наш, до копійки все, що мав, віддав!

Хома. Це ти мене мов обухом по голові ударив! Що ж я можу знати? Я й сам нічого ще не знаю.

Петро. А чого ж ваші дівчата плакали і пані господарка зараз плаче? Чи нема якої звістки лихої?

Настя. Отакої! Дівчатам дорого плакати... А мені єсть чого: он дочку заміж віддаю, сиротою zostaюсь... Мало чого!

Петро. Та правда, правда, що в вас і весілля скоро. Та й за дівчат чутно було, що з пари розрізняють! Так! То виходить, ніяких вістей лихих не маєте?

Хома. З часу на час жду, тільки не лихих вістей, нехай бог боронить, а жду свою чумачку! І кому, скажи на милость, це в голову вступило, щоб смуту якусь наганяють?

Петро. Баба Бушля забігала! Оце другий день скрізь бігає, шукає письменних людей, щоб прочитали їй квиток—скільки виходить там грошей, риби і соли, особливо за чабака тривожиться: чи стоїть у квитку чабак? Ну і піднімає гвалт, що чумакив довго немає, що бачила, як дівчата ваші плакали і говорили їй про нещастя... Ну й почала: каже, що й не прийдуть, що й гроші наші й риба пронаде... Та так слово по слову і між іншими людьми піднялась тривога. Сказано, народу сила зацікавлена поворотом ваших чумакив, бо то ж всяке дало гроші. Ну зараз і пішли розкази, перекази, натякання, а нарешті нагадали, як три годи назад розбійники ограбили Віталія, ну а тут баба Бушля репетує, гвалтує—от і сполошились...

Настя. А щоб їй язик усох! Бач, яке сплела... У мене й серце не на місці.

Петро. От бачите, пані господарко, коли ви стривожились, то як же людям, що послідне віддали, та не тривожитись?...

Настя. Зрівняв... У нас тисячі, а у вас що?

Петро. Кому тисячі, а кому й десяти карбованців шкода, бо то послідне... Сказано голода, а голода голодна і на гроші жадна.

Хома. Так ще ж, благодарить бога, нема нічого лихого, навіщо ж веремію піднімати? А коли Бушля так боїться за свої десять карбованців, то я їй зараз ті гроші віддам, от і край (*Входить Бушля*). Бач, легка на спомині! Чого це ти там веремію піднімаєш?

Бушля. Ой, пане Хомо, благодітелю наш і батьку наш, ви ж багаті, як князь, а ми бідні... Не гнівайтесь на мене, повірите, так що-дня тарані хочеться та чабачка, а тут як побачила, що дівчата плачуть, та приговорюють: нещасні ми, нещасні... Я і стривожилась, бо я вже собі вишитала, що чумаки повинні були ще вчора повернутися.

Хома. Ну, а як сьогодні прийдуть?

Бушля. Дай господи, дай господи, то сьогодні і рибка буде у мене.

Хома. Так якого ж біса ти гвалтуєш? Всіх людей стривожила! На твої десять карбованців, віддай мені квиток!

Бушля. Еге! А тарань та чабак!

Хома. Так ти ж не хочеш ждять!...

Бушля. Та я вже подожду. Не гнівайтесь, благодітелю наш—я знаю, що за вами не пропаде.

Петро. Ходім бабо! Це все через вас і мені і вам сором, так наче справді малі діти: ні з сього ні з того веремію піднімаємо! Що то голота, за того карбованця готова очі повиколювать... (Входить Шкварковський і Мичковський).

ЯВА VIII.

Ті ж, Шкварковський і Мичковський.

Хома. От і гості дорогі!

Шкварковський. Достопочтенним сватам від свата Русаловського низенький уклін! (Кланяються).

Хома. Спасибі. Щиро дякую. Як же вони поживають і що пробляють?

Мичковський. Здорові, підскакують.

Шкварковський. І веселяться!

Мичковський. Приймали нас і частували нас он як!

Шкварковський. Істинно, частували, як багатим хазяїнам пристойно: досить!

Мичковський. Оце вже шостий день, як їх чумачка прийшла з Дону.

Хома. А нашої нема й нема.

Шкварковський. І не диво!.. То ж сила, поки наважать, чи налічуть риби, поки накладуть риби на вози, поки вшнурують, рошот зроблять—ой, ой! Це не десять і не двадцять возів, а перша найбільша валка з усієї Укра-

їни! Та й Русаловського чумаки кажуть, що коли вони виїздили, то ваші ще zostавались на Дону!

Хома. А тут он бачите, вже наші вкладчики тривогу піднімають, особливо оця баба за свої десять карбованців.

Бушля. А чи десять же тут стоїть. (Починає вив'язувати з хустки квіток).

Хома. Ну, відчепись, мені не до тебе тепер.

Петро (до баби). Дурощів, бабо, наплели, а тепер кліпай очима.

Бушля (до Насті). Хіба то я, серденько? То капосна баба Олексиха!... Я бач обіщала їй саму більшу одну тараню, там за одно діло, так вона що-дня за нею ходє, а тут нема і підбила мене на сумління: каже, що їй огудина зелена снилась, виходить не їсти нам тії тарані... Знов, прийшла сюди—дівчата плачуть... Мені і самій тепер сором! Вибачайте, не гнівайтесь, благодітелю наш! (Виходить, за нею Петро).

Мичковський. Анагрики! Вічна пустиня в животі, вічна пустиня в голові!

Хома. Еге!

Мичковський. Свати збираються до вас сьогодні, хочать допевнитись: чи все готово на весілля?

Настя. Та що ж там готувить? Готово, слава богу, все (Мовчать).

Мичковський (роздивляється). Так, так.

Шкварковський. Собрат! На чім то горілка у Русаловського настояна?

Мичковський. От не нагадаю... А ніколи такої не пив.

Шкварковський. Смаковита, але й я не нагадаю... Достойні люди Русаловські.

Мичковський (зідхає). Іменно, іменно. Приймали і частували—досить!

Хома. А принеси стара весільної горілки та почастуй старостів.

Шкварковський. Спасибі, спасибі, не трудіться, ситі—от поти! А впрочем—не вадить! І на чім то горілка настояна у Русаловського?

Настя. Може на ріжках.

Мичковський. Іменно! От і знакове слово: ріжки, а не згадав!

Настя. То й я вас почастую настояною на ріжках.

Шкварковський. Одно упоминеніє визиває жажду.
(Настя пішла).

Мичковський. Будучи оде у Русаловських, згадували про вашу сварку з братом Віталієм і соболезували. Хома. Ох, і не кажіть — душа болить.

Мичковський. А ми вас помиримо.

Хома. Та я вже душею з ним помирився.

Мичковський. Помиримо! Братам сваритись гріх!

Шкварковський. Ах, як то хороше і як принятно, жить братам укупі. Згода і мир, яко дорогий єлей на голови стікающий, на бороду Ааронову, стікающий на края одежди його; яко роса Ермонська, сходящая на гори Сіонськія!

Мичковський. Учений мій собрат приложить стараніє.

Шкварковський. Напрягу всю мою мудрость і всю вченость.

Хома. Дай боже помириться, бо жити в сварці я не можу.

Мичковський. Кротость, любов і мир — райськії утіхи, а сварка д'явольскоє навожденіє! От вік прожив, ніколи не сварився! Краще змовчу, уважу, уступлю, але свариться не буду во віки.

Шкварковський (цілується з Мичковським). Гнів от диявола! Я так же миролюбив і кроток єсть.

Хома. Та я певен, що ми помиримось, бо єй не знаю за що посварились. Та й брат Віталій простить мене дурного; коли б тільки господь дав, щоб вертався скоріше!
(Настя входить, ставить на стіл горілку і закуску. Наливає і частує).

Шкварковський. Помиримо, помиримо! Я на своїм віку мирив многих, але сам ніколи не сварився, ібо уступчив зело!

Настя. Ану покуштуйте ще й моєї на ріжках.

Шкварковський (п'є). Малвазія дорогая!

Мичковський. Жили воспаляющая! (Ярина з дверей привожно).

Ярина. Мамо, мамо!

Настя. Чого там! Ти мене аж злякала!

Ярина. Ідіть сюди, мамо, та зараз! (Зачиня двері).

Настя. Чи не Русаловські їдуть?

Шкварковський. Може! (Настя пішла). Так, так... Люди часто не відають, що творять... А вчений чоловік всім приємний!.. Ібо знає, чого він хоче. От і я: нічого не маю, ні про що не дбаю, а люди почитають і завжди кличуть на пораду.

Мичковський. Єсть люди, котрі менше вашого науки вкусили, але і оніє люди миролюбієм своїм благодать в доми приносять.

Шкварковський. Неук ніколи не дасть тих думок златих, які ученюю главу по всяк час посідають... Душа моя жажде науки!.. Був писарем і я, але скоро покинув подлоє писарскоє занятіє.

Мичковський. По якій же причині писарство єсть подлоє занятіє?

Хома (частує). Веселіше піде розмова (Мичковський і Шкварковський протягають руки до чарки, Шкварковський бере перший чарку і випиває).

Шкварковський. Писарство, почитенний собрат, не во гнів вам будь те сказано, удаляє чоловіка ученого, от як я, від науки і приучає до гнусного любостяжанія.

Мичковський. А наука поселяє в голові гнусноє любомудріє, через котороє часто спина отвіт дає. При цьому треба вам нагадать, що й писарів не всіх же б'ють за любостяжаніє, як от вас, почитенний собрат!

Шкварковський. Положим, хоча мене й били...

Мичковський. Та й не раз: і в Переяславі, і в Деркачах, і...

Шкварковський. Постойте! Я не одрікаюсь! Били! Гріх сказать — били! Але хто бив?

Мичковський. Не в тім річ, хто бив, а в тім, що били!

Шкварковський. Е.., Та хто?

Мичковський. Цікаво.

Шварковський. Любостяжательное, неученоє сословіє: стультуси писарі!

Мичковський. Ви самі стультус!

Шкварковський. Одначе, я ж не на вас кажу, бо ви ж мене ще не били.

Мичковський. Так буду бити.

Шкварковський. О? Тоді й ви будете носити це почетне ім'я — стултус!

Мичковський. Ой, буду бити, от побачите!

Шкварковський. Жду терпеливо, але за що?

Мичковський. За хвастливі речі! За них вас били скрізь і тут дочекаєтесь побоїв.

Хома (*частує*). Здається, ви сваритесь? Не треба!.. Краще випийте!

Мичковський (*хапає чарку*). Не величайтеся ученістю і тим не принижайте других, прочих, котрі то ж... От що!..

Шкварковський. Собрат і соученик! Не ображайтеся і тим не показуйте, що ви схожі на других, бо всі писарі вельми заздрісні і тільки, бувало, побачуть, що мене більше чтуть за вченість, ніж їх, зараз починають ображатись і не тільки словом, але й кулаком дають понять свою прирожденну неспособність до краснорічивого словопренія.

Мичковський. Вчений! Вченость! Де ж то вас так чтили?

Шкварковський. Та навіть і в Русаловських хазяїн, упиваясь моїми мудрими річами, почаствував мене шість раз, і я випив шість чарок, а ви тільки три...

Мичковський. Бо ви хапались!

Шкварковський. Еге! Хапались! Ні! Розумійте язиці!

Мичковський. Тоб-то ти такий учений?

Шкварковський. Дойшов до філософії.

Мичковський (*співає*). «Був Грицько мудрий родом з Коломиї...»

Шкварковський (*співає*). «Вчився він добре на філозофії...» Іменно вчився, а тебе вигнали...

Мичковський. Стривай, стривай! Та й тебе ж вигнали.

Шкварковський. Так. Не скриваю. Але тебе перше, а мене більше, як через год! А! От у цім я маю учену перевагу і можу в словопренії всякого писаря загнати на слизке! От попробуй... А ну, подиспутуєм віршами...

Мичковський. Гляди, щоб я тобі носа не розбив.

Хома. Чи ви сваритесь, чи ви бавитесь?

Шкварковський. Ти можеш тільки кулаком у носа вдарить, а я тебе словом вдарю так, що ти зробишся червоний, як варений рак. Одна тобі вірша, а от ще слухай:

Хто до Шмуля, хто до Мошки
Щоб випити у них трошки,
А учені люди, ми (показує на себе)
Прийшли в гості до Хоми!

Хома. Гарно, їй-богу гарно (Частує). Веселіше буде.
Шкварковський (халає чарку. З чаркою в руці).
А ну, ти? Не втнеш? Висохла голова і розмок язик!

Мичковський. От же я тобі сьогодні буду забивать баки кулаком у тім'я... (Встає).

Хома. От не розберу; чи ви нас будете мирить, чи самі будете битися?

Шкварковський. Хазяїн наш Хома,
А жінка його Настя,
У мене розум є —
В нього нема,
Хай же йому трясця!

Мичковський (схоплює шапку і швидко йде до порога, бере палицю).

Хома. Кудя?

Мичковський (на порозі). Обійдоша мя пси мнозі!
Жезл твой і палиця твоя та мя утешіста!

Шкварковський. Не способен до словопренія!

Мичковський (од дверей показує кулак). Стривай, я тобі сьогодні випру око з лоба! (Вийшов).

ЯВА ІХ.

Хома і Шкварковський, потім Настя.

Шкварковський. Стультус Мичковський,
Відомий всім піяка,
Азінус богословський —
В шинках первий забіяка!

Хома. От тобі й помирили!

Шкварковський. Неук Мичковський посрамлен!

ЯВА Х.

Вбігає Настя.

Настя. Ой, Хомо, ой, серденько, пропали ми!

Хома. Що там, нехай бог боронить!

Настя. Ой, пропали, ой, прогнівили бога!

Хома. Та що таке?

Настя. Погибла наша вся чумачка і ми тепер старці!

Хома. Та відкіля ти це взяла? Чи не знову баба Бушля веремію підняла?..

Настя. Ой, ні! Сама бачила Віталія і деяких наших чумаків, сама чула! Люди гвалтують, сюди йдуть править гроші! Ой, боже мій, ой боже мій! *(Ламає руки)*.

Хома. Господи! *(Береться за голову і схиляється на стіл)*.

Настя. Це через мене бог послав на нас таку тяжку кару, за мою заздрість, за мою жадність, за мою лютість, господь з старцями нас зрівняв, щоб ми не величались тим, чого самі не заслужили й не заробили!.. Я, я всьому виною, бо навмисне підняла всю веремію і посварила вас! Все, що говорила я, була брехня і тим я бога прогнівила! Хома, чого мовчиш? Скажи хоч слово, хоч удар мене, хоч плюнь на мене, хоч налай!

Хома. Старець, старець!

Настя *(падає навколішки і підніма угору руки)*. Ой, господи, ой боже мій! Ой, помилуй мене, я більше не буду... *(Плаче)*.

Шкварковський. Багатії обнищаша і взалкаша!

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Дворище Х о м и.

ЯВА I.

Багато людей стоять купами, тихо розмовляють, розмахують руками. В протяг мімічної сцени баба Бушля перебіга від купи до купи.

Бушля (*вже коло третьої купи, ударившись об полі руками*). От тобі й тарань, от тобі сіль та чабачок — дулю з'їси.

1 чоловік. І гроші всі пропали! Посліднє віддали й пропало.

Бушля (*біля другої купи*). От тобі й тарань, от тобі й сіль, от тобі й чабачок — дулю з'їси!

Глечик. Що ти мені говориш! Де ж він зараз візьме грошей? Це виходить з петлею приступать, ніж до горла прикладать.

Петро. Та ти розумний, ми милосердний... А нам яке діло, де він буде гроші брать? Користувався нашими грішми скільки літ, он яку чумачку справив!

Глечик. Та де ж вона тепер та чумачка?

Петро. Де? Пропала! Так що ж з того? Як у нього пропало, так і мої гроші повинні пропасти? Нехай бере де хоче — а нам подавай! Кругом біднота, посліднє однесли...

Бушля. От тобі й тарань, от тобі й сіль, от тобі й чабачок, — дулю з'їси!

Петро. Забрать у нього все, що є, продать до снаги, та й поділигь по чому там прийдеться.

Глечик. Можна ж і подождать, чого так раптом хватать за горло? Дайте чоловікові до пам'яти прийти!

1 чоловік. Щоб витришки zostались?

Петро. На гарячих порах може що й видерем, а потім, як він і сам звідділя потайно втече — де ти його будеш шукать?

1 чоловік. Світ широкий! Шукай вітра в полі!

Всі. Зараз, зараз нехай віддає.

Бушля. Ох, лишенько тяжке, ох горенько моє! Скільки то я не доїдала, поки ті десять карбованців відкладала, і на тобі! Не дурно Олексисі зелена огудина приснилася! От тобі й тарань, от тобі й сіль, от тобі й чабачок! Дулю з'їси! Та ще й повинна одробить бабі Олексисі, бо я їй зосталась винна одну найбільшу тараню.

2 чоловік. Ще де та була тараня, а ви вже, бабо, поспіли одну найбільшу продать.

Бушля. Як де? Як де? У квитковій записано, от на, коли письменний, прочитай!

1 чоловік. То з'їжте, бабо, квиток, все одно, що тарань.

Бушля. Сто чортів твоїй матері! (Заховалась у гурті).

ЯВА II.

Ті ж, Чічеря і Русаловський.

Чічеря і Русаловський. Слава богу!

Всі. Навіки слава!

Русаловський. А що тут за рада?

Бушля. Ох, яка тут рада? Десять карбованців пропало, чабак і тараня пропали, ще й сама винна зосталась найбільшу рибу бабі Олексисі,—де я її візьму тепер? Та ще хоч би прямо тараню, а то найбільшу.

Чічеря. Нічого не розбереш! Що вона лопоче за тараню?

Петро. Лихо сватам вашим сталося: пропала чумачка!

Чічеря і Русаловський. Як?!

1 чоловік. Та ще й самі добре не знаємо.

Петро. Не розчолопали: чи ограблено, чи виздихала вся скотина, чи в иншу яку біду ускочили, а тільки Віталій вернувся з батіжком.

1 чоловік. Щось тут путав, путав нам та й пішов до Хоми, а той, кажуть, умлів.

Русаловський. От тобі й премудрий Соломон!

Бушля. От тобі й тараня, от тобі й чабачок (*Купи між собою балакають, потім показують на Чічерю і Русаловського*).

Чічеря (*до Русаловської*). Вернімось зараз до дому, бо я не люблю дивитись на чуже нещастя, на чужі сльози... І не так того, що свата жаль, як від того, що просить буде грошей.

Русаловський. А коли обчухрався, то який же він нам сват?.. Ми хазяїни, як і були, а Хома старець! Нема рації нам ріднитись з ним.

Чічеря. А вже ж! Де ж таки за голодранця я віддам свою дочку — це вже б всяке плюнуло мені у вічі! Зятів не бракує... І Тетеря прислав спитать, чи не можна сватать мою Явдоху, і Гарбуз... Та мало їх хіба поквачиться на таке віно, як я даю?

Петро (*одділяється від курту, до Чічері і Русаловської*). А це добре, що ви тут нагодились: чи не допоможете своїм сватам розквитатись з нами?

Чічеря. Яж кажу, що так! Тікаймо! Бо гроші люди будуть править у Хоми, а Хома у нас стане прохать.

Русаловський. Мершій, подалі від цієї okazji! Прощайте, люди добрі, нам немає тепер часу, зайдемо опісля.

ЯВА III.

Ті ж, Хома, Настя, Віталій, Шкварковський,
Ярина і Катря.

Настя (*з порога ілучи*). Ой, сваточки мої милі, ой сваточки мої дорогі, сам бог послав вас у цю пору... По-райте ж ви нас, допоможіть же ви нам!

Чічеря (*до Русаловської*). Я ж казав, що так воно й буде; зараз грошей прохать почнуть...

Русаловський. Та й тікати нам не приходитьсья, однаково ж розвизатися й з весіллям треба.

Чічеря. Ти як хочеш, а я дочки за голодранця не віддам.

Хома (*до народу*). Люди добрі! Ви знаєте, яке нас зуспіло нещастя? Пождіть мені, нехай спродамся до снаги, то може там наскіпаю яких сот п'ять чи шість... чи...

І чоловік. Ого, розживемося!

Петро. Що нам сот п'ять? Бач, як розщедрився! Ти забрав у нас п'ять тисяч, а хочеш відбутися сотнями?.. Митець...

1 чоловік. Ти нас в старці пустив!

Петро. Віддай все разом!

Настя. Де ж ми візьмемо, коли нас бог покарав, лишив всього... Ми й самі тепер старці! Змилуйтесь, люди добрі, будьте милосердні! Ой, сваточки голубчики, ріднесенькі, зарятуйте ж нас.

1 чоловік. Не віримо, щоб грошей не було!

Петро. Та й яке нам діло! Хіба ми там були на місці? Може премудрий Соломон розпродав все, а тепер нищиться, щоб людськими грішми покористуватись.

Всі. А й правда, правда!

Дехто. Подай гроші, ось квитки твої!

Шкварковський. О, лютиє діоклетіяни!

Глечик. І чого так раптом наступать на шию, гріх! Підождемо, панове, хоч до завтрього!

2 чоловік. З кожним може бути нещастя.

Шкварковський. І у анагриків серце зворушилось!

2 чоловік. Пождім!

Петро. Говори! Їм треба тільки час прогаять, щоб все і тут спродать, а як утічуть звідциль на Дін в степи, то де ми їх знайдемо?

Глечик. Так хоч день, два підождемо!

Петро. Жди; даруй своє, а ми не подаруємо!

Шкварковський. Скімни рикающіє!

Бушля. Ось квиток! (До Шкварковської). Скільки ви тут поставили? Може п'ять, то я вам і очі видеру!

Шкварковський. Слухай, бабо: одійди від зла! Я в тебе грошей не брав, а ти вже руки простягаєш учені очі видирать!.. Одійди!.. Я лют зело в сей час, і гляди мені, щоб я не подививсь на тебе скоса і не розбив тобі я дланію цією до юшки носа!

Бушля. Так ви ж квиток писали?

Шкварковський. Одійди! Ти потеряла в старості ума! Коли забула, нагадаю: у тебе гроші взяв Хома!

Бушля (кидається до Хоми). Давай зараз десять карбованців, бо я до твоїх очей доберусь!

Віталій (виступа вперед). Стій, помовчи!

Петро. Ага! Послухаєм, що скаже Соломон.

Всі. І купа. Слухайте, слухайте!

2 купа. Соломон буде говорити...

Віталій (до Чічері і Русаловської). Свати любезні! Невже ж ви ради не дасте?

Всі. Діло... діло!..

Віталій. Післязавтрього весілля ваших діток; ви ж багатирі на всю округу; один з вас, здається, пан Чічеря повинен дати в придане за дочкою 25 пар волів з возами, та й грошей стільки, щоб всі вози ходили з Криму не порожні! Так давайте нам тепер, у борг, три-чотири тисячі, та дещо знайдеться у нас, так ми людям заплатимо, щоб смутком та горем лихим не покрити нам весілля ваших діток! А там, поможе бог, розплатимось — у нас ще є надії.

Петро. Правду каже.

Всі. По совісті!

Русаловський. Надії! Ха-ха-ха! Знаєш, що я тобі скажу?

Віталій. Почуємо.

Русаловський. Ти був премудрий Соломон тоді, коли у брата твого Хоми трищала калитка і більше як півтора ста пар волів ревла в оборі, а тепер що ти? Тьфу! Такий же дурень, як мій послідній наймит!

Петро. А він дума Соломон і досі.

Всі (коротко, глузливо). Ха-ха-ха!

Русаловський. Грошей йому дай на вічне оддання?..

Віталій. А чуєш, Хома?

Хома. Чую, брате, тепер і ти дурний.

Віталій. А чуєш, Насте?

Настя. Ох, чую, чую і дивую на твій розум!

Віталій. Так не дасте, виходить, і помочи нам не зробіте у цій лихій пригоді?

Русаловський. З якої ж речі старцям голим та ще й дурноголовим гроші будем роздавати? Я ще здається не зійшов з ума!

Шкварковський. Не забувайте мудрости глибокої: багатії ще вчора, — нині обніщаша і взалкаша!..

Русаловський. Не до тебе, дяче, п'ють!

Шкварковський. Не дяк, а бакаляр учений глаго-

лить вам в отвiт: пийте самi, але не упивайтеся, та i на заднiї колеса оглядайтеся! (*Одходить*). Анагрик туцолобий.

Русаловський. Так от же я й оглядаюся на заднiї колеса. Яка радiсть синовi мойому брать тепер у голого Хоми дочку? Хе! Таких невісток, як Хомова тепер дочка— по три на шаг, так нiхто, бач, не бере!

Вiталiй. Брешете ви, пане Русаловський! Найдеться i в неї дружина може чеснiша далеко вiд вас i вiд вашого сина! Не дерiть так високо носа, а дивiться пiд ноги, щоб часом не спiткнулись, та не впали в помийницю з тими помиями, що зараз виливаєте на голову менi, братовi i його дитинi! Ви одрiкаєтесь вiд дiвчини чесного та заможного роду через те тiльки, що батько її, по волi божiй, нежданно впав в бiднiсть, та ще й глузуєте: «По три на шаг!»! За вiщо ж на дiвчину, нi в чiм не винувату, прилюдно глумливи речi сипать? «По три на шаг!»! А? Ти не гордуй так, бо гордим бог протривить! Може сам ти i шага не варт, та тiльки, що нiхто тобi цього ще в вiчi не сказав!

Петро (*до людей*). Добре вiдчитав!

Всi (*тихо*). Соломон... Соломон!..

Русаловський. Чого ти так пащеку роззявив? Та нехай тобi зацiпить! Бачу я, що ти i досi Соломон, та тiльки вже шмаркатий! Старцi ви поганi! Обiрванцi голоннi i хочете, щоб я, я—Русаловський! рiднився з вами! Плювать менi на таку голу! Я з глазу ще не з'їхав,— не бувають цьому весiлю! От i знай!

Вiталiй. А чуєш, Хома?

Хома. Чую, брате, тепер ми дурнi обидва, бо обидва голi.

Вiталiй. А чуєш, Насте?

Настя. Ох, чую, чую i дивую на твiй розум.

Вiталiй. А може ви, пане Чiчеря, не так заноситесь у хмари з дочкою своєю, бо ви ж повиннi були дати за дочкою велике вiно синовi Хоми; до вас найбiльше йшла моя й промова, та Русаловський перебив.

Чiчеря. Нi, пане брате, i я не дам! А ти не сердься так на мене, як сердився на Русаловського.

Вiталiй. Поки-що нема чого сердиться, ви хоч говорить почали не з хмари, а з землi; що ж далi скажете, почувемо?

Чічеря. Грошей не дам!

Між людьми гомін. І цей зрікається! Нема надії на багатих! Не поможе й Соломон!

Чічеря. У мене гроші не полова. Коли я віно добре обіщав за своєю дочкою, то певен був, що і Андрієві від батька ще достанеться не мало всякого добра й тепер, і після смерти, то мої онуки, моє племя, не вниз би йшло, а вгору все та вгору! Тепер же, пане брате, коли на гору ту мені вивозити приходиться самому, то я в такого воза впрягтися не хочу, а zostавляю його у вас на подвір'ї. Не сердьтєся на мене, бо й ви б та й другі, зробили б так само, як і я оце роблю! Грошей тепер у вас нема, на смітнику їх не назбіраєш і треба цілий вік вам знову працювать, щоб вибитись з старців!.. Яка ж мені користь від того, що з бідними людьми я поділю своє добро? Ні, не віддам дочки своєї за Андрія і грошей вам ніяк не дам.

Ярина (до Катрі). І радісно, і страшно нам радіть! Бо тепер я б вийшла заміж за кого хотять, аби вирятувать батька.

Між людьми. Пронали наші гроші і багатирі відступилися від них!

Віталій. Так от в які ми лашета попалися, мій брате!

Хома. Що ж нам тепер робить?

Всі. Давай гроші!

Хома. Нема.

Петро. Ах ти котолуп, вівдя ти кручена...

1 чоловік. Щетинник ти, що голки продає, а не чумак багатий.

Петро. Ограбив нас усіх і шеляга не маєш у кешені, щоб розщитатись з людьми—поганець!

Бушля. Деркач обсмиканий, на смітнику б тобі валяться!

1 чоловік. Пройдисвіт!

Петро. Шмаровоз ледачий!

Бушля. От тобі й тараня, от тобі й чабачок. Давай десять карбованців, котолуп!

Віталій. Та тобі стане, бабо, одійди (Люди зробили коло й раються).

Бушля (до Віталія). Аби мені віддали, то нехай вас бог наградить і цариця небесна помилує... Я ж, серденько,

зосталася винна ще бабі Олексисі одну тараню, та ще не аби-яку, а найбільшу, де ж я її візьму?

1 чоловік (до людей). Так як же воно буде?

Настя. Преси, Хомо, ще навколішках преси.

Хома (стає навколішки). Простіть миряни: я не вкрав, я не розтринькав, я не пропив, не промотав! Самі ви бачите, що мене нещастя зуспіло... Підождіть мені! Я все продам, зберу що є і все віддам, а чого нестане, то виплатю згодом.

Глечик (до людей). Пождемо, пождемо... Бачите, як чоловік просить!

3 чоловік. Я згоден ждять хоч рік.

Бушля. І я підожду (До Віталія). Ви ж мені, серденько, віддасте перше всіх?

Петро. Одпустіть його сьогодні, то він завтра утіче.

1 чоловік. Чим його вдержиш?

Дехто. Не хочемо ждять! Утіче...

Дехто. Давай гроші!

Шкварковський. О, люте діоклетіани, розверзли пасть і проковтнуть Хому! Камо сокроєшся від них?

Петро. В'яжіть їх, волочіть їх по селу, давіть їх, щоб хоч злість зірвать! Та що там дивитися, виганяйте його з оселі—продамо все!

1 чоловік. А той он Соломон Котолупович бач який, ще й пиху гне—стоїть і усміхається...

Петро. Радий, що обчухрав людей! Ах ти пройдиєвіт! Хоч не смійся, котолуп! Ох, дражнить же він мене своєю постаттю! Пополупить би їх, щоб подохли обидва!

1 чоловік. Та бий їх і справді! Починай, Петре, тоді всі кинуться!

Петро. З котрого?

1 чоловік. Починай з Хоми, бач яка морда, як у крученої вівці.

Всі. Ха-ха-ха!

Петро. А мені хочеться Соломона зацідить! Ух сверблять руки! (Кидається).

Віталій (схоплює мушкет з-за плечей). Пріч! Жаби погані... Досить квакати! (Всі подались назад і збились в одну кучу). Бо я, як шарахну тут по вас з мушкета, то й очі вам з лоба повилазять.

Бушля. От тобі й тараня! *(Ховається в гуцу)*.

Віталій. Геть з двору жадна голого! Не скоро ви ще наїстесь і нап'єтесь, бо звірі ви усі бездушні з кам'яним серцем! Ніщо вас не зворушить: ні гнів, ні страх господен не навчають вас нічому! Золото, одне золото сліпить ваші очі! Ось воно! *(Розстіба свиту і показує черес, котрим підперезаний)*. Ось, повний черес червінців! Навколішки, поганці, перед вашим богом! *(За коном чути крики)*. Чумаки! Чумаки! Чумаки! *(Разом з цими словами плине гуцно пісня)*.

Ой, чумаче, чумаче,
Ой, чумаче, чумаче,
Життя твоє собаче, і т. д.

(Пісня знайома всім. Два чи три куплети).

Ярина. Ой, матінко, Остапів голос! *(Побігла)*.

Катерина. Андрій! *(Побігла)*.

(Пісня розлягається. Всі люди збираються в одну купу і зазирають за кон, звідкіля плине пісня. Стають навспинячки. Чуть з гурту:—Чумаки! І справді, чумаки!—Хома і Настя скам'яніли).

Русаловський. Чи ба! Уся чумачка тягнеться, як стрічка, без кінця.

Чічеря. Це Соломон всіх обморочив і осоромив.

Русаловський. Підвів нас під дурного хату.

Чічеря. Тікаймо, поки від сорому не випали із лоба очі *(Тікають)*.

Хома *(кричить)*. Чумаки! Мої чумаки! Ох! Що це? Чи я сплю, чи може здурів? Ой, голова крутиться, земля крутиться! Піддержіть мене я умліваю *(Хому садять чи на призьбі, чи на колоді. Настя біжить у хату, виносить воду. Хому піддержують Шкварковський і Віталій)*.

Шкварковський. Смятеся дух і тьма заслала очі.

Петро. Що ж це, одурено нас?

1 чоловік. Осоромились...

Глечик. А я ж казав, щоб подождать.

Бушля. Мені що: не було риби,—сердилась, прийшла риба—радію; слава тобі господи!

1 чоловік. Як же тепер дивиться їм у вічі?

Глечик. Позичиш у Сірка.

Петро. Хіба нам первина?

1 чоловік. Тікаймо звідсіля, а через ніч вони забудуть свою зневагу.

Петро. Ні, нагрішили, то будем каяться: упадемо Хома у ноги, як він нам падав (*Тим часом Хома напився води, зідхнув і помалу підвівся. Озирається кругом.*).

Хома. Братіку! Що ж се?

Віталій. Все, що я тобі розказував про гибель нашої чумачки—видумка моя. І все це навмисне я зробив, щоб ти побачив, брате, чого всі люди варт, для чого всі вони живуть і цілий вік свій веремію піднімають, чого всі вони хочуть, де їх правда і якому богові кланяються всі! Тепер ти бачиш: що розумних між нами немає, усі шанують тільки золото одно, до нього серцем приростають і забувають все для нього! Найкращий приятель одступиться тоді від тебе, коли ти золото стеряєш! От глянь! (*Оглядається*). Нема. Чічеря й Русаловський утікли від сорому. Так то, брате! Легше наскладать повнісенський чумацький ящик самих червінців, ніж між людьми найти серце, налите правдою одною і любовію до всіх.

Хома. Брате мій, коханий брате мій! Я мов у сні, а все ж таки нещастя пережив і світ мій прояснився, полуда впала із очей. Тепер я знаю, яку ціну нам люди покладають і сам зумію ціну покласти серцеві, налитому і правдою і любов'ю (*Цілюються*).

Настя. Прости мені, мій брате! Тепер я більш боятимуся сварки, ніж моя покійна матуся і поки житиму на світі не підніму ні одної вже веремії (*Цілує Віталія*).

Віталій. Дай боже! Роцот узавтра всім, я вторгував доволі грошей у дорозі, для того й забарився.

Всі (*між собою*). Навколішки, навколішки, навколішки. (*Стають навколішки, крім Глечика, 2 і 3 чоловіків*).

Глечик, 2 і 3 чоловіки. Ми ні в чім не винуваті.

Петро. Простіть нас, Хома, наш благодітелю! Простіть, дядьку Віталій!

Всі. Простіть!!

1 чоловік. Ми винні, правда, але куди коза веде, туди й вівця йде.

Віталій (*скида з себе черес*). На, Хома, побряжчи їм, вони чересові кланяються, а не тобі. (*Хома бере черес і бряжчить червінцями, а люди стоять на колінах, голови на-*

хмивши всі; як забрязчить, тоді закохано, з-під лоба двелаться на черес). Чудові побрязкачі. І соловейко певно так дівоче серце молоде ніколи ще не чарував... (Хома брязкає, між людьми той же рух) як оцей брязк чарує всіх людей, манить до себе їх серця, туманить розум їх!

Хома (брязчить, між людьми той же рух). На, брате, черес, заховай! Вставайте! Годі нам горювати! Годі сердиться й свариться. (Люди встають). Я й сам від вас не краший, а коли ми однакові усі, то чим же винні ви, що на усіх похожі!

Шкварковський. Мудро й справедливо! Іудеї во дні они златому тельцу поклонилися... Віка не зміли з нас тії вини: і днесь тому же кланяємся богу ми.

Хома. А щоб господь бог простив мене за мою гордість і пиху, дочку за наймита я віддаю, а сина з наймичкою повинчаю (Остан і Андрій, Катерина і Ярина, що раніш увійшли і стояли в глибині, кидаються при цих словах у ноги батькові й матері: Тату, маму, ріднесенькі, спасибі вам за вашу ласку! Слова говорять, хапаючись, то один, то другий, а поцілувавши батьків, хутко одходять в глибину). Коли любите одно другого, то більшого щастя й не треба. Всіх просю до себе на весілля.

Всі. Спасибі! Дай боже вам щастя та здоров'я!

Віталій. Та любови і милосердія всім до всіх!

Всі. Пошли боже!

ЯВА IV.

Ті ж і Соломія.

За нею біжить чотирнадцятеро хлопчиків по ранжіру один одного менше, всі одягнені в чисту українську одержу до зросту.

Соломія. Мужу мій! (Кидається Віталію на шию).

Діти (обступили Віталія навколо). Тату, таточку, давай гостинчика.

Настя. Щирими сльозами обливаю і покуюту свій гріх! Прости мене, сестро!

Соломія. Бог простить! (Цілюються).

Віталій (підіймає найменшого хлопця угору, цілує його і приговорює). Здоров, чумаче! Ти найменший, то може доживеш і побачиш краще життя між людьми.

Шкварковський. Уміленія достойная картина!

ЗАВІСА.

Вища Науково-Репертуарна Рада
Головполітосвіти ПРР УСРР
до вистави дозволила
(3/II 1923 р., літ. А., № 3829).

САВА ЧАЛИЙ

ТРАГЕДІЯ В 5-ТИ ДІЯХ І 7-МИ КАРТИНАХ.

ДІЄВІ ЛЮДИ.

Потоцький — коронний гетьман.

Шмигельський

Жезніцький

Яворський

Качинська

Кася — її дочка

} шляхта

Зося Курчінська — потім жона Чалого.

Сава Чалий

Гнат Голий — його побратим.

1

2

3

} Запорожці.

Медвідь

Грива

} Спершу селяни, потім гайдамаки.

1

2

3

} Чоловіки.

Гайдамака.

1

2

} Баби.

Нянька — біля дитини Чалого.

Кульбаба

Кравчина

Яків

Молочай

Микита.

} Гайдамаки.

ДІЯ ПЕРША.

Середина пустки. Лави. Стіл на трьох ногах. Піч наполовину розвалена. На стіні висить чорний халат. На сцені нема нікого.

ЯВА I.

Медвідь і Грива (*Входять*).

Грива (*з косою насправець в руках. З дверей*). А хто тут є, озовися!

Медвідь. Нема ще нікого — рано!

Грива. А тут безпечно, справді.

Медвідь. Еге! Ніхто з сіпак дворових не загляне; а на селі, то так скрізь і зорять, щоб не збиралися на раду.

Грива. Сюди ніхто і носа не наверне! Одно — далеко від двора, та ще й в яру глибокім, а друге — пустка, то побоятися, щоб часом, бува, не здивав їх тут Сава Чалий.

Медвідь. Пани тут всі навколо тільки Сави Чалого бояться, а наш брат їх ні краплі не страшить — так вже привикли всіх вважать за бидло! А ти ж куди прямуєш?

Грива. У ліс до Сави.

Медвідь. Він буде тут сьогодні. Обіщав прийти на раду.

Грива. От і гаразд. А Сава митець!

Медвідь. Запорожець, та й запорожець, бра, не кожний з ним зрівняється. Він вчений сильно; учився, кажуть, в Києві, у братстві. Його й на Січі поважають, там і батько його старий в повазі був.

Грива. Вигодував Чалий сина Саву козакам на славу.

Медвідь. Кошовим хотіли Саву обібрать, так щось не теє... Старшина знать проти нього.

Грива. Кажуть, Сава не згоджується з тим, що завелось

тепер на Січі. Він хоче людей і віру боронить, а старшина більш тягне за панів.

Медвідь. Так от він і кинув Січ! Побратався з Гнатом Голим і скрізь по Україні панів лякають вдвох.

Грива. Удвох? Ото сказав! Удвох не злякаєш. У них ватага є велика, та все такі завзяті, що й чорт їм сам не брат!

Медвідь. Якби таких побільше, то легше б нам жилось... Глянь!

Грива. А що ти тут побачив?

Медвідь. Тільки лапцардак зостався.

Грива. Жидівський?!

Медвідь. Еге... У цій корчмі жид орандар сидів немилосердний. Тільки хто писне бувало проти нього, зараз у двір, а у дворі за жидом тягнуть, як за братом, бо він всі переправи, всі попаси держав і мито брав... Обдирав людей на панську і свою користь. Дознався про це Сава і пристращав орандаря. Орандар сторожею корчму обставив, і ще гірше почав грабувати. Тоді Гнат Голий сторожу розігнав і всіх жидів порізав.

Грива. І це давно було?

Медвідь. Та на тім тижні.

Грива. Диво, що нових жидів орандарів і досі тут нема.

Медвідь. Боятся.

Грива. Ніщо їх не лякає, коли поживу чують! Не всієї кров засохнуть тим, що вчора вбито, диви — вже нові орандарі в корчмі сидять!

Медвідь. Вірні панські слуги.

Грива. А людські п'явки.

Медвідь. Якби не орандарі, з панами легше б було жити.

Грива. Якби не пани, то й орандарів би не було.

Медвідь. І то правда. І скажи на милість: ну будем казати пан; хоч він і католик, так хрест же в нас один; а жид — невіра... Чому ж не з нами, а з жидами пани живуть так, як брати? І звідкіля воно це взялося? Невже так споконвіку?

Грива. Ні. Дід мій сто двадцять літ прожив на світі, так він казав, що між людьми і панами була братерська згода і всім тоді жилося, як в раю.

Медвідь. А з чого ж сталося усе?

Грива. Як зачепили попи їх нашу віру, а пани їм стали потурать, так прогнівили бога — і пішло і пішло!.. Так от звідкіль та ненависть іде; а тепер вже до живого допекло! Чуєш?.. Гупотить?! (*Бере косу в руки*).

Медвідь. Це певно наші (*Прислухається*). А як сіпаки, панські козаки, примітили, то заберуть оттут як тих курей на сідалі.

Грива (*трясе косою*). Я не здамся.

Медвідь (*показує кінець палиці, на котрій спис*). Та й у мене є! але що ж ми зробим проти сили?

На дворі голос. Гей, а хто тут є — озовися!

Другий голос. Певно, що нема нікого; а може й не прийдуть, побоятся!

Медвідь. Наші!

Грива. Ще не вчені. І якого бісового батька гомонять. Що за необачний народ — тільки зібрались в купу, так і гвалт.

Медвідь. Заходьте в хату, не кричіть!

ЯВА II.

Ті ж і багато людей.

Медвідь. Та тут і половини ще нема громади.

Гаврило. Так змовились: щоб не примітив двір, не всім зібратися на раду.

Медвідь. І це діло.

Гаврило. А хто ж оце чужий між нами?

Грива. Чужий я тільки на обличчя, а біда у нас одна. Тікаю з слободи у ліс.

Гаврило. Щасливий, що не піймали; а в нас з собаками вишукують і ловлять всіх утікачів. Здається й не в тюрмі, а скрізь сторожа панська чатує.

Медвідь. Іди, Микито, надвір і стань лиш ти на варті. Тільки чатуй добре.

Микита. Очі витріщу, як сова, а вуха наставляю, як лисиця (*Вийшов*).

Медвідь. Ну, що ж пани браття: чи будем панщину робить, чи будемо тікати?

Гаврило. Куди ж його втічеш від панських козаків.

Медвідь. Сава обіщав від погоні оборонять!

1 чоловік. А де ж Сава? Коли б від нього раду нам почути!

Медвідь. Сьогодні буде тут. Казав, що в двір загляне, бо хліба й пшона в них обмаль, а брать з людей харчі його товариш Гнат не хоче.

Гаврило. То подождем Саву.

Медвідь. А поки Сава прийде, треба нам обміркувать. Не один же чоловік, а ціла, мовляв, громада. Треба, щоб змовитись, щоб думка була одна у всіх, а то як прийде Сава, то в нас тоді почнеться суперечка.

Всі. Так, так!

Гаврило. Треба погодитись.

Медвідь. І знайте всі, що три дні тому назад, ото як ми чиншу платити не захотіли, лист пішов до Канева, що ми бунтуєм! То глядіть, що сам Потоцький наскочить на село з волохами своїми і шкуру спустить з нас.

Гаврило. Трекляте життя! З кожним днем росте і чинш, і панщина, й податки — не сила нам їх одбувать.

1 чоловік. Нас заманили всіх на слободи і як селились тут, то обіщали нам, що по два злоти в рік чиншу ми будемо платити у панську казну на вічність, а тепер...

Гаврило. Помалу, помалу набавляли, та вже дійшло до нікуди.

Медвідь. Звідкіль ти візьмеш заплатити у панську казну від кожного тягла 46 злотих і 68 грошей?

1 чоловік. Та ще й десятину дай: від пасіки, виходить, очкового, 2 курки, 20 яєць, двадцять пасом прядива.

Грива. А осип жита та вівса; чи може у вас того нема?

Медвідь. Є. А подорожчина? Всього й не злічиш, бо кожний день вигадують нове: то шарварки, то заорки, то оборки, закоски, обкоски, зажинки, загрібки, огребки...

Грива. А у нас ще не в зачот скільки: садить капусту, мочить льон, готувить його до пряжі, полоть просо, пшеницю, давать по черзі варту і на тік, і в двір, і в корчму!

Медвідь. Так, так і у нас! Скрізь однаково.

Всі. Хоч здихай.

1 чоловік. Або тікай, або здихай, або роби що-дня на панську казну.

Медвідь. А оце вчора загадали нову панщину.

Гаврило. Яку? Я ще не чув!

Медвідь. Один день за березову кору, один день за рижики, один день за опеньки; і ще — це вже прямо на сміх — один день панщини за ті квітки біленькі, круглі, як горох, що на провесні ростуть у лісі.

Грива. За просеренки б то?

Медвідь. Може ще й за просеренки загадають, а то квіточки такі пахучі весняні, забув як їх називали, либонь конвалія, чи що?

Грива. Пахучі, кажеш?

Медвідь. Еге, такі біленькі.

Грива. Ага! Щоб і квіток не нюхали даремно. Ну в нас до цього ще не додумались.

Медвідь. Додумаються! Один у другого повчаються! Я певен, що ще за сонце і за місяць будемо панщину робить, бо вони ж світять даремно тільки панам (Всі сміються).

Гаврило. От і розсмішив нас Медвідь.

1 чоловік. Що ж його робить?

Всі. Тікати!

Гаврило. Куди?

Грива. Тікають люди звідсіль: оїні до гайдамаків пристають, другі шукають нових слобід.

1 чоловік. Та й самому в ліс не штука, а от як жінку, діток безпомічних покинуть тут, — на них же упаде і по-мста й кара.

Гаврило. Нема кому дати всім пораду добру.

Медвідь. Так от же Сава обіщав усіх нас вивести звідсіль.

Всі. Так будемо тікати!

ЯВА III.

Ті ж і Микита (Вбірає).

Микита. Від лісу йде великий гомін, багато десь людей зібралось. Брязк такий, неначе війсьکو.

Грива. Може це Чалий зібравсь обчистити панські комори?

Медвідь. Ану лиш, дитьте! (Прислухається біля вікна;

тиша). Еге, чуто вже клекіт. Коли йдуть гучно, гомонять, то це не гайдамаки, а певне панське військо! Треба нам вийти звідсіля, бо як прийде охота освітить шлях, то корчму цю зараз запалять. Перше я вийду. Сидіть тихо. Та слухать: що звелю — робить всім миттю! (*Вийшов*).

ЯВА ІV.

Ті ж — без Медвідя.

Грива. З Медвідя добрий був би ватажок.
1 чоловік. Еге.

Гаврило. Як скаже що, то зараз і послухаєш.

Грива. Добре слухаєм, звелів же сидіть тихо, а ми гомонимо. (*Мовчать. Тиша який час. Хтось кашлянув*). Не кашляй!
(*Легкий сміх*).

ЯВА V.

Ті ж і Медвідь.

Медвідь. Корчму минули. Та не мине нас, братці, лиха година! Це Потоцький з волохами своїми прийшов провчити нас за те, що ми не хочемо платити чинш.

Всі. От і дїждали.

1 чоловік. Пронащі ми!

Гаврило. Закатує.

Микита. Я піду назирці за ними, коли що трапиться — дам звістку, а ви тут Сава дожидайте!

ЯВА VI.

Ті ж і Сава Чалий, одягнений по-запорозькому, а з ним дві баби одягнені бідно, замучені.

Медвідь. І ждати не прийшлося.

Всі (*один другому тихо*). Сава, Сава, Сава!

Сава. Я, пани браття! (*Микита вийшов*). Чи поховалися сюди, як від шуліки горобці, а чи на раду всі зібрались?

Медвідь. Зібралися на раду, пане отамане, а тимчасом і шуліка в село прилетіла.

Чалий. Сюди прилетіла, а звідсіля може не полетить. Тепер там біля двору мій побратим Гнат Голий з десятком добрих молодців Потоцького чатує, а завтра вже пошмалим крила.

Медвідь. Коли б же то!.. А це що за молодичі?

Чалий. Не знаю. Я тільки-що зустрів їх — ховались тут в яру, і вспів дознатись тільки, що з Лебедин з Немирова тікають. Ну, розкажіть, що робиться в Немирові у вас?

1 молодичя. Ох, лебедики, бодай й не казати — нема у нас в Немирові ні права, ні суда, нема кому і пожалітись: до пана вельможного, до самого гетьмана Потоцького, не можна доступитись, а шляхта урядова, особливо пан Жезницький, робить те, що сам захоче. Не буду вже розказувати за других, а скажу тільки про себе: сина мого единичку, Гаврила Гуску — це така прізвище у нас — пан Жезницький повісив.

Всі. Ирод!

Чалий. Що ж син твій зробив лихого, що так покарано його?

1 молодичя. Він швець, син мій Гаврило, швець, лебедик. Гарний швець, швець на весь Немирів; такого шевця нема ніде... Вже як пошиє кому чоботи, то і скидаючи і взуваючи дякують. Еге. А пан Жезницький признав його за гайдамаку! Ти, каже, чоботи шиєш гайдамакам! Чи він же знає, кому шиє? Чи ксьондз, мої лебедики, чи гайдамака, чи пан, чи свинар, йому все одно — шиє! Побий мене бог шиє і гарно шиє: чи свинар, чи пан — шиє однаково!

Чалий. Та як же так, ні з сього, ні з того — гайдамака!?

1 молодичя. Ні, лебедик, ні, мій голубчику — і з сього і з того! Правду кажу, як перед богом — і з сього і з того! Пан Жезницький звелів пошити собі чоботи, хороші чоботи, козлові. І пошив мій син йому чоботи, настоящі козлові, хоч би й гетьманові, такі гарні. І запросив мій син п'ять золотих за ті чоботи — козел і весь набір панів, а тільки дратва та ще підкови, гвозді і шитво — і за все п'ять золотих. А пан Жезницький розгнівався, каже: ти за честь повинен мати, що мені чоботи пошив, а ти п'ять золотих, гайдамако, правиш? — У тюрму його! Було б уже віддати йому ті чоботи, а Гаврило розгнівався, чобіт не дав і в тюрму йти не захотів. Прислали козаків і взяли його. Я вже і чоботи несила панові Жезницькому, і отдавала так, без грошей. Не взяв. І Гаврило повісив. (Плаче).

Медвідь. Так от яке життя...

Чалий. І на очах у гетьмана самою. Куди ж ви йдете?

1 молодиця. Тікаємо в Лебединський монастир.

Чалий. Ви мабуть сестри?

2 молодиця. Одна біда людей єдна! Я, мій соколику, перекупка. Торгувала в Немирові таки, вибачайте, яйцями, курми, молоко продавала і тим сама жила і шестеро дітей годувала, бо чоловік давно подався десь в світи, то я одним одна зосталась. І так собі торгую, і так собі бідую, і так собі діток годую!.. Що ж би ви думали, мої соколики? Той самий пан Жезницький та ще Яворський пан беруть та й беруть у мене в борг: і яйця, і всяку живність, вибачайте, а грошей не дають... А за що ж я їх буду дурно годувать? Я в казну чинш платю. І почала я з них гроші править і при інших панах, і так, де зустріну... Так пан Жезницький велів мені, щоб я з своєї батьківської хати вибралась. Твій чоловік, каже, гайдамака, і його хата піде в казну. Я не хотіла, сперечалася... Тоді пан Жезницький витяг мене і дітей із хати, а хату запалив, і вона згоріла. От я й зосталася з торбами. Троє дітей померло, старшенькі пішли у найми, а я з кумою іду у Лебедин — може хоч помремо спокійно.

Всі (*тяжко зідхаючи*). Горе в світі, горе в світі!

Чалий. Одведіть їх у першу хату, нехай дадуть при-тулок, а завтра я спровадю їх у Лебедин, — нехай там мо-ляться за нас.

Медвідь. Проведи їх, Паньку, до мене.

Панько. Ходім.

1 і 2 молодиці. Спасибі, добрі люди, за ласку (*Ви-ходять*).

ЯВА VII.

Ті ж без Панька і молодиць.

Медвідь. Ну, пане Саво, будь нашим отаманом. Порадь, порятуй, поки ще й нас не повішали та не попалили.

Всі. Заступись!

Чалий. Аби слухали.

Медвідь. Що ти змелиш, все зробимо.

Всі. Все, приказуй!

Чалий. Гаразд. Тільки перше всього ви знати повинні й наші думи, і наші сили, щоб зважить все, на що йдете, та щоб не ремствували потім, коли нам буде неудача, бо ждати всього треба...

Всі. Слухаєм, слухаєм!

Чалий. У Чорнім лісі, в яру глибокім, в гущавині такій, що тільки вуж пролізе, ми кошем оташувались. Позад коша глибокеє провалля, а спереду і з двох боків рови глибокі покопали і, порубавши столітні дуби, один на другого звалили. Війська маєм ми всього двісті чоловік і одну гармату! У цьому місці, не то що пан Потоцький, а всі українські пани нехай зберуться, нас не добудуть, аби харчі були.

Грива. Я пристаю до вашого коша! І поки смерть мене не скосить, косити буду сам!

Медвідь. І я пристану.

Чалий. Тепер, коли ви знаєте, які в нас сили, послухайте і наші думи.

Всі. Слухаєм, слухаєм (*Слухають витягнувши голови*).

Чалий. Я всю Україну об'їздив і серцем всім переконався, що жити тут немає сили: отак, як вам, отак, як цим немирівським бабам, отак усюди — всім! Пани знущаються над всім поспільством і знову зневажають віру православну, заводячи скрізь унію свою. Немає іншого рятунку: стару Україну покинуть треба всім і заснувати нову на вільних козацьких степах: біля Лугу Великого, за порогами понад Дніпром. Нехай зостануться мостивії пани самі в своїх маєтностях великих і нюхають ті весняні квітки, за котрі панщину робити заставляють! Скажіть же всі: чи згодні ви зо мною?

Всі. Згода, згода!

Медвідь. Веди нас, Саво, куди знаєш!

Всі. Всі підемо!

Грива. З тобою, Саво, і на смерть не страшно!

Гаврило. Як умирать, то й умирать!

1 чоловік. Таке трекляте життя, що жалувать його не варт.

Медвідь. Ми всі наважились уже тікати; та тільки як же воно буде, коли не пустять, коли з путі знов за чуприни всіх нас приведуть назад?..

Всі. Еге... як же воно буде?

Чалий. Завтра всі будьте готові покинути село. Улягома, коли в дворі погасять світло, ми запалим оцю хату. Це буде гасло. Рушайте всі туди з худобою, жінками й дітьми до нашого коша, дорогу вам покажуть; ми ж нападём на двір і разом з тим підпалим всю оселю. Нічна доба, пожежа, палба з мушкетів і гармати перелякають так усіх панів і слуг їх вірних, що вони, мов вівці, очмаріють і всі розбіжаться врозтіч!

ЯВА VIII.

Вбігає Микита. Ті ж і Микита.

Микита. Ой, пани браття, страшно і розказувать не то дивитися, що зараз робиться в дворі...

Всі. А що там?

Микита. Зігнали все село до двору.

Чалий. ?

Микита. Все дворище освічено смоляними бочками. Волохи стали у дві лави, а поміж лав стоїть народ. Позад людей волохи кінні і, нахиливши гострі списи до людей, на них всі наступають. Народ іде по лаві, а тут волохи з двох боків б'ють всіх по чім попало батогами! Коли дійдуть всі до кінця лави, то знов женуть людей в другий кінець і знову б'ють всіх батогами... Гвалт стоїть страшенний. Старий Харько лежить вже мертвий!

Медвідь. Прокляті! Прокляті! Батька вбили... (Хпає себе за волосся).

Всі. О-о-о!

Микита. На ганку сам сидить Потоцький, і на його очах волохи роблять осудовисько з жінками і дівками!

Всі. Веди нас, Саво!

Медвідь. З дрючками, з косами—ми будем боронити рідних!

Всі. Помремо всі разом!

Медвідь. Запалим зараз все село і двір.

Всі. Запалимо! Саво, веди нас!

Чалий. Не можу я на страту всіх вести вас безоружних! Я сам тремтю увесь від злоби, а мушу здержувать

себе!.. Он як озвірюють наші серця! Та краще жити в вовками в лісі, а ніж з мостивими панамі на слободах.

ЯВА ІХ.

Ті ж і Гнат.

Гнат (*на ньому куртка і штани з телячої шкури, на ногах постолі, сорочка обмочена в дьоготь; при боці шабля, в руках мушкет*). Сава тут?

Чалий. Тут! Все знаю, брате, я—і стою як лев прикований на ланцюзі: безсилля гнітить душу, а злість і помста палять серце!

Гнат. І злість, і помсту ми зараз вдовольним! От слухай. Як тільки запалили смоляні бочки і почали згущатись над людьми волохи, ми вмиць одну усі бочки киями накрили і вони погасли. Надворі темно стало так, мов хусткою всім очі зав'язало. Волохи очмаріли і всі стояли нерухомо; а ми тим часом коням їх, що у конов'язі стояли, розпорювали животи. Не встигли ще до розуму прийти волохи, як крикнули страшенно ми: Сава Чалий! Волохи кинулись тоді до коней. Ми плюнули їм в вічі з десяти мушкетів і понеслись на своїх конях в степ!

Чалий. Орле мій, брате мій! (*Обніма Гната*).

Гнат. Тепер же от що: тікайте всі до хат своїх! Всі. Ведіть нас на волохів!

Чалий. Ідіть, привчайтесь слухать! (*Виходять*).

Медвідь (*на виході*). Ой, горить душа! (*Вийшов*).

Грива. Ех жаль, що тут немає хоч поганенької якої шкапи, все б я від вас теж не відстав, а коса у мене добра й довга (*Вийшов*).

ЯВА Х.

Сава і Гнат.

Гнат. Коли погоня буде, вони розділяться на три шматки. Своїх поставив я в засаду. Ми кинемось на них з обох боків із-заду, пальнувши перше із мушкетів; прочистимо ряди шаблями—а потім усі урозтіч!

Чалий. А коні наші де?

Гнат. Тут біля дуба у яру (*Вбіра Медвідь*).

Медвідь. Летять волохи, мов скажені і шлях осві-
чують верхові смоляними лихтарями.

Гнат. Від такого світла далеко не побачиш! Ходім!
Поки вони піднімуться на гору, ми яром будем біля
наших!

Чалий. О, коли б я мав тепер сто рук і в кожній
зміг тримати десять шабель, щоб заплатити гордині і по-
карати її пиху, то й тоді б, здається, не вдовольнивсь! Ну,
brate, або дома не бути, або слави добути!

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Палац. По підняттю завіси на сцені пусто.

ЯВА I.

Входить Шмигельський, за ним Жезніцький.

Жезніцький. Ха! То пану так здається; я ж запев-
рю, що новий цей ватажок—єсть справжній Сава Чалий.
Шмигельський. Пан Жезніцький готов всім поспо-
литим дати одно ім'я «Сава Чалий» і разом всіх на палю
посадить!

Жезніцький. Пан Ян щось проти мене має, бо
скільки раз траплялось, що пан мені все робить і говорить
навпаки!

Шмигельський. Не по душі мені кривава праця!
А пан Чеслав купається щодня в хлопській крові і кожний
день шукає нових жертв, тільки для того, щоб вдово-
лнити свою жадобу крові.

Жезніцький. Помилка то велика! Я хлопів непо-
кірних на користь краєві караю... Важкий це обов'язок,
правда; тим більша честь тому, хто його виповняє.

Шмигельський. Честь?! Фі! Мучить безоружних
хлопів, втинять їм голови, садить на палю—це не шля-
хетське діло, для того є волох, татарин, німець...

Жезніцький. Я б пана Яна з охотою на палю по-
садив за такі речі.

Шмигельський. Нехай пан Чеслав стережеться,
щоб часом справжній Сава його не заповів і не утнув
йому язик.

Жезніцький. Сава сидить у мене тут в тюрмі, а
пана Яна жде тюрма і кара за те, що він сприяє хлопам!

ЯВА II.

Ті ж і Потоцький з гайдуками і козачками.

(Жезніцький і Шмигельський кланяються.)

Потоцький *(до Жезніцького)*. Ну, що твій Сава?

Жезніцький. Мовчить.

Потоцький. Допитувать не вмієш!

Жезніцький. Кістки всі потрошив; диявол би, здається, вже забалакав, а він, немов глузує: знай, усміхаючись, мовчить. Я певен в тім, що цей шакал не хто другий, як Сава Чалий!

Потоцький. Ми двох вже Сав на палю посадили—одного вслід за другим; а через день піймався третій гайдамака, і Савою себе він теж назвав! Тепер мовчить, як кажеш, і ми не знаєм, хто він?!

Жезніцький. Сава Чалий, присягаю! Перші два, то були прості хлопи, бо не видержував тортур з них ні один, принаймні хоч кричали, а цей диявол очима тільки світить і мовчить—це Сава, присягаю!

Шмигельський. Такий самий Сава, я чув, сидить в тюрмі у Білій Церкві, за те, що ограбив московських крамарів... Сав тепер багато по Україні...

Потоцький. Повісь його, то менше буде Сав.

Жезніцький. Щоб страху хлопам більш нагнать і заспокоїть шляхту, його живим розірвать на шматки і розіслать на ярмарки, а голову на майдані в Немирові поставить, щоб знали всі, що Саву вже піймали і тяжко покарали!

Потоцький. Так і зроби.

Жезніцький. Може, пан Ян прийде подивиться на операцію?

Шмигельський. Коли пан Чеслав з людського мяса буде їсти бігус, тоді прийду і я на звіря подивитись!

Потоцький *(встає)*. Що за речі?.. Жезніцький виповняє мої заклази, то й виходить звір такий же, як він? Прощу думать перше, а потім говорить *(Жезніцький, потираючи руки, вийшов)*. Як би я не любив пана Шмигельського за його розум оригінальний, то за слова такі Жезніцькому я дав би право побалакать з паном Яном за стіною!

Шмигельський. Нічого дивного у тім би не було! Тигри і шакали тепер більш в ціні, ніж люди з серцем і характером шляхетним!

Потоцький (сідає). Пан Ян, побувши при дворі у Морштена, набрався химерних поглядів на хлопа, і тим самим він зопсував рицарський характер—став баба!.. Морштен єсть ворог України, він милосердієм своїм над хлопом поміг тому, що купи гайдамацькі скрізь розплодились і все псують і нищать край, що ледве зміг ожити після руїни.

Шмигельський. Ясновельможний пане! Навіщо ж так багато мук і крові? Кара кривава й муки зроблять хлопа нашого шакалом; шакалові ж лиш м'ясо пахне всюди!

Потоцький (нівно). Хлоп був шакалом, єсть і буде. Паля і шибениця—от мій девіз!

Шмигельський. Ясновельможний пане, прошу ласкаво звернуть увагу на мої речі. Прошу не гніватись і дати вельможне слово, що я річами своїми не одверну від себе ласку панську.

Потоцький. Тільки для того, що пан Шмигельський оригінал—я буду слухать.

Шмигельський. Біда у тім, що вельможне панство не зна і знать не хоче, як хлоп живе! А хлопів далеко гірш живеться, ніж панським коням та собакам!

Потоцький. Ну, що ж би ти хотів? Щоб я поставив усіх хлопів замість коней на стані, давав вівса їм, нігті їм обтинав, чесав їх кудли—чи як? Або щоб в палаці моїм, замість собак, на килимах лежали хлопів? Ха-ха, тоді прийшлось би вікна всі повибивать, бо й сам би чорт не висидів у кімнаті, коли з десяток хлопів там покласти!

Шмигельський. Я не для того просив дозволу говорити і ласки панської мене послухать, щоб пан вельможний пожартував над тим, що я давно хотів сказати, від чого в мене серце кров'ю окипає.

Потоцький. Чого ж ти хочеш? Щоб я був хлопам хлоп?

Шмигельський. Ні. Ясновельможний пан—монарх народові своєму; під власною рукою він має двісті тисяч хлопів—він мусить знать народ свій, і як народ його живе, а він того не знає...

Потоцький. А сто дияволів! Ти гнів ворушиш в серці мойому! Відкіль же хлопа знаєш ти?

Шмигельський. Я жив серед народа, я братавсь з ним, з однієї миски їв і рядом спав!

Потоцький. Фі! мені здається, що у пана Шмигельського і тепер в сорочці кузки лазять!

Шмигельський. Але то не заваджає мені знати, що скрізь великі податки нищать хлопа, і хлоп не має права писнуть, бо карати його має право усякий челядинець панський. Ніколи б смут цих не було, і ми б про гайдамак не чули, якби в відносини до хлопів заложені були: справедливість, любов вселюдська, бо хлоп український з природи добрий...

Потоцький. Розбещений і злий з природи! Не знає сам, чого він хоче, і рад би світ весь запалити і самому згоріти в тому вогні! Кидає працю, іде в ліси, живе грабунком, а за поміччю таких хардизів, як Сава Чалий, збирається у купи і напада не тільки на двори, але й на замки, і ллє річками кров шляхетську! Так що ж: чи не зведить нам пан сидіть, згорнувши руки і ждять, поки усіх нас не переріжуть хлопів?

Шмигельський. Ясновельможний пане, прошу не гніватись, я ще своїх думок не висловив цілком! Я не кажу, щоб нам сидіть, згорнувши руки... І суд, і кара мусять робити своє діло; я тільки хотів, щоб пан вельможний зауважив причини ті, з яких піднявся гайдамацький рух, щоб власною рукою й правом вельможний пан, як монарх, причини ті навіки зніс зо всієї України; щоб справжній суд тільки по кодексу судив, і всіх однаково карав! Тоді не буде місця для шибенець, тортур і палъ, бо кров, коли її як воду точать, ту має силу, що не страшить і не придержує учинки, за котрі, ніби, ллється, але як масло те в огонь, ще більше підлива в запеклі людські душі жадоби крові! Поки ж на Україні будуть кривди проти поспільства, якими б муками народ ми не карали, не діждуться спокою не тільки наші діти, але й онуки наші. Я скінчив!

Потоцький. Ха-ха-ха! Оригінал! Пан Шмигельський єсть знаменитий оригінал! Він проти всієї шляхти йде, проти законів Речі Посполитої, заступається за бунти, що хочуть потоптати під ноги навіть владу корони! Оригінал!

За все, що пан сказав, звелів би зараз я його повісити, але тоді не буде у всій Речі Посполитій ні одного оригінала!.. Твою оригінальність я ціню й прощаю тобі твої безумні речі! Я не сердюся на пана так само, як ні один король не сердивсь на шута за його прикрі речі!

Шмигельський. То єсть образа, ясновельможний пане; я...

Потоцький. Ну! Оригінали сердяться не мають права, коли до їх химер прихильні і слухають їх королі! Вони повинні мати собі за честь таке поводження за панібрата! (Пауза. Сіда. Мовчить, потім говорить спокійно). Бунти всі кровію підпливали спокон віку, і гайдамацький бунт потоне, а чи погасне у хлопській крові. Це закон... Пане Яворський!

Яворський (підбіає). Слухаю пана!

Потоцький. Піди зараз..

Яворський. Слухаю пана (Біжить до дверей).

Потоцький. Пане Яворський.

Яворський (вертається). Слухаю пана!

Потоцький. Куди ж пан? я ж ще нічого не сказав.

Яворський. Слухаю пана!

Потоцький (мовчить. Яворський не встоїть на місці).

В великій салі зібралась шляхта околична.

Яворський. Так.

Потоцький. Нехай пан піде і запросить...

Яворський. Слухаю пана (Біжить).

Потоцький. Пане Яворський.

Яворський (хутко вертається). Слухаю пана.

Потоцький. Потап! Дай кухоль води! (Потап дає).

Прошу пана напитись!

Яворський. Бардзо дзінкую! Я нічого не їв.

Потоцький. Прошу, прошу випить (Яворський п'є).

Тепер пан спокійніше мене буде слухати до краю.

Яворський. Слухаю пана!

Потоцький. Запроси шляхту сюди, тільки не всіх разом—перше двох-трьох.

Яворський. Слухаю пана (Біжить, але од дверей хутко вертається так, ніби його знов Потоцький кликає). Слухаю пана!

Потоцький. Пан все вже вислухав. Прошу іти тихо

до сали, бо пав так прудко літає, що забува мої прикази часто.

Яворський. Слухаю пана (*Пішов тихо. Потоцький сміється. Входе Жезніцький*).

ЯВА III.

Ті ж і Жезніцький.

Жезніцький. Четвертував і розіслав скрізь шматки від падла Сави Чалого.

Потоцький. Коли б той Сава та не воскрес. Ти ріжеш їх, як тих курчат, а вони плодяться, як пацюки.

Жезніцький. То мені сором. Я ще нікого не зарізав, а смерті предаю харцизів по закону.

Потоцький. Що є нового?

Жезніцький. Коли ми голову Сави, настромивши на палю, ставили на майдані, я запримітив двадцять запорождів.

Потоцький. Ну?!

Шмигельський (*про себе*). Нові жертви.

Жезніцький. Або ж вони хотіли Саву визволить, або розглядають замок, щоб зненацька напасти.

Шмигельський. Ясновельможний! Запорожді ці тут третій день—вони купують коні для коша.

Жезніцький. То хитрість козацька; це гайдамаки, я їх добре знаю: пики страшні, замурзані, очі як у вовків, і ні один бестія не уклонився мені, і ні один, побачивши, як ми стромляєм палю, не сказав—боже поможи!

Потоцький. Чого ти захотів! Вели їх всіх захопить, допитайся—звідкіля, чого?

Шмигельський. Коней купують—запевняю!

Потоцький. Обережність не вадить!

Жезніцький. То я їх зараз захоплю і посаду в тюрму (*Вийшов*).

ЯВА IV.

Яворський, пані Качинська з дочкою; вони кланяються, Потоцький сидить, ледве кивнувши головою.

Качинська (*держить молоденьку дочку за руку*). Качинська, а це моя дорога єдина дурка, єдина утіха! (*До дочки*). Кланяйся! (*Дочка присідає*). Яка я рада і ща-

слива єсмь, що можу бачити ясновельможного пана (До дочки). Кланяйся! (Дочка присідає). Я третій день чекаю щастя бачити нашого заступника, добродія нашого (До дочки). Кланяйся! (Дочка присідає).

Потоцький. То я паню добре знаю. Чого ж хоче пані?

Качинська. Коханий мій муж, царство йому небесне, був вірним слугою панським. Кохала я його, як свою душу, але пан бог розлучив нас, і я зосталася вдовою з дочечкою своєю сиріткою—Касею звать (До дочки). Кланяйся! (Кася присідає). З панської ласки маю п'ять хлопів з хлопками і ті не слухають: яєць не несуть, курей не дають, сунічок і горіхів не збирають в лісі, прядива сами не мають, та ще й Савою Чалим лякають. Один бестія утік. Я сама мушу собі їсти варить, а Кася моя—(До дочки) Кланяйся!—Сама, вибачайте, сорочки стирає. Вони мене в гроб вженуть своєю непокірністю, а Касю мою (До неї)—Кланяйся!—так настращали, що бідне дитя не спить, та цілу ніч зідхає—(До дочки) Кланяйся! Нема у нас заступника, нема мого коханого малжонка Яся; за другого ж вийти заміж я не можу, бо так кохаю свого покійничка, як свою душу!..

Потоцький. Пані мені вже обридла своїми скаргами на хлопів! Пане Яворський! (Яворський підбіга).

Яворський. Слухаю пана.

Потоцький. Я б хотів...

Яворський. Слухаю пана (Хоче йти).

Потоцький. Прошу ж слухать до кінця, а ні, то може пану дати воли?

Яворський. Ні, бардзо дзінькую, я сьогодні нічого солоного не їв.

Потоцький. Зроби мені велику ласку.

Яворський. Слухаю пана.

Потоцький. Женись, я буду твоїм сватом...

Яворський. Слухаю пана.

Потоцький. Пані Качинська! От я даю п'ять тисяч золотих приданого пані Касі і хочу, щоб вона зараз повінчалась з паном Яворським; тоді буде у вас заступник, і ви мене зоставите в спокої!

Качинська. Ясновельможний пане! Доня моя... (До Касі). Кланяйся! (Кася присідає). Доня моя занадто молода,

вона про шлюб зовсім не дума, їй ще треба подождати пари; а коли вже ласка панська для бідної вдови—то краще я повинчаюся з паном Яворським.

Потоцький. Пане Яворський!

Яворський. Слухаю пана!

Потоцький (*показує на стару Качинську*). От пану наречена. Сьогодні хочу і весілля справить.

Яворський. Слухаю пана.

Потоцький. Пане Яворський—поцілуй свою наречену!

Яворський. Слухаю пана (*Іде до Качинської*).

Качинська. При людях соромно. Нехай уже по шлюбі, ясновельможний пане!

Потоцький. Пане Яворський! Прошу до шлюбу зараз (*Яворський подає руку Качинській. Кася присіда Потоцькому. З дорони Качинська обертається*).

Качинська. А коли ж ясновельможний пан дозволить взяти п'ять тисяч золотих.

Потоцький. По шлюбі.

Яворський. Слухаю пана! (*Вийшли*).

ЯВА V.

Ті ж без Яворського, Качинської і Касі, а потім
Жезницький і гайдук.

Потоцький. Ха-ха! Серед таких тяжких обставин, для розваги, приятна комбінація! Потап! Після шлюбу закликає Яворського до мене—я його не пустю до Качинської, буде з неї п'ять тисяч злотих? Ха-ха! (*Входить гайдук з листом, за ним Жезницький*).

Гайдук (*подає лист*). Від хорунжого, пана Реви, лист.

Жезницький (*потирає руки*). А при ньому скованого гайдамаку привели.

Потоцький (*читає*). «Вчора, біля Очеретного, я наскочив на гайдамацьку ватагу, розпудив хлопів, порубав, а ватажка її—Саву Чалого на суд ясновельможного пана посилаю!» (*Говорить*). Знову Сава! Четвертий Сава! Подле ім'я, коли його почувеш, або вголос вимовиш, то мов гайдука в пазусі ворухнеться й сичить! (*Читає*). «Тепер околиця вся наша від страху спочине, бо цей харциз Сава

так настрашав усіх, що рідко хто не схоплюється в сні і не кричить це подле ім'я! Усі з'їжджались до мене, коли почули, що гайдамака Сава Чалий у мене в руках. Вже вся шляхетна околиця знай радіє, що Саву піймали, а хлопці похнюпили носи і посмирніли. Тепер ми будем спати спокійно» (Говорить). Даремно! (До Жезніцького). А приведи сюди харциза; побачим, що за птиця!

Жезніцький. А може б перше підпекти?

Потоцький. Поспієш ще—давай сирого.

Жезніцький. Слухаю. Запорожці всі в тюрмі, а один утік; коли б не гайдамаки—чого його тікати? (Пішов).

ЯВА VI.

Ті ж без Жезніцького.

Шмигельський. Ясновельможний пане! Коли вже я оригінал, то дозволяю собі все, що думаю, говорити прямо.

Потоцький. Через шлюб Яворського я в гуморі. Говори.

Шмигельський. Нехай Жезніцький не спішить допитувати запорожців; можна ж певні відомості мати від коша.

Потоцький. Покриють, гадюки.

Шмигельський. Не треба звіря драгувати! Відомо пану, коли українська партія в Лисянці без всякого суда 40 запорожців смертю скарала, якими муками шляхті заплатили їх товариші.

Потоцький. А ми поквітаємось!

ЯВА VII.

Ті ж і гайдамака скований і звязаний, біля нього козак з списками.

Потоцький (довго дивиться на гайдамаку). Ти знаєш, хто я?

Гайдамака (довго дивиться на Потоцького). Може знаю, а може й ні!

Потоцький. І смерть твоя і життя—в моїх руках!

Гайдамака. Може в твоїх, а може й ні.

Жезніцький. Гадюко! З тобою пан Потоцький розмовляє!

Гайдамака. Може Потоцький, а може й ні.

Жезніцький. Я з тебе живого здеру шкуру за такі слова.

Гайдамака. Може здереш, а може й ні.

Потоцький. Стривай! Хто ти? Скажи по правді — я тебе зараз одпустю.

Гайдамака. Може одпустиш, а може й ні!

Потоцький. Признайся, я тобі сто злотих дам, ти Сава Чалий?

Гайдамака. Може Сава, а може, й ні.

Потоцький (*бере з столу пістоль і цілиться в гайдамаку*). Говори: ти Чалий? Уб'ю, як собаку!

Гайдамака. Може уб'єш, а може й ні (*Потоцький стріляє; осікається пістоль*). А, бач, не вбив!

Потоцький. На палю його зараз!

Гайдамака (*на виході*). Це той Потоцький, що розум в нього жіноцький.

Потоцький. Посади його в бочку і задави димом від сірки (*Гайдамаку виводять*). Ну, пане Шмигельський, що з таким народом зробиш?

Шмигельський. З таким народом можна весь світ покорити!

Потоцький. Ти мене дратуєш не менш, ніж цей диявол; стережись!

Шмигельський. Я шут, оригінал; мені ясновельможний пан дозволив говорити все, а в пана слово королівське, і я знов сміло говорю. Вели, ясновельможний пане, замість мук і кари—розкувать його, нагодувать його гарненько, дай йому добрий кухоль горілки, і він тобі розкаже все, а муками і страхом нічого ти від нього не доб'єшся!

Потоцький. Ха-ха-ха! Гайдамаку вітать, як дорогого гостя?! Оригінально! Гукни Жезніцького!

Шмигельський (*до козачка*). Поклич пана Жезніцького.

Потоцький. Чудово, чудово!.. почнем харцизів частувати: музика буде грати їм, нехай танцюють п'яні бестії, а після танців і на палю!.. Нехай оригінально умирають...

Ха-ха-ха!.. (Входить Жезницький). Розкувать гайдамаку, дати йому добре їсти, поїть горілкою три дні, щоб кожний день був п'яний, як на весіллі, а Лейба нехай грає йому на цимбалах веселу—до танців! Ха-ха-ха! Нова кара! Ну, чого стоїш? Ти м'яса хочеш? Буде м'ясо! На третій день, коли нічого нам харциз не скаже, посади його на палю; Лейба буде грати йому веселу, а він нехай конає бестія під тачець.

ЯВА VIII.

Ті ж і гайдук з листом.

Гайдук. Ясновельможному від хорунжого Реви лист. (Вийшов).

Потоцький (читає). Сава Чалий!.. (Говорить). Діявол! Знову це гадюче ім'я... (Читає). Сава Чалий нас обманив. Навмисне він послав малий загон, його посікли ми й ватажка піймали, а той сказав, що ніби Чалий він. Його послав я вашій мості. Тим часом справжній Сава на другу ніч, з загonom чоловік у двісті, напав на Очеретну, забрав з комор пшоно, сало, весь хліб, всіх коней, 40 пар волів, дочку підстарости Курчинського, прекрасну Зосю, взяв і щез, як дим в повітрі! (Говорить). Діявол! Діявол! Діявол! (Читає). В погоню пішла хоругв Ружицького (Говорить). О, коли б його піймали, я місяць би його горілкою поїв, поки б не збожеволів він, а потім на цецу водив би його по всій Україні. Ні, це не чоловік, це певно чорт назвався Чалим.

Шмигельський. Це міф, ясновельможний пане. Певно кожний ватажок навмисне Чалим себе зве.

Потоцький. Ні, ні!.. Це надзвичайний чоловік, це не міф; а тільки так його всі фіглі цинять гайдамаки, що кожному б із них хотілось Чалим бути!.. Але то все мізерія!.. Сава справжній був в Карапишах. Він, на очах Миколи Потоцького і трьохсот його волохів, погасив бочки смоляні так легко, як свічки; пальнув у вічі всім з мушкетів, щез як вітер, потім побив погоню, і небіж мій з волохами своїми мусів світом рушить, бо думав він, що сила Сави переважить його силу; а Сава в той самий день спалив всю слободу і вивів хлопів всіх в степи далекі! Га?.. Це страшний, це надзвичайний, це цікавий чоловік! Пане

Шмигельський! Ти говорив, що знаєш парод, що жив ти довго серед його, тобі відомі всякі фіглі, бо ти й вояка добрий... Ідь, іди, що хоч роби, знайди і приведи мені ти Чалого! Він не дає мені спокою, не буду їсти й спать, поки його я не побачу! Я його помилую, я його хочу побачить!.. Пообіщай йому маєтності великі, сто тисяч злотих, від короля шляхетство, і все те я, клянусь — добуду, дам, тільки нехай пристане на мою руку і допоможе мені гайдамаків всіх переловить!.. Це ім'я—Чалий—сила! Це та сила, що приворожує людей де себе! Ради краю, ради спокою одшукай і приведи мені Чалого, бо коли до себе ми його не переманим, то гайдамаччина хмельниччиною стане!

Шмигельський. Я згоден і піду шукати Чалого хоч зараз, і жив не буду, а знайду його, і коли він справді є, то переманю його сюди. Але для поспіху у таким ділі прошу ясновельможного я пана: написати до Сави лист і приложити свою печать гербову, бо Сава певно так не ввіриться мені, а в тім листі пообіщай йому вільготи для поспільства, про які я говорив вже його мосці!

Потоцький. Умови з хлопом? Хлопові лист? Багато хочеш ти!

Шмигельський. Історія складається з помилок і коли ті, що на чолі стоять народу, свої помилки поправляють бажанням стати на певний шлях — вони достойні сини отчизни!

Потоцький *(після паузи)*. Ходім! Я дам тобі до Сави лист. І коли справді Сава є і гайдамаків припинить допоможе, тоді я все зроблю і для поспільства, аби надалі вже життя спокійне забезпечить Україні.

Шмигельський. А коли ця думка золота та стане ділом, вона всю Посполиту Річ і заспокоїть, і прославить!

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

КАРТИНА ПЕРША.

Ліс. В глибині насипано дві купи грошей; купи покриті воловими шкурами. Біля куп вартовий з списом в руці.

ЯВА I.

Вартовий (*пройшовшись*). Нема ще варти; а час би вже й перемінить мене! (*Входять п'ять чоловік козаків. Чотири одягнені в чорних свитах при шаблях з мушкетами за плечима і списами в руках, а п'ятий у запорозькому жупані*). А от і нова варта—даремно ремствував. Пильнує добре старшина!

Запорожець. Панько! Ти будеш на варті біля грошей.

1 вартовий. Приймай! Тут дві купи грошей: одна—срібні, друга—мідні! Нехай скарає того бог, хто візьме шаг із грошей кошових.

2 вартовий. Щоб сонця я не вздрів, коли я сам візьму, або кому дозволю взять хоч шаг один з грошей кошових.

Запорожець. Тепер ходімо далі змінити вартових!

1 вартовий. Я тут вас піджду.

Запорожець. Гарзд (*Зникають*).

ЯВА II.

Ті ж без запорожця і варти.

1 вартовий (*набиває люльку*). Добре все заведено у нас. Кожний чоловік знає своє діло. І все то Сава!

2 вартовий. Кажуть, що коли б Сава нашого та кошовим на Січі обібрали, то він би об'явив війну ляхам.

1 вартовий. Подожди, він і так вийде битись в чисте поле; адже скрізь розсила листи: присоглаша до себе малі купи, збирає хліб, пшоно і сало. Вже і тепер надбали стільки, що стане нам на цілий рік.

2 вартовий. Гармат нема.

1 вартовий. Сава достане... Розумно править і справедливо!.. А за ту дівку, що в Очеретній Клим захопив, якого всім нагнав і сорому, і страху! Що ви, каже, хочете, щоб мене розбійником лічили і щоб від мене одвернулись люди наші? Хіба на те зібрались ми, щоб дівчат захоплювать в полон? Смерті предам, хто таке вчинить другий раз!

2 вартовий. І правда, хіба ми татари... А ти не чув, де ту дівку діли?

1 вартовий. Визвався якийсь митець, з нових, і повіз її до дому.

2 вартовий. То правда, що митець. Одвезти дівку назад додому важче, ніж вихопить було її із дому, бо то гуртом, а це один. Не доведе він її до Очеретного. Коли під'їзди панські піймають, то повісять, бо дівка ця—дочка підстарости, здається!

ЯВА ІІІ.

Ті ж і запорожець з вартовим.

Запорожець. Зараз прибуло з Січі 20 братчиків.

2 вартовий. Ростем на силах.

Запорожець. Листа од кошового привезли.

1 вартовий. Може і Січ до Сави нашого пристане. Коли б бог дав, та щоб мерщій у поле—помірятися з ворогом, а то без діла сумно тут сидить!

Запорожець. Голота січова поривається до нас, так старшина придержує: вона поспільству не сприяє, бо і сама б по-панські жить хотіла.

1 вартовий. Дарма! Голота нишком таки тіка до нас із Січі. Тепер у нас в коші народу сила.

Запорожець. Та й ще з поспільства прибувають. Для того ж то й харчами так запасається наш Сава.

1 вартовий. Харчів нема куди й дівать: сто горлових ям повнісінькі зерна. Вже потомилися на жорнах хліба молоть.

Запорожець. Хліб перве діло. Звідціль нас не до-
буде ціле військо, аби харчі.

1 вартовий. Та Сава зна, що робить.

Запорожець. Розумний.

1 вартовий. Та й побратим його Гнат Голий, бра,
не згірше.

Запорожець. Запальний дуже.

1 вартовий. Коли б вони не посварились, бо Гнат
частенько згаряча на Саву гніватися став.

Запорожець. Вони брати, хрестами обмінялись, то
хоч і скаже згарячу що Гнат, йому всяк час, як я при-
мітив, Сава вибачає.

1 вартовий. Дай боже, щоб усе було гаразд!

Запорожець. Ходім—почуємо, що там нового нам
братчики із Січі привезли.

2 вартовий. Цікаво дуже! Шкода, що я не буду
з вами.

ЯВА ІV.

Ті ж, Сава і Шмигельський.

Чалий. Здорові, пани-браття!

Запорожець, а за ним і другі. З поворотом,
пане отамане!

Чалий. Спасибі! Що нового?

Запорожець. Двадцять братчиків приїхало із Січі і
привезли листа якогось.

Чалий. Цікаво, що за лист! А ми горілки десять ба-
рил привезли, сушеної риби добули і десять пар волів...
Нехай горілку Грива на замок запре і варту там поста-
вить—річ ласа... Рибу нехай складуть у тому куріні, де
сало й сіль, волів порізать на обід, а що зостанеться, то
посолить і ті бочки докласти, котрі не повні ще. Оце й
усі хазяйські справи. Тепер за військові приймемся. Клич
старшину і запорожців тих, що лист із Січі привезли, не-
хай ідуть і інші, хто ма охоту слухать новини (Запоро-
жець і вся варта пішли—2 вартовий стоїть в глибині біля
грошей нерухомо, спершись на спис).

Сава Чалий і Шмигельський на перед-кону.

Чалий. Тепер з тобою побалакаєм насамоті. Цікаво дуже знать, як ти довів до Очеретного панну Зосю? Тебе послав навмисне я, щоб спробувать твою козацьку вдачу перше, а потім вже прийняти до коша. Ну розкажуй, побачимо твій хист.

Шмигельський. Прекрасна панна Зося—дочка під-старости Курчинського, із Очеретного. Історію її давно вже знає вся околиця. Так я і скористувався цим. До першого села Потоцького привіз нас рудий орендар. А там, умовившись з панянкою, ми розказали цікаву байку, що ніби панну Зосю я від тебе викрав. Всі раділи й приймали нас, як дорогих гостей! А потім у кочі панським, до самого Курчинського у Очеретне одвезли. І я батькам віддав дочку, вони ж мені за те коня дали, як сокола прудкого.

Чалий. Розумно й хитро! Митець з тебе не послідній, і я тебе охоче приймаю до коша.

Шмигельський. Я он який радий, що так сталось, що в час короткий заслужив від тебе, пане отамане, щире слово і хвалу!

Чалий. Скажи ж мені тепера, хто ти?

Шмигельський. Шляхтич Іван Шмигельський. Служив при панських я дворах, але не зміг дивитися на тяжкі людські біди, так от і втік сюди.

Чалий. А ти правду кажеш?

Шмигельський. Хіба у вас тут солодко живеться, хіба не смерть тут кожного чека що-дня: чи в полі, чи на палі? То за які б же ласощі хотів брехать тобі, мій батьку?

Чалий. Та й то правда. Від розкошів до гайдамацького коша не підеш!.. Які ж ти кривди такі бачив, що утікати від панів тебе примусили вони?

Шмигельський. Кривди? О, та хіба їх перелічиш? Найбільша ж кривда в тім, що неоднаковий для всіх закон, а справжнього суда зовсім нема, й той, хто дужчий, чужее право зневажа...

Чалий. О, то ти розумний, бачу, в батька син, та й вчений не аби-як. А що ж би ти хотів зробити, щоб кривди тієї не було?

Шмигельський. Занадто вже велику ціну даєш ти розуму моєму... Ти, пане атамане, народню волю чиниш, ти на чолі стоїш коша значного, обміркував усе давно і знаєш певно, чого хочеш і що робити будеш? І от себе всього я віддаю на твою волю, бо сам я знаю тільки те, що жити так, як ми тепер живем,—не сила, що все скінчиться знов руїною, спокою ж в тім не буде!

Чалий. Ти наче серце й мозок маєш мій і язиком моїм говориш! Не маю я охоти кров безоружних проливать і плюндрувати край!.. На бій чесний, на груди—груди, покликать хочу я панів. Для того сили я сюди збираю. Або поляжем всі в бою, або заставим панів зменшити панщину й податки і рівний суд всім дати! А тих, хто чуже право зневажає, карати смертю, хоч би то був і пан значний.

Шмигельський. З тобою поруч я готов рубати ворогів твоїх думок, а за одну краплину твоєї крові готов я виточить усю свою!

Чалий. Я чую щирість в твоїй мові; до тебе я душею лину і дуже рад тому, що шляхтич ти освічений і поруч станеш з нами, щоб боронить народ!.. Будь моїм приятелем, а коли що, то і пораду добру дай.

Шмигельський. За щастя, за велике я те маю, що ти мене приятелем назвав і всім життям своїм тобі я дружбу докажу.

Чалий. Вірю (*Помовчав*). Слухай, скажи мені: що Зося рада, щаслива тим, що до батьків вернулась?

Шмигельський. Ні.

Чалий (*зідхнувши*). Дивно! Чого ж би то?

Шмигельський. Дівоче серце ти запалив коханням!.. На тобі ось від панни перстень. Продаючись зо мною, панна Зося дала цей перстень і сказала: віддай Саві і скажи йому, що я його кохаю і кохати буду все життя, і рада б більш була зостатись з ним, аніж вертатися додому.

Чалий (*зідхнувши*). Жалкую й я, що сталося так. Ця дівчина між гарними була б найкраща! Сказать по правді, її краса опанувала мною теж, а очі яснії, як небо, вже другу ніч мені спати не дають! Признаюся тобі, що я хотів женитись з нею, бо і вона на теє була згодна. На превелику силу я задавив своє кохання, щоб не пошкодило воно моїй меті—повстанню! І от тепер одвіз її додому ти,

а я що-дня зідхаю і думаю про Зосю; хоч не пристало це мені, та що ж робить, коли ніяк не можу серця вгамувать... Але... забудеться, пuste!

ЯВА VI.

Ті ж і Гнат.

Чалий. Здоров, мій брате! А це той козарлюга вже вернувся, спровадивши дівча, що я тобі розказував про нього... Але-я бачу, брате, що ти сумний ізнову? Що сталось?

Гнат. Нудно тут сидить, згорнувши руки. Що-дня ми чуємо, як в Тульчині, Немирові, Лисянці стинають голови братам, що сміливо боронять право, а ми тут мовчки ждем слушного часу, хоч нас набралось стільки, що всю Брацлавщину поставити уверх ногами можна! Пора і нам почать зненацька нападуть і різать і палить напасників.

Чалий. Брате! ти тільки мстити хочеш, а я прогнать всі кривди хочу з України, щоб не було потім причини нам кров братерську знову й знову проливать! Про це не раз уже тобі казав я... І от прийдуть до нас всі ті ватаги, яким листи я розіслав: і на Подоль, і на Волинь—і виступим тоді у поле справжньою війною! Буде ще час і силу, брате, і завзятість показать!

Гнат. Поки там що, а ми тепер страху нагнали б їм і сала залили за шкуру!

Чалий. Поспієм ще, пожди, щоб згарячу не зопсувати діла—я жду людей, я жду гармат... А от почуємо, що кошовий нам пише.

ЯВА VII.

Ті ж, запорожці і гайдамаки одягнені, як посполиті, в свитах, при шаблях. Деякі в одних сорочках при зброї, у польських кунтушах, постолах.

1 запорожець. Ось тобі лист від кошового.

2 запорожець. А нас от двадцять, не вважаючи на те, що там написано в листі, прийшли тобі на поміч, батьку отамане!

Всі запорожці. Наші голови батькові Саві!

Чалий. Спасибі, лицарі преславні! Що ж тут в листі цікавого, побачимо. Ану лише, пане Іване, прочитай, будь нам за писаря, у нас нема.

Шмигельський (читає). Річ посполита (Всі заули).
О-о-о!

Чалий. Слухайте, пани, браття, тихо!

Шмигельський. Річ посполита жалобу Московському урядові вчиняє, що запорожці, з'являючись на Україні, піднімають усе поспільство проти панів; що хлопи кидають ґрунти й оселяю, ідуть в ліси й степи, і там, при помочі січовиків, складаються в загони і мов татари нападають скрізь на шляхту, на жидів, навіть на замки; що край не має спокою, що все кругом пљондрують гайдамаки, пожежею й грабунком нищать Україну! А з поводу цього уряд Московський приказує карати смертю тих січовиків, котрі до гайдамак пристануть. Приказ цей об'являю і сам наказую від себе всім, хто на Україні — вернутись в Січ, справляти службу військову, оберегать грядиці, не потурати гайдамакам, розганяють їх, ловить утікачів і віддавать на суд військовий, щоб смертю карати непокірних (Всі мовчать).

Чалий. Чули, панове?

Гнат. Це так! От і досиділись! (Починається вальт: говорять всі разом. Серед вальту повинні скільки можна виділитись Гнатові слова).

1 купа. Гнат. Пани ляхи самі всьому виною, вони знущаються над всім посполітством, що оселилося на слободах, вважаючи на привилеї!

Всі. Так, так...

Гнат. З жидами, вірними своїми слугами, укупі зневажають віру православну, заводять унію. А пани замість того, щоб припинити себе і свою челядь, лютують на народ. Боятся, щоб не повстали всі та з страху самі себе розпалюють.

Всі. Правда, правда.

Гнат. Ощадки не дають нікому, і вішають, і на кілки садовлять всіх, і винуватих і невинних (Переходить в третю купу).

2 купа. Гаврило (почина на репліку: «От і досиділись»). Хоч не живи на світі!

Медвідь. Хто ж за нас заступиться, коли від нас і Запоріжжя відсахнеться?

Грива. А запорожців хіба милують?

Медвідь. Де зустріли — на палю!

1 запорожець. Попустили себе так. Перше не посмів би ніхто з братчиками розправляться!

Гаврило. Всі жили вільно на Україні.

3 купа. 2 чоловік. Як же його видержиш, коли такі податки, що цілий рік треба робить, щоб хоч відкупитись.

Микита. І на панщину, і на варту, ще й гроші плати.

2 чоловік. Коли ж робить на себе?

Микита. Тепер вже ті й померли, що йшли на слободи і мали привилеї, а ми за них роби!

2 чоловік. А тільки писнув хто, зараз на ланцюг, яке ж це життя? Хто його втерпить?

Микита. Не то на ланцюг, а й смерті вільно предать.

2 чоловік (до запорожців). Просимо вас, братчики, не кидайте нас!

Всі. Не покинемо.

Гнат. Послухайте мене!

Всі. Тихо, тихо, слухайте сюди! (Всі стихають).

Гнат. Коли покинуть нас всі запорожці, то ми й самі! Пани отамани і вся чесна громадо! Не ми гвалтуємо проти ляхів, але вони гвалтують проти нас! Вони самі людей усіх без милосердя смерті предають аби попався, хоч і невинуватий, а потім ще й кричать на увесь світ, що ми харцизи, що ми плюндруєм край. Тепер у Січ он закликають всіх, за тим мабуть, щоб бенкети заводить, садити гонака, напившись в смак горілки; або щоб вкупі з кошовим ми посідали над Дніпром і удили удками рибу, тоді як тут неправда скрізь панує і лється братня кров річками!.. Полицарські — нічого сказати! Чого ж мовчиш ти, Саво? Ти кошовий, ти нам усім старший, ти голова, скажи своє ти слово: що будемо робить?

Всі. Кажи, батьку отамане!

Чалий. Треба покоритися наказові.

Гнат. Як? Покинуть все і в Січ вернутись, а посполитим панщину робить?!

Чалий. Слухай!

Медвідь. Мовчи, Гнате! Слухаєм!

Всі. Слухаєм! Слухаєм!

Чалий. Посидимо до часу слушного тут, у цьому місці тихо; зберем до себе всі ватаги; за гроші ті, що

маєм, придбаємо гармат, як можна більше; тим часом за- тихнуть трохи гвалтовні листи магнатів, ослабне обереж- ність в замках, у розкошах почнуть купатись знову вороги, московська варта від спокою засне, і вже тоді розправим крила, та не загонами малими, а військом дужим, як батько наш Богдан колись, на замки їх беззачні нападєм! В бою на груди — груди ми візьмем верх; я певен в тім, бо набе- реться війська десять тисяч — тоді усіх панів заставим по- важати нашу віру, дать суд і пільги посполитим!

Г н а т. Поки сонце зійде, роса очі виїсть! Навколо скрізь народ катують безоружний, а ми тут будемо мовчати і ждати?

Ч а л и й. Готов і зараз я віддати голову свою за скрив- джений наш люд, але що ж виграє від того люд той самий, коли я, як необачнеє хлоп'я, у поле вискочу з малими силами, а там поб'ють запевне нас і всіх потроху пере- ловлять! Не хочу я так умирати, як той баран, що у різню його ввели і там, звязавши йому ноги, ножем блискучим вже біля горла повели, а він лежить, та блимає очима! Я хочу вмерти так, як лицар: з шаблею в руці, в бою чеснім, помірившись на сили з ворогами. Пождемо, панове! І ти, мій брате, не будь на цей час тим волем, що хоч печи його, а він не встане, коли ляже — і послухай моєї ради!

М е д в і д ь. Пождемо?

Д е х т о. Пождемо...

З а п о р о ж ц і (неохоче). Як так, то й так...

ЯВА VIII.

Ті ж; варта, за нею запорожець.

З запорожець. Аж ось де кіш ви заснували? Ну й безпечно ж тут! Далеко безпечніше, ніж там у нас на Січі!.. Коли б мене Яків, що варту розводив, не пізнав і не гукнув на мене, то в вік би вічний не догадався, що тут є кіш такий великий і на Запоріжжі славний своїми ватажками і фіглями з панями! Тут так усе — ніби у шапці невидимці!

І запорожець. А ти звідкіль? Здається, ти на Укра- їну поїхав коней купувати для коша?

З запорожець. Поїхало нас девятнадцять, а тільки я один утік.

1 запорожець. А другі ж де?

3 запорожець. Повісили в Немирові.

Грива. За віщо?

3 запорожець. За шию!

Чалий. Та ти, брат, не пустуй, а діло нам кажи.

3 запорожець. А що ж тут говорять? За гайдамаків всіх їх полічили, і як вони не одмовлялись — не помогло! Скарать же були раді, бо знали ще, що й гроші є — то й гроші всі дісталися сіпакам! А я не був на той час з ними, так заховався у своїх людей і думав я, що їх одпустять, а їх усіх на п'ятий день повісили. Тоді я сів на свого коня та так ушкварив, що й кінь здох через сутки. Тепер пішком до Січі прямував, щоб сповістити принаймні кошового, де ділись братчики-січовики.

Всі запорожці. Гей, до помсти! Нападем на Немирів! Спалим!

Чалий. Подождіть, панове, до слухного часу, не псуйте ви моїх замірів, а тоді разом заплатимо за все; тепер ми ще неготові!

Гнат. А-а!.. Згинь все, що так вагається, як Сава! Не треба нам такого кошового!

Запорожці. Не треба!!

Гнат. Згинь і вся пузата старшина на Січі, коли вона боїться смерті глянуть в вічі і нас мовчать примушує у такий час, коли очима й ухами своїми ми бачимо і чуємо, які страшенні кривди роблять нам! Не хочу я так жить, як тхір; не хочу я паскудить світ! Нащо те життя мені здалося, коли що-дня безчестям покривають голови козачі? Краще смерть, ніж тут сидіть нам по кущах, поки не витягнуть усіх на палю! Не треба мені моєї голови! Коли її у полі я за правду не складу — нехай за правду кат рубає! Хто ж смерті з вас боїться, кому життя миліше чести, той на піч нехай іде і там сидить з дідами! Гей! товариші! Хто до помсти, той за мною!

Всі. Всі, до одного усі!

Запорожець. Не треба Чалого.

Всі. Не треба!

Запорожець. Він вагається!

2 запорожець. Нехай Гнат Голий буде нашим отаманом!

Всі (валтовно). Гнат отаманом! (Чути голоси «Чалий», ім'я Гната переважно, потім Чалого не чуть). Гнат, Гнат, Чалий! Гнат отаманом!

Запорожці (роблять біля Гната коло). Веди нас, Гнате, ти!

Гнат. На Тульчин, на Немирів, заплачимо за кров своїх братів!

Всі. О-о! Заплачимо!

ЗАВІСА.

КАРТИНА ДРУГА.

Середина курія. Вигляд конуса; дерева підрізано і верхи їх зведено до купи, потім зав'язано. Зверху навалено хворосту, трави, листя; замість стола, великий круглий пеньок, замість стільців, малі пеньки навколо. В глибині ліжко з дровеняк, заслано воловою шкурою, в головах сідло.

ЯВА I.

Чалий (сидить біля стола, схиливши голову на руки, Шмигельський стоїть. Мовчать). Все пропало!.. Немає згоди, немає одностайности між нами. Одна біда повинна б всіх єднать до купи, а ми йдемо урозтіч!.. Нічому лихо нас не научило!..

Шмигельський. Біда, що кожний хоче старшим бути і керувать, а через те один — будує, а другий — руйнує!

Чалий. І от усе зруйновано, усе пропало.

Шмигельський. Ні, ще не все пропало, Саво!

Чалий. Все, все, все! (Встає). Жадоба помсти в них така велика, що здержати її, як здержать воду ту, що ринула крізь прорвану греблю, — нема у чоловіка сили! І понесуть вони тепер на Україну і смуту, і пожежу, і кров проллють ріками, без жадної користи для народа, а потім і сами на палях всі сконають.

Шмигельський. Так будем рятувать Україну від гайдамацької руйни.

Чалий. Як же ти її сердешну порятуєш?

Шмигельський. Поїдемо до гетьмана Потоцького в Немирів, він дасть усю миліцію свою під твою руку,

і ми поможемо йому прогнати гайдамацькі купи, що лиш озвірюють панів проти людей, а люд проти панів. Коли ж настане мирнеє життя — тоді лиш процвіте наш край! Споглянь: під панською рукою за час короткий пустиня стала оживать, життя на ній в громадський стан складатись почало; не руйнують же його нам, а і самим сприяють такій будівлі треба.

Чалий. Це ти придумав гарну річ: рятувать народ від нього самого і помагать ляхам, для себе лиш життя спокійне будувати з кісток і людської крови! Що то шляхтич! Заговорила лядська кістка, проснувсь мостивий пан і зуби показав.

Шмигельський. Ні, Саво! Ти помиляєшся! Я лях лиш через те, що ним родився; а серце, розум і душа — ведуть мене не тим шляхом, яким ідуть усі ляхи, бо я бажаю рівности, спокою, щастя і добра — не тільки шляхті, але всім людям!

Чалий. Ти солодко говориш так, що вірить хочеться тобі і боязко стає, щоб ти медовими речами не отруїв душі.

Шмигельський. Коли ти вислухаєш все, що я тобі повідаю, і коли в чім побачиш мою кривду, віддай мене на суд громаді, спали живого на вогні, на палю посади, як схочеш, так і покарай: в твоїх руках і смерть моя й моє життя, тобі його безпечно довіряю; та й страху я не знав ніколи і не знаю, бо раз-у-раз робив я те, що правдою вважаю!

Чалий. Говори, послухаю, що хочеш ти сказати — цікаво.

Шмигельський. Послідній час я у Потоцького, у гетьмана, в Немирові служив і він послав мене шукати Саву Чалого, щоб привернуть його на панську руку, як лидаря, для помочи, щоб лад дати на Україні і вгамувати гайдамацький рух!

Чалий. Так ти пристав до мене, зробивсь приятелем моїм, заліз у саму душу для того, щоб струїть її?

Шмигельський. Свідчусь богом, нічого я не мав лихого на меті, а щиро те робив, що за добро лічив! Слухай! Я бачив, як бачу і тепер, що гайдамацький рух лиш край руйнує, без жодної користи для народа — це й сам ти зараз тут сказав, — і взяв на себе я порученість

Потоцького в надії тій, що чесно я тебе умовлю: покинуть гайдамаків, щоб рятувати край наш від руїни. Коли ж я зрозумів твій лицарський замір добути народові права справжньою війною і сам побачив власними очима, що ти готуєш певнеє повстання, що ти не простий ватажок, яких чимало, а лицар, воєвода, — я серцем і душею став певним другом твого діла, бо відаю, що тільки силою одняти можна те, що силою у тебе одняли! Я залишив Потоцького замір і, все життя своє зламавши, в думках я вже з магнатством воював і ждав тії хвилини, коли на ділі зміг би показати, що вірний син я Україні! І що ж? Замір великий твій, як дим в повітрі розлетівся! Замість війни — безладний рух піднявся знову; біля стерна став Гнат Голий, чоловік без жодної освіти, і поведе братів на страту, а край на певну гибель! Тепер зосталося одно: пристати до гетьмана Потоцького, і я тобі це прямо говорю!

Чалий. Ти щиро кажеш — чую серцем! І правда те, що все пропало, для мене ж шлях другий зостався: подамсь в Гетьманщину, на той бік України, і там пожду слушного часу! Жалкую я, що бранку Зосю одпустив... Тепер би одружився з нею і всі вояцькії заміри кинув. Її хороша врода, і стан гнучкий, і чорні брови, і русая до пояса коса, і очі мов неба чистого блакить — стоять і день і ніч передо мною. Вона б тепер своїм коханням мої всі рани залічила і повернув би я своє життя на мирне, тихе господарство.

Шмигельський. Там, біля Немирова живе й вона...

Чалий. Тепер не пара ми. Тут ми були рівні й вільні; а там нас розділя глибокеє провалля: шляхтянка — і гайдамака-хлоп!

Шмигельський. Гетьман сам вельможний посватає за тебе Зосю і не посміють її батьки на теє не згодиться, коли вона тебе кохає! Там заведем ми господарство і заживем як слід людям; годі нам хижими вовками тинятись по лісах!

Чалий. Думка хороша і принадна, але диявольська спокуса в ній сидить! За всі оці принади повинен буду я товаришів своїх ловити і віддавати їх на палі!

Шмигельський. Чого ж на палі? Це й від тебе й від умов залежить!

Ч а л и й. Умови?! Ха-ха! Які з панами там умови? Я знаю добре ті умови й сам! Приставши до панів, я мушу й серцем і душею таким же паном бути, як і усі. Без милосердя і жалю до хлопа, повинен зрадить віру й унії сприяти зо всієї сили!

Шмигельський. Нехай тебе боронить бог від цього! Я сам з призиством одвернусь тоді від тебе! Зостанься вірним ти народові своєму; ніхто тебе не силує його зражати, а лиш користи його ради мир і спокій насади, прогнавши гайдамацькі купи! А потім, ставши рівним шляхтичем усім на Україні, ти гнатимеш і унію й злочинну шляхту так само, як гайдамаків з України і тим народні біди поменшиш. Та й сам з коханою дружиною ти заснуєш своє гніздо і поведеш свій рід на щастя і добро усього краю.

Ч а л и й. Думки твої летять, мов ластівка, легенько і прудко, немов би й справді легко так все те зробишь, про що так гарно ти говориш!.. О, коли б я певність мав, що полегшу народні біди і що умовини мої пани додержать, то не вагаючись пристав би до Потоцького я зараз.

Шмигельський. Які ж твої умови?

Ч а л и й. Щоб грецька віра благочесна на Україні лиш цвіла, а унія щоб і не пахла; щоб замість панщини, платили люди чинш такий, який умовились платити на слободи йдучи, і суд щоб рівний був для всіх!

Шмигельський. Такі умови я сам Потоцькому поставив, коли згодивсь тебе до нього кликати. І ось ти маєш лист від гетьмана самого, в котрім умови ці він власною скріпля рукою. Крім того сто тисяч злотих він тобі дає, маєтками значними наділяє і обіща шляхетство від короля. На лист — читай!

Ч а л и й (*читає*). Так... лист з печатію гербовою... Правда, лист обіщає те, що кажеш ти! Що ж це зо мною? Мені здається, що я на матір руку піднімаю! Страшно мені стало, а лист цей пече мою руку!.. На — візьми його назад!

Шмигельський (*бере лист*). Тобі дають такі умови, яких би ти й війною певно не добув, і ти вагаєшся? Не хочеш край оборонити від руїни, не хочеш сам з коханою дружиною своєю ізвить гніздо, не хочеш рід свій повести на щастя і добро усьому краю?!. Ну, так скажи ж, чого

ти хочеш! Я твій, куди мене ти поведеш, — я з тобою скрізь піду; і тут і там — я вірний твій слуга! Веди мене ти сам, куди ти хочеш!

Ч а л и й! Не знаю, не знаю, не знаю! І там, і там провалля! Немає рівного шляху, яким привик ходить я!.. О, ненько, моя рідно Україно! Невже ж тобі судилося весь вік топить своїх синів у братній крові, палить і нищить все вогнем за тим, щоб утопившись і готерявши діток славних, ти надівала знов ярмо і тяжко знов під ним щоб ти стогнала?... Чи я ж того хотів, що сталося?.. Я керував стерном, до певної мети мій човен плив, а хвиля нависна стерно те вирвала із рук моїх і понесла на скелі гострі човен мій, розіб'є на тріски його і всіх братів потопить!.. Що ж мені тепер робить?.. Чи і мені сидить на човні, щоб разом з другими втопитись, а чи боротись з хвилею і власними руками достати берега другого... Боротись!.. Боротись!.. Коли стерно із рук моїх однято і другому до рук оддано і бачу я, що човен поведуть на неминучу гибель — я кидаю свій човен і випливу на другий берег сам! Так, так! На берег, на другий берег! І там ми будем рятувати: віру, народ і край від нової руїни! Давай сюди Потоцького умови! Я... іду! *(Бере лист)*. Там кохання, там слава мене жде!.. Прости мене, моя Україно, коли я помиляюся, а помиляючись тобі печаль і горе нове принесу! Що хочу я народові бездольному служити — я в тім клянусь, коли ж помилку сам свою побачу, до тебе, нене, я вернуся таким же щирим сином, як і був, і всі гріхи спокутую я кровію своєю!..

ЗА ВІСА.

КАРТИНА ТРЕТЯ. ПАЛАЦ.

ЯВА I.

Жезніцький і Яворський.

Жезніцький. Ну, як же пан живе в малжонстві? Шлюб є присмака, кажуть, до життя!

Яворський. Не вір, мій пане! Шлюб є така присмака, після котрої потеряєш смак до самого життя!

Жезніцький. О, коли б панові досталась Кася в жони, то певно він не те б сказав?

Яворський. Нехай боронить бог! Від старої Качинської — я тікаю в двір, а молода — сама б сюди тікала, бо тут кавалерів, як горобців у старій стрісі.

Жезніцький. То пан кобіт зна дуже добре.

Яворський. О, пане! Надивився при дворах, бо я тут з молодощів.

Жезніцький. То на що ж пан женився?

Яворський. А, пане, я женився з рошотом: пані Качинська кобіта літня, її кавалери вже обминають, як хлоп порожню корчму, то я собі маю святий спокій, бо моя пані упада тільки за мною.

Жезніцький. Але то нудно!

Яворський. Зате безпечно.

Жезніцький. То в кавалерським стані, як я бачу, найбезпечніше.

Яворський. Так... Кобіти люблять всі мужчин тільки у кавалерським стані, бо для кобіти кожний кавалер є, пане, сирота, котрого треба жаліть і ласкаво йому у вічі заглядать.

Жезніцький. А після шлюбу що?

Яворський. Кобіти знов шукають сироту.

Жезніцький. Ха-ха-ха! То краще я зостанусь сиротою.

Яворський. А хіба пан шлюб хотів узяти?

Жезніцький. Хотів було...

Яворський. А з ким, цікаво?

Жезніцький. З прекрасною Зосєю, із Очеретної, коли пан зна, та на моє щастя, гайдамака Чалий її вкрав.

Яворський. То щастя панське вже минуло, бо Чалий Зосю ту назад вернув додому.

Жезніцький. Невже?!

Яворський. То пан не зна? Вона тепера тут у замку — приїхала сьогодні, гостює у своїх і всім розказує не мале диво; коли почує пан, то я певен — чуприна стане догори.

Жезніцький. Що, що таке? Пан наважився лякати мене!..

Яворський. Зосю привіз до дому наш пан Шмигельський.

Жезніцький. Що?! Шмигельський від Чалого привіз Зосю!

Яворський. Так, так, пане, я сам чув!

Жезніцький. Ага, ага! Так бач, де пан Шмигельський опинився? До гайдамаків бестія пристав! Стривай же, попадешся ти мені! Насамперед обріжу язика, як швайку, як жало, нехай замість речей зрадливо-солодких сичить мов гадюка!

ЯВА II.

Ті ж Потоцький з гайдуками і козачками. Всі йому клянуться низько, він іде до крісла і сіда.

Потоцький (*дивиться на Жезніцького*). Ну, ну — говори. Я бачу вже по очах, що пан Жезніцький зна якусь цікаву новину.

Жезніцький. Ясновельможний пане, є така новина, що боязко про неї говорить.

Потоцький. Ото! З гайдамаками пан сміливо розправи чинить, а новина якась його лякає... Що там?

Жезніцький. Пан Шмигельський...

Потоцький. Ну?

Жезніцький. До гайдамак пристав.

Потоцький. О-о?!

Жезніцький. Він тепер у Чалого в коші.

Потоцький. А-а?! Так Чалий ще живий!

Жезніцький. Певно.

Потоцький. Може певно, а може й ні!.. Звідкіль же пан то знає?

Жезніцький. Курчинська Зося...

Потоцький. Втікла від гайдамаків?

Жезніцький. Ні. Її від Чалого привіз додому пан Шмигельський.

Потоцький. Цікава справді новина. Що ж далі?

Жезніцький. Нічого більш не знаю.

Потоцький. Це не цікаво... А хто ж знає?

Жезніцький. Пан Яворський!

Потоцький. Пан Яворський!

Яворський (*підбігає*). Слухаю пана.

Потоцький. Я слухаю, а пан нехай говорить, що він знає?

Яворський. То моя жона мені казала...

Потоцький. Ага!.. Ну, то поклич сюди...

Яворський (*побі*). Слухаю пана.

Потоцький. Пане Яворський!

Яворський (*вернувшись*). Слухаю пана.

Потоцький. Кого ж пан буде кликати?

Яворський. Жону.

Потоцький. Так! На цей раз угадав! А як я бачу, пан Яворський дуже щасливий в малжонстві і хотів би що-хвилі бачить тут свою жону?

Яворський. Так, ясновельможний пане, кожна хвилина без моєї жони мені здається віком!

Потоцький. Виходить і пані Качинська тепер щаслива, бо я бачив її зараз в прийомному покою, то певно що нудиться дома за малжонком і тут його чекає... Поклич, почуємо, що зна вона про цю цікаву справу.

Яворський. Слухаю пана! (*Пішов*).

Жезніцький. Найкраще, ясновельможний пане, покликати сюда саму панну Зосю!

Потоцький. То довго ждять, поки вона прибуде з Очеретного.

Жезніцький. Ні, ясновельможний пане, вона тут у нас у замку, зараз приїхала і гостює у своїх.

Потоцький. То чом же ти цього не скажеш? Клич зараз панну Зосю! (*Жезніцький пішов*). Це єсть найкращий свідок гайдамацького життя і певно знає Чалого, як себе саму.

ЯВА III.

Ті ж, Яворський і Качинська.

Качинська (*крізь сльози*). Падам до ног!

Потоцький. Чого ж то пані так стривожена?

Качинська. Мій пане ясний, мій батику, заступись за мене бідну.

Потоцький. У пані є тепер заступник.

Качинська. Ох, ясновельможний пане, заступись за мене і оборони мене від мого заступника.

Потоцький. Це инша новина, ніж та, яку я ждав! Пан Яворський кохає паню так, що і хвилина без неї йому віком здається! На віщо ж пані скаржитесь?

Качинська. Ясновельможний пане! Мій покійний

муж, царство йому небесне, любив мене і я його кохала, душі в собі не чула і плакала три дні як він помер... Жили ми собі як голубів пара! Коли ж бувало в чім провинюся перед ним, покійничок, нехай над ним земля пером, бив мене легенько — трійчаткою тонкою, бо й він мене кохав, душі не чув, то і жалів, як своє тіло; а пан Яворський б'є канчуком! Змилуйся, ясновельможний пане, звели йому, щоб він трійчатку завів тоненьку.

Потоцький. Пане Яворський!

Яворський *(підходе)*. Слухаю пана.

Потоцький. Ай, ай-ай! Як пану не сором жону свою бити канчуком?

Яворський. Ей-ей, ясновельможний пане, не канчуком, а канчучком... тонюсенький: з сириці вчетверо сплетений.

Качинська. Я не привикла, ясновельможний, мій покійний муж...

Потоцький. Пане Яворський, прошу завести для домашнього обіхода одностеблик.

Яворський. Слухаю пана.

Потоцький. Пані задоволена?

Качинська. Дзінькую.

Потоцький. Ну, а тепер повідай нам, що знаєш ти про панну Зося? *(Входить Зося і Жезніцький)*. А от певно й сама панна *(до Качинської)*. То пані більше мені не потрібна!

Качинська *(до Яворської)*. Мій дорогий Ясю, я вже не буду ревнувати—не зачіпай ти тільки Касю. *(Бере його під руку)*.

Яворський. Слухаю паню! *(Вийшли)*.

ЯВА IV.

Зося, Жезніцький і Потоцький.

Потоцький. О, яка панна прехороша. Подлий хлоц—смак добрий ма! Панна єсть Зося Курчинська?

Зося. Так, ясновельможний пане.

Потоцький. Була в полоні і з полону повернулась? Хто ж панну викупив з неволі? Прошу повідать все мені, бо Чалим я й гісторією панни занадто цікавлюсь.

Зося. Як мене з дому вихопили — ясновельможному пану певно більш відомо, ніж мені, бо я з страху зомліла. Тільки в полі у ночі прийшла до пам'яті. Я чула як гайдамаки жартували над тим, що віз мене. Ніч була темна, і я не бачила в лице нікого. Коли це раптом стали і я почула гомін: отаман, отаман!.. Отаман крикнув грізно: хто дівку захопив? Усі мовчали. Він гнівну річ до всіх держав, корив і смертю стращав того, хто цей зробив учинок. Потім звелів двом козакам мене у корчму одвезти. Ми їхали лісами, ярами глибокими ще цілий день. Гайдамаки мене годували хлібом сухим і так поводитись, як з панною то слід. Увечері мене до корчми привезли і, наказавши корчмарю рудому від отамана свого Сави, щоб він беріг мене як ока, там покинули і сами вернулись.

Потоцький. Бідна бранка! Ну і що ж потім, панно моя хороша?

Зося. В корчмі що-вечора мені казали: сьогодні буде певно Сава! І я три ночі від страху не спала, бо кожний стук, маленький тріск, чи шум од вітру, будив мене і я тремтіла, сидячи на ліжку.

Потоцький. Ну, ну!

Зося. Жиди мені служили й догоджали, а байками про Саву так зацікавили мене, що я нарешті вже сама його без страху ждала і бачити хотіла страшного всім на Україні гайдамаку.

Потоцький. І що ж таки діждалась?

Зося (зідхнула). Діждалась...

Потоцький. І гайдамака скривдив панну!!

Зося. О, ні, ясновельможний пане! Сава чесний лицар!

Потоцький. Чого ж панянка так зідхнула?

Зося. Так.

Потоцький. Ну, ну—далі!

Зося. Раз уночі, ми тільки-що лягли і погасили світло—жидівка у ванкірок, де я мешкання мала... мені прошептала: прийхав!.. Я одяглась мерщій і вийшла на зустріч! Передо мною стояв лицар: кращого й між шляхтою не бачила ніколи і усміхаючись, і лагідно і мило промовив: не бійся мене, панно, я тобі лиха не зроблю! Дозволь посидіти з тобою, побалакать і тим розважити моє суворе гайдамацьке життя!.. І ми балакали всю ніч:

про скривджений народ він говорив, про панські неправди, потім співав мені чарівні пісні і зворушив мене до сльоз... Два рази ще я бачила його, а потім одвезли мене додому.

Потоцький. Який же дурень Сава! Таке золото одіхнув від себе! А хто ж панну привіз додому?

Зося. Пан Шмигельський.

Потоцький. Так пан Шмигельський гайдамакою вже став?

Зося. Певно. Він називав себе Іваном Найдюю. Коли ж до нього я призналась, велів мені про це мовчати і у дорозі скрізь звать Найдюю.

Потоцький (до Жезніцького). Га? пане Жезніцький! А що коли і справді наш Шмигельський до Чалого пристав?

Жезніцький. То найпевніша річ, ясновельможний пане! У, bestія! Коли б він мені тепер достався в руки!

ЯВА V.

Ті ж і гайдук подає лист. А потім Шмигельський і Чалий.

Потоцький (прочитавши). Стань коло мене, панно! Клич! Ну, пане Жезніцький, готуй найтяжчі тортури. (Входить Шмигельський і Чалий).

Жезніцький. Я ні живий, ні мертвий! Дозволь мені, ясновельможний пане, насамперед одрізати язика Шмигельському, бо язиком своїм брехливим він обморочить всіх і виправдиться перед ясновельможним.

Шмигельський. Саво, глянь!

Чалий. Зося!

Зося (до Потоцького). Це він, ясновельможний пане! Глянь, який орел! Невже його скараєш? Ясновельможний пане, пожалій його ради того, що пожалів мене він, молю, бо смерть його—і моя смерть!

Потоцький. Що ж це, пане Шмигельський, ти до гайдамаків пристав?

Шмигельський. Согрешив, але покаюся і от моя покута: ми вдвох приїхали служити тобі, ясновельможний пане! Це—Сава Чалий!

Жезніцький (до Потоцького). На шибеницю їх обох мерщій, ясновельможний пане! Вони задумали якусь нову

зраду; а пан Шмигельський обморочить — не слухайте його.

Потоцький (до Чалого). Ти хто?

Чалий. Сава Чалий.

Жезницький (до себе кризь зуби). Падло, падло.

Потоцький. Гайдамацький отаман?

Чалий. Був кошовим. Нині слуга ясновельможного пана.

Потоцький. Може слуга, а може й ні!.. Як вовка не держи, він в ліс втіче при першій нагоді...

Чалий. Коли добре та ласкаво поводитися з ним, то не покине він двора.

Потоцький. А все ж таки на ланцюгу його держать не вадить...

Чалий. Безпечніше! Тільки ланцюг треба такий придумати, щоб шиї він не муляв, а через те, щоб вовче серце не злобою, але прихильністю до пана все більше й більше наливалось!

Жезницький. І в цього бестії язик медовий!

Потоцький. Та є у мене і ланцюг такий і певен я, що той ланцюг надіне Сава охоче.

Чалий. Не знаю.

Потоцький. Ти панну Зосю пізнаєш?

Чалий. О, ясновельможний пане! хто сонця не пізнає, коли воно з-за хмар промінням ясним і теплом освітить і огріє бідну душу? Ця панна моє сонце й проміння її очей мене сюди манило більше, ніж ті умови, які вельможний пан через Шмигельського мені прислав.

Потоцький. Хоч ріжниця між панною й тобою така ж велика, як між небом і землею, але я ріжницю ту згодом зглажу. Тепер же для користи краю цим блискучим ланцюгом я прикую тебе до Речі Посполитої!

Чалий. О, якби усіх невольників таким кували ланцюгом, тоді б неволі не було на світі, а лиш рай!

Потоцький. Так завтра й шлюб. В придане маєте від мене села: Рубань і Степашки, а на обіход завтра візьмеш з комори сто тисяч золотих. Чуєш Саво? Я все зробив; тепер, пане Саво, покажи мені, що зробиш ти для мене і для краю.

Чалий. Через два дні зруйную найстрашніший кіш свій, що в Чорнім лісі сам я заснував. Розжену більше

двох тисяч гайдамаків, що там зібрались і думають ударить на Тульчин і Немирів. Очистю всю Україну від менших я загонів і тільки одного прошу: полекшить долю посполитих, як то ясновельможний в листі своїм писав.

Потоцький. Обіщаю.

Жезницький. Ясновельможний пане! Чим же я заслужив таку образу? Панну Зосю я хотів сватать і вельможний пан дав мені слово, що буде моїм сватом, а тепер свата панну за гайдамаку.

Потоцький. Правда, правда! Добре, що ти згадав! Але я силувать не буду панну красну... Панно Зосю! За кого хочеш заміж вийти ти: чи за шляхтича пана Чеслава Жезницького, чи за оцього гайдамаку—Саву Чалого?

Зося. За гайдамаку.

Потоцький. Ну, то що ж я можу зробити, коли пану піднесли гарбуза? Панно Зосю! стань рядом з Савою. (*Зося стає рядом з Савою*). Ні, пане Жезницький, ти не підійдеш так під пару панні Зозі, як от Сава. Глянь! Замість батьків я вас благословляю. (*Сава і Зося стають перед Потоцьким навколішки і цілують його в руки*).

Жезницький. Триста дияволів.

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Пуша. Печера в скелі.

ЯВА I.

Медвідь і Грива. Перше Грива; вилазить з печери.

Грива. Якове! А ти на дереві?

Голос. Сидю в гнізді й чатую.

Грива. Чатуй, чатуй! Ти хоч і кривий, а ухом своїм та оком нас оберігаєш більш, ніж шаблею.

Голос. Я чую десь далеко їдуть верхові, але невидко ще.

Грива. І дасть же бог такеє око й ухо!

Голос. Еге. От же й не вглядів, як з-під землі ви-
нирнув якийсь чоловік і сюди прямує.

Грива. Один.

Голос. Один.

Грива. Один, то байдуже! Це певне не ворог (з-за
кущів випикається голова). Хто там?

Медвідь (виходе). Я!

Грива. Медвідь! Здоров, брате! (Обнімаються). А ми
вже думали, що ти десь згинув.

Медвідь. Мало не згинув.

Грива. Півгоду ми тебе не бачили. Де ж ти пробував?

Медвідь. Після того, як Сава кіш наш зруйнував,
я з купою малою скрізь хазяйнував, поки той ирод Сава
не наскочив.

Грива. Харциз!.. Зрадник!.. падло! Унадився до ля-
шеньків в Польщу паном жити...

Медвідь. Та й ловить гайдамаків по степах... та ще
иродів син що вигадав: скрізь універсали розіслав і кличе
гайдамаків до себе, даруючи їм землі й вільготи.

Грива. Знаємо ми ті вільготи! Ляхам, виходить, на користь щоб працювали.

Медвідь. А так! Половина мого загону пішла до нього, та й показали схованку нашу, а він наскочив і всіх половив. Здається, я один тільки і втік.

Грива. Немає гірше як свій: зна всі фіглі; нікуди не сховаєшся від нього.

Медвідь. Він носом чує гайдамаків.

Грива. Ну, знаєш, ловить вовк, ловить, але ж і вовка піймають.

Медвідь. Ох, він, брат, характерник. Ніхто Сава не піймає, хіба сам Гнат.

Грива. Мабуть що так. Отже визвався Кульбаба, пішов, щоб стратить Сава, і чутка пропала. Потім знову Горидвіт, пішов — і того нема. А місяць тому послав Гнат Дороша Кравчину; цей, кажуть, з чортами наклада: одначе щось і Кравчини нема довго.

Голос. Наші під'їздять. А далеко ще один чоловік манячить. Темніє, не бачу.

Медвідь. Поки дізнаємось, де Сава, гляди, щоб не дізнавсь він, де ми.

Грива. Ні, у пушу цю він не підкнеться, хитрий лис; більш на засідках, та зненацька, а тут прийдеться вручки. Між цими скелями, та в норах цих, як світ стоїть, то певно ще ніхто не жив, а тільки звір водивсь і тут ховався. Ми тут убили аж двох медведів і одняли у них цю хату для Медведя.

Медвідь. Для мене б то.

Грива. Еге! (Сміється).

Медвідь. Сава у нас одняв, а ви у медведів?.. Безпечне місце; а жаль, брат, старого коша у Чорному лісі!

Грива. І тепер ще така кипить у грудях злість, коли згадаю Сава, що сам себе здається б удавив.

Медвідь. І як то сталось так, що Сава зруйнував у віч одну такий значний і сильний кіш?

Грива. Зрада, як гадюка підкрадається і вкусить! Ви ото пішли з Гнатом на Немирів, а я зостався наказним... Не ждали ми, не відали і не гадали нічого того, що сталося! Ми ж всі тоді думали, що Сава, з тієї образи, що Гната кошовим настановили, подався з писарем своїм

у Січ—і байдуже! Як повсякчас, так і тоді—скрізь варта... а сами безпечно спали. Тільки диявол Сава тоді не спав. Порізав всіх вартових, обмотав прядивом, намоченим у смолу, навколо дерева, поклав під куріні смоляні клубки, і запалив!.. Прокинулись... Кругом огонь—як пекло ліс палає, а з чого воно сталось—не знаємо, і кинулись рятувати скарби, та утікати... Багато тоді наших Сава положив... (Голос: «Наші недалеко»).

Медвідь. Бусурман! Поки він поравсь з вами тут, а там приятель його Іван, що Найдою прозвали, засівши в лісі, ждав нас з великою гарматою. Близько підпустив та теж зненацька й шарахнув з гармат! Від несподіванки ми вскочили в болото. Поки висипались, вони нас обігнули і стали збоку—мусіли ми тікати, та у дорозі знову наскочили на ірода Саву, що повертався уже назад! Багато й там людей пропало, і розсіялися хто куди. От і досі не зберуться знов докупи.

ЯВА II.

Ті ж, Гнат, з ним гайдамаки й козаки. Кілька чоловік несуть прямо у печеру мішки.

Гнат. А, Медвідь!

Всі. Здоров, брате!

Гнат. Як ся маєш?

Медвідь. Ледві утік оце з рук Сави.

Всі. У-у зрадник!

Гнат. Стривайте, попадеться він нам у руки... Паюйте все товариші поміж собою, а мені нічого не треба! тютюн є, оливо й порох є, то з мене й доволі!

1 запорожець. Та ще ж немає всіх.

Гнат. А й справді, більш половини тут товаришів нема; я собі замислився і не примітив, де відстали.

1 запорожець. По дорозі є корчма, то певно, що там застряли.

Гнат. Ото вже не гаразд, що купи не держаться, коли погоня буде.

1 запорожець. Під самісіньким носом у Немировського пана в костьолі похазяїнували, то треба ждати погоні від самого Сави. Тільки ж там між ними Молочай, Вернигора і Вовк, то не дадуть у кашу наплювати.

Грива. Та так. А що там здобули?..

І запорожець. Грошей до біса і утвар всяка.

Голос. Якийсь чоловік спустився в балку... А десь далеко гупотить. Пильнуйте, братці, бо так потемніло, що я не бачу.

Гнат. Скоро місяць зійде (До Медвідя). Яків так бачить, як ніхто.

Грива. Такого вартового немає в світі.

Гнат (до Гриви). А вийди, брате, подивись, що там за чоловік (Грива вийшов).

І запорожець. А що, пане отамане, нема вістей про Кульбабу?

Гнат. Нема, як в воду канули й Кульбаба й Горидвіт! Коли не вернеться й Кравчина, то сам тоді піду я Саву добувати, щоб виконати присуд громадський і смерти ірода предати! А як складу і я, як інші, голову свою— ідіть другі його шукати, бо поки Сави смертю не скараєм, не буде нам життя: він переловить нас усіх! Не менше Сави лиха робить Іван Найда, що він прийняв його був до коша і разом з ним пристав до ляха, то і цього піймати і смертю покарати треба!

ЯВА III.

Ті ж, Грива і Кравчина.

Кравчина. Здорові, пани-браття! Як ся маєш, Гнате! Всі. Кравчина!

Гнат. Насилу ми тебе діждались! Ну, що? Які приніс ти вісті?

Кравчина. Дещо вивідав, але дуже мало; Саву не бачив—трудно приступить. Він женився на тій дівці, що колись то в Очеретній хтось з наших захопив. Живе біля Немирова в селі Степашках, що подарував йому Потоцький, і заселяє свої землі тими гайдамаками, котрі піймавшись, каються і присягають жити тихо. Кульбаба і Горидвіт попались на замірі вбити Саву. Кульбаба покався і живе тепер в Степашках, у тім селі, де Сава; а Горидвіта Сава повісив, бо той покаятися не схотів.

Голос. Гей, батьку Гнате! Ляск чуть такий, ніби б'ються на шаблях. Але не бачу я нічого, бо місяць ще не вийшов з лісу.

Гнат. Певно за нашими погоня. Тікаючи сюди, вони покажуть шлях до нашого коша... Ану, товариші, станемо у щілини, через яку більш трьох не пройде... Мушкети заряджені?

1 запорожець. Наготові.

ЯВА ІV.

Ті ж, і Микита,

Микита. Пани браття!.. Погоня велика... Чалий Сава!..

Гнат. Де?

Микита. Оттут вже близько, наші б'ються, щоб не пустить сюди... Ох, дай води!..

1 запорожець. Вода в печері (*Микита пішов у печеру*).

Гнат. Даремно куль з мушкетів не пускають, палить тоді, коли пальнути можна прямо в пику, щоб ні одна куля не пропала, а потім рубай! Перший, хто побачить Саву, гукай на мене, я хочу сам заглянуть зрадникові в вічі! Микито! де ж Микита?

1 запорожець. В печері. (*Поліз в печеру*). Микито!

Гнат. Спитай, де саме він своїх покинув.

1 запорожець (*з печери*). Та він увесь в крові. Доходить! (*Вилазить з печери*). Кров'ю зійшов, умира.

Голос з дерева. У балці б'ються. А на горі видно: кінні.

Гнат. О, коли ще на горі і в балці б'ються, то ми їх не допустим сюди. Зостанься, Медведю, ти один тут при скарбах, коли поляжем ми, ти заснуєш нову ватагу. Прощай, може більше не побачимось. Ходім, панове, яром, а потім вискочим на гору. Вони не сподіваються, бо думають, що там уся ватага, і ми їм раптом, зненацька, вдарим в спину! Ну, панове: або дома не бути, або слави добути!

Всі. Смерть усім ворогам! (*Вийшли*).

ЯВА V.

Медвідь на кону, голос на дереві.

Медвідь. Якове! А що там тобі видно?

Голос. Місяць вишлив з-за дерев і гарно гору освітив... Ой, ой, ой! Багато кінних вискочило з балки... Всю гору вкрили—такого їх.

Медвідь. Виходить, наші засіли в балці, а там скелі й болото—туди на конях не під'їдуть!

Голос. Позлазили з коней. (Пауза). Піші відділились від кінних.

Медвідь. Ой, поможи ж, боже, нашим добратись до гори. Не видно наших ще?

Голос. Не видно.

Медвідь. Ото як довго! А боже мій!

Голос. Піші кинулися бігом у балку. І наші вилізли уже на гору.

Медвідь. Ага!

Голос. Наші зсезли за деревами.

Медвідь. Перебігають, прикриваючись... Ну, що?..

Голос. Наші кинулись бігом до коней. Близько вже... Блиснули шаблі. Ай, що там робиться!.. Коні стають на диби... розбігаються.

Медвідь. То колють коней шаблями в морди і під боки, щоб роз'ярить...

Голос. Коні вже розбіглись врозтіч, а деякі на землі лежать і б'ються...

Медвідь. Перерізали вожатих і покалічили, виходить, коней, щоб решта ворогів зосталась піша...

Голос. Наші кинулись бігом у балку... Нічого не видно, тільки гурготить!

Медвідь. О тепер піші на піших, вони цього не ждуть! От де пекло буде! Певно, Якове, зостанемось ми вдвох з тобою, бо всі поляжуть.

Голос. У балці аж клекотить.

ЯВА VI.

Ті ж і Молочай і ранений.

Медвідь. Молочай! А що там, як?

Молочай. Я тебе одразу й не пізнав... Дай води напиться... Умираю...

Медвідь (подає воду)). Дай перев'яжу тобі я рани.

Молочай. Де там їх перев'язать! Весь покарбований і у дірах, як решето! Подумай, брате: тільки-що виїхали ми за корчму, наскочила їх ціла сотня при гарматі, а нас лиш тридцять. Одначе вистрілить з гармати ми їм ні разу

не дали... Три рази, на скоку ми коней повертали вкруть і кидались їм вбік — прорізували наскрізь і знов тікали. Вернигора, я і Вовк перед вели і в перший же наскок погиб Вернигора під шаблею Івана Найдя, того, що з Савою утік. Він певно старший тут, бо Саву я не бачив. Так одбиваючись, добрались ми до лісу, коней покидали і на болоті всі засіли. Вони вернулися на гору, бо кіньми у болото не полізеш. Отут своїх покинув я і ледві жив болото переліз, і от таки добрався до коша, а наші там zostались, щоб не показати сюди шляху, і певно всі поляжуть, бо їх zostалося менш десятка!

Медвідь. На поміч їм усі пішли і там у балці вже счепились вручки.

Молочай. Не подоліють, бо їх багато... Ох, чую, що сила мене кида.

ЯВА VII.

Ті ж і дід знахар.

Знахар. Що тут робиться? Либонь весілля десь кривавесє справляють? Лежу в своїй норі, щось мені не спиться, а все здається, що в лісі клетотить і брязкотить. Так я й пішов сюди.

Медвідь. Батава страшна йде. Ось обдивіться лиш Молочая.

Знахар (полапав Молочая за руки, за юлову). Ти, сину, зараз помреш, бо кров'ю стік.

Молочай. Одведи мене, мій брате, у печеру. Прощай! Прощайте, діду!

Знахар. Поклонись там нашим всім лицарям, що полягли за віру православну.

Молочай (до Медвіда). Може доведеться тобі, якщо жив будеш, побувать у Медведівці. Спитай там про Марину Житню, то мати моя... Поклонись їй і віддай ці гроші. (Дає). Та розкажи старій в утіху все те, що знаєш сам про мене; а коли матери не знайдеш, то на громадське діло гроші поверни. Веди мене мерщій — я смерть вже чую. (Медвідь повів його в печеру).

Голос. Наші повертаються, тільки щось мало їх.

Знахар. Косить кирпата завзятих, а вони знову нарастають... Коли цій різні буде край?

Медвідь (*виходить з печери*). Помер. Ще одного велетня не стало.

ЯВА VIII.

Ті ж, Гнат, Шмигельський і решта.

Гнат. А скільки нас зосталось?

1 запорожець. Лиш п'ятнадцять, батьку, та й ті каліки всі.

Гнат. Дорого ж ми заплатили! Сорок п'ять лягло! (*Гайдамаки всі п'ють воду. Дід роздивляється, перев'язує, шепче, дає пить зілля*). Дай і мені води, мов у пропасниці увесь горю (*П'є*). Сорок п'ять таких лицарів... Ох! Нема Вернигори, Молочая... Вовка.

Медвідь. Молочай дійшов сюди і там з Микитою рядом помер.

3 запорожець. Вернигору оцей (*Показує на Шмигельською*) проткнув!

Гнат. О, цей багатьох поклав, він Вовкові у мене на очах голову развалив. Я думав Сава, і, кинувшись на нього, звалив на землю, але і тут ми довго ще боролись, поки йому я рота не заткнув своїм кесетом з тютюном!

Запорожець. Це старший! Чого ти куляєш?

Гнат. Дайте йому води. А я й не бачу, що тут наш лікар нагодився.

Медвідь (*дає Шмигельському води*). Напився?

Шмигельський (*напившись*). Спасибі.

Гнат. Ну, діду, перш усього, до цього приступи, бо він вже віша голову, а мені б хотілося з ним побалакати, а потім повісить його.

Знахар (*огляда Шмигельською*). Він увесь рана. Тільки в однім ось місці з правої руки найбільш кошить, ато скрізь зашкорубло (*Шепче*). Ковтни (*Дає шклянку*). Три рази... (*Шмигельський п'є*).

Гнат. А тепер дай і мені доброго чого напитись, бо всього пече.

Знахар. Стривай, давай руку. О, тут ще багато крові. А не чуєш, ніде тепленька не тече?

Гнат. Не чую. Певно, рани невеликі й зашкарубли. Обдивимось завтра.

Знахар. На, пий. Це зілля тебе зараз підтримає і сон добрий дасть.

Гнат (л'є). Ну, пане лише, давай побалакаєм, бо скоро тобі стане легше — я тебе повісю.

Шмигельський. Я не собака, щоб мене вішати; Хіба немає інших кар? Посади на палю, або шкуру здери з живого.

Гнат. Знайомий голос і балачка чисто запорозька. Хто ти?

Шмигельський. Іван Шмигельський, приятель твого найпершого друга і побратима.

Гнат. Сави??? Пізнав! О, чом же ти не Сава? Я б тебе не вішав, а на цепу водив би за собою, а потім вимотав би жили з тебе.

Шмигельський. Мотай і з мене жили. Роби зо мною все, що з Савою б робив, заспокой свою ти наболілу душу. Ні ти, ні я, ні Сава в тім не винуваті, що йшли ми різними шляхами... А якби Сави слухав ти, не так би склалося, як зараз є.

Гнат. Найшовся б інший Сава! Багато зрадників настало, що за панські ласощі й принади свій кидають народ і віру, до іншого люду пристають, та й ворогують там проти братів своїх далеко гірше й більше, ніж сам ворог!.. Скажи мені: що Сава, як живе? Чи простим козаком, яким і був, чи паном став, як і усі пани?

Шмигельський. Для всякого створіння назначено, де й як йому слід жити!.. Риба живе у чистій воді, птиця в повітрі, звір в норах; а чоловік повинен жити так, як йому здається краще! Сава живе, як Сава; Гнат живе, як Гнат; Потоцький, як Потоцький.

Гнат. В розкошах один, а тисячі без хліба? На палю б вас усіх!

Шмигельський. І тебе на палю треба посадить за те, що ти не знаєш, чого хочеш!

Гнат. Рівности!

Шмигельський. Однакових листів на дереві нема.

Гнат. Будь собі хоч семи п'ядей у лобі, носи на плечах скелі, але на мене й на моє руки не піднімай!

Шмигельський. Одначе ти піднімаєш руку на моє життя, а хто ж тобі на це дав право?

Гнат. Ти, зрадник! А поки душа моя живе у моїм тілі, ніхто не спинить мої руки. Вони не перестануть тих

карати, що зрадили народові своєму і одсахнулися від нього за панські ласощі й принади.

Шмигельський. І ти зрадник! Зрадив ти законам Речі Посполітої! Ти проливаєш кров і винуватих і невинних: ми ж винні тільки в тім, що думали не так, як ти, а все ж таки служили краю.

Гнат. Панам!

Шмигельський. Тобі здається так, а нам инакше. За кривди панські ти хочеш помстою платити, шукаючи у тім для ран народніх ліків; а ми лічить хотіли тим народнє лихо, щоб гайдамацтво знищить і дати спокій Україні!

Гнат. Панам!

Шмигельський. Нас бог розсудить там, а поки що, суди мене як хочеш сам.

Гнат (мовчить). Жаль твого розуму. Я б тебе не покарав, якби був певен в тім, що до моїх думок пристанеш і Саву покарають мені поможеш!

Шмигельський. Ні, Гнате! Як сонце й місяць ніколи не зійдуться на своїй путі, так ми не зійдемося думками.

Гнат. Правда! Нас порівня лиш домовина. Пани-браття, виведіть пана Івана за кіш і там прострельте йому лоба. Та викопайте яму для Микити, Молочая й для пана Івана; він варт того, щоб поховать його з січовиками вкупі.

Шмигельський. Спасибі, пане отамане, за честь! Ще ласки я прошу, звели, щоб по мені стріляли разом три, або чотири — певніша буде смерть, бо коли один добре не влучить, прийдеться знову добивати як собаку.

1 за порожець. Я в ухо тобі стрельну і зразу смерть.

Шмигельський. Ну, гаразд... Прощай Гнате!.. Ходім, пани-браття. (Пішли).

ЯВА ІХ.

Ті ж без Шмигельського.

Гнат. Ти знаєш, діду, що громада присудила предати смерті Саву. Послали двох на цеє діло: один — Кульбаба, зрадив; другий — Горицвіт, сам смерть прийняв! Пора й мені: кого тепер послати, щоб Саву смерті він предав?

Знахар. Сави ніхто не візьме, ніхто не стратить. Тільки ти візьмеш, тільки ти стратиш, Гнате! Йому призначено, щоб згинув він від братньої руки за гріх великий

свій! Та ще візьми Кравчину — при ньому смерть до вас не доторкнеться!

Гнат. Коли призначено — то й станеться! Візьму Медвідя і Кравчину, та й зараз же піду.

Знахар. Іще моя вам рада: покладіть у чоботи своїєі ви землі, щоб ніхто не знав вашої підмови (*Вистріл*).

Гнат. Пропав зрадник! Так пропаде й Сава без пуття, без слави, так пропадуть всі зрадники свого народу!.. Готуйтеся, товариші, підем в дорогу... Лісами, ярами я приведу вас в палац Сави і сам своєю власною рукою його скараю!

ЗАВІСА.

ДІЯ П'ЯТА.

Світлиця Сави, гарно убрана килимами. На стінах зброя. Під стінами турецькі канапи; напереді стіл. В глибині колиска.

ЯВА I.

Зося колише дитину, біля неї стоїть баба.

Зося. Заснуло. Ідїть, бабусю, відпочиньте. Коли дитина прокинеться, я вас покличу.

Баба. А коли ж, серце, будемо хрестити, бо вже ж пора: чотири неділі минуло, як дитя родилось, а ще й досі в хрест не ввели.

Зося. Завтра, бабусю... Ждемо пана Шмигельського. Він буде кумом!

Баба. А який піп, пані, буде хрестить; чи наш, чи уніятський, чи ксьондз?

Зося. Отець Іван.

Баба. Оце добре. Діти повинні йти по батькові... А де ж пан Шмигельський? Його вже третій день не бачу, а він же в нас що-дня?

Зося. Пан Іван позавчора погнався за гайдаками, що, кажуть, десь містечко і косям геть обібрали... А господи, коли б уже тих гайдамак не стало! Ловить їх Сава, ловить, а вони єсть і єсть. Та ще похваляються на Саву... Мені таки боязко за нього, а особливо, як пана Івана немає дома.

Баба. О, моя кохана пані, хто осмілиться до такого лицаря, як Сава, доступити? Кругом нас міліція, і вся у пана Сави під рукою.

Зося. Ото бо мене й ляка, бабусю, що Сава дуже

смілий, а через те в дворі у нас бува частенько зовсім немає козаків. Та от хоч би й сьогодні — всіх розіслав.

Баба. А двірня в нас хіба мала?

ЯВА П.

Ті ж і Сава.

Баба, уклонившись, виходить. Зося обніма Саву, а потім бере його за руку і веде до колиски, одводить частину полога. Сава довгенько дивиться на дитину, а Зося, обнявши Саву за стан, стоїть, схиливши йому голову на плече. Сава по хвилині спуска полог, цілує Зосю і одходить від колиски.

Сава. Міцно спить козарюга!.. Так що ж, Зосю: чи згодна ти, щоб синові дати ім'я Гнат?

Зося. Ні, ні! Мені той Гнат страшний, і я не хочу, щоб сина так звали. Назвем його Савою. Це ім'я для мене миле, а коли тебе не буде дома, я, розмовляючи до сина, буду всякий час говорити: Сава! мій милий, мій коханий, — і так мені здаватись буде, що я з тобою розмовляю.

Сава. Ну то нехай буде Сава! Може малий Сава, як виросте, кращий буде, ніж його батько!

Зося. Кращим від тебе не буде! (*Сава зідхає*). Чого ти, Саво, так зідхаєш тяжко?

Сава (*то нервово, то запальчиво*). Ох Зосю, так мене ксьондзи й пани неправдою своєю до віри нашої грецької й до люду ображають, що каюсь іноді за те, що до Потоцького пристав і навіть... мучусь! Я кожний день все більше й більше помилку свою бачу... Кругом вовки, що їсти овець хотять, а пасти їх і стерегти — не мають навіть в думці, і кривда через те, як панувала скрізь, так і панує, і не мені, я бачу, її на Україні побороти!

Зося. Що ж там сталось знову, Саво, що ти стрівожив так себе?

Сава. Був я у пона! І так наскаржився мені отець Іван на пробоща, що я хотів поїхати зараз у Немирів і власними руками розбити голову лукавому ксьондзу.

Зося. Та що ж таке зробив ксьондз-пробощ?

Чалий. Що?! Він навпаки моїм наказам дозволив уніятському попові Антонію вигнати отця Івана з церкви! Так я оце одняв в Антонія ключі від церкви, оддав отцю Івану; Антонія ж так настращав, що він утік в Немирів.

Зося. То й заспокойся, коли поставив по-своєму.

Чалий. Не можна, серденько!.. Я вже не раз і ксьондзам і шляхті говорив, що поки я живий, тут унії не буде! А вони на теє не вважають і, змовившись, навмисне йдуть усі проти мене, знаючи, що я лиш в тім утіху маю, що можу заступатися за люд свій і за віру.

Зося. А ти все-таки заступайся і борони.

Чалий. Іноді я, навіть, забуваю про те, що сотником у гетьмана служу, і хочеться розправитися з ними по-гайдамацькі, бо то єдине страх на них наводить!

Зося. Ти зробиш все по-своєму, бо пан ясновельможний тебе любить й слуха!

Чалий. Та воно ніби й так, а тільки став я помічати, що там на дні, у його панській душі, живе ненависть і до хлопа, і до його віри і часто він почав кривитися на мене!.. А що ж би то було, коли б такого друга, як от Шмигельський, я не мав? Він один боротись проти кривди помагає. О, якби тут хороше жилося, коли б народ любила шляхта, як братів!.. (Глянув у вікно). Що це за люди? (У двері). Джура!

Зося (підбігає до вікна). Ціла юрба! (Входить джура).

Джура. Люди хотять бачить пана.

Чалий. Звідкіль вони?

Джура. Не знаю. Між ними один Кульбаба з слободи панської, а то чужі.

Чалий (бере шапку, хоче йти).

Зося (бере у нього шапку). Любий мій, будь обережний, не довіряй себе так сміливо юрбі.

Чалий. Бог з тобою! Чого ж я буду боятися? Між ними є Кульбаба з нашої слободи. Певно скарги мають, а може оселитись хочуть тут у слободах моїх.

Зося. Ти їх не знаєш, мій коханий, а я боюся посполитих з того часу, як пам'ятаєш два гайдамаки, одягнені мов кмети, вмішались у юрбу посполитих, і вбить тебе хотіли... Між ними був, здається, і Кульбаба...

Чалий. Так же ж не вбили! Горидвіта — повісив я, а Кульбаба — став першим між хазяїнами у Степашках!

Зося. Твоє життя, коханий мій, дорожче від мого — храни його для сина нашого.

Чалий. Заспокойся, моя любко! Що з тобою?

Зося. У тебе так багато ворогів: і гайдамаки, і пани, і ксьондзи, а хіба не можна підкупить кого... Не йди до них, прошу тебе, зваж на мою ти просьбу. Поклич сюди Кульбабу одного і сам до бока шаблю причепи.

Чалий (в двері). Джуро, скажи, щоб Кульбаба прийшов сюди в світлицю!.. Ну, що ж, тепер ти спокійніша?

Зося. Надінь же шаблю.

Чалий. Зосю! І не сором? Гайдамацька жінка боїться посполитих.

Зося. Бо я свого гайдамаку без міри кохаю; а після того, як дав нам господь сина, я стала занадто полохлива, і все мене страшні думки гнітять... Може через те, що я ще хвора... Прошу тебе: поки я видужаю і вернеться до мене прежній спокій, постав ти варту у дворі, бо в нас частенько, от як і сьогодні, нема ні одного озброєного чоловіка.

Чалий. З завтрішнього дня цілий десяток добрих козаків буде сидить у нас в дворі і оберегатиме дорогий для мене спокій моєї любої жони. Тільки не тривож себе даремно, будь спокійна, моя голубко, бо тривогою своєю і в мою душу смуток наливаєш—і невідомий перше страх мене тривожить починає.

Зося. Я вже не буду.

ЯВА III.

Ті ж і джура.

Чалий. Ну?.. Чом же Кульбаба не йде?

Джура. Гості приїхали до вас, пани з Немирова. Так Кульбаба питає: чи подождать, чи прийти завтра?

Зося. Чи не Шмигельський? (Глянувши у вікно). Ні, Жезницький пан, а з ним Яворський.

Чалий. Чорт їм рад! (До Джури). Скажи, щоб завтра Кульбаба прийшов з людьми. А зараз вели накрить столи, та принеси горілки з льоху: нехай всі люди вип'ють за здоров'я пані і мого сина. (Джура вийшов).

ЯВА IV.

Ті ж без Джури.

Зося (біля вікна). З ними мало не ціла хоругв надворних козаків... Чого б то?

Чалий. То так бояться: Жезніцькому ввижаються скрізь гайдамаки. Він хоробрий тільки в замку, а за стінами замка тремтить, як заць. Я його терпіть не можу. І чого це вони притислись?

Зося. Це перший раз... Ти ж, Сава, не показуй виду, що гості не впору.

ЯВА V.

Ті ж, Яворський і Жезніцький.

Яворський і Жезніцький. Пану полковнику чолом б'ємо.

Чалий. Прошу вас так не жартувать, панове! Я сотник тільки, навіщо ж величаєте полковником мене?

Яворський. Слухаю пана.

Жезніцький *(подає лист, Сава чита)*. Це не жарт, ми б жартувать так не посміли! Пан Сава справді є полковник! Полковника ж достав за те, що у поход послідній розвалив гард запорожський на річці Бугові і розігнав відтіль ватагу запорожців-гайдамак, спаливши церкву їх!.. Вітаємо ще раз полковника!..

Зося. Сава! Ти церкву спалив?

Чалий. В запалі, моя голубко, в кривавім бою, не розібрали: чи то церква, чи просто будинок — спалили!.. Це гріх великий на моїй душі... Я каюсь і жалкую... але не вернеш!.. Багато дечого не вернеш! Ну, що про це... Зате, як бачиш, тепер полковник я і справді! Вибачайте, панове, що зразу не повірив.

Жезніцький. І не тільки полковник, а від нині, Сава Чалий благородний шляхтич Речі Посполітої! А от і грамота від короля! *(Кланяється, за ним Яворський)*.

Чалий *(розвернувши грамоту, поцілував)*. Спасибі вам, панове, за добрі вісті! Прошу сідати. *(Сідають)*. Тепера, Зосю, не будуть родичі тебе цуратись.

Зося. Байдуже. Шляхтичів — багато, а Сава — один!

Жезніцький. Ясновельможний гетьман теж віта полковника свого з королівською милостю і просить прибуть до нього завтра на обід і разом з тим принять ще подарунок. *(Подає ще лист і кланяється. Яворський теж кланяється)*.

Зося. Що там ще?

Чалий (*чита*). Ясновельможний гетьман дарує синові нашому сто тисяч золотих і просить... щоб я сина свого... хрестив у католицьку віру!..

Зося. Для чого ж то?

Сава. Об цім ми побалакаємо з тобою опісля.. Стільки, панове, разом наград, що я не знаю, що й сказати! Завтра приїду сам в Немирів і там подякую ясновельможного гетьмана за його ласку до мене! Джуро, меду!

Жезніцький. Тепер пану полковнику і шляхтичу не випада стоять, як перше, за хлопські інтереси, повинен він оберігати інтереси панські. (*Джура вносить меду*).

Чалий (*налива кубки*). Холопський і панський інтерес один: спокій і добробут! Але краще ми не будемо про це балакати, бо пан Жезніцький занадто розходиться зо мною у поглядах і вийде суперечка, а у такі щасливі хвилини — я б не хотів сваритися з гостями дорогими. Прошу, панове.

Яворський (*бере кубок*). Слухаю пана!

Жезніцький. За здоров'я прекрасної пані полковникової і її сина (*П'ють*).

Чалий (*знов наливає*). А пан Шмигельський ще не вертався?

Жезніцький. Нема й досі і ясновельможний гетьман тривожиться.

Чалий. Я й сам в тривозі немалій, бо маю відомості, що тут десь недалеко Гнат Голий і завтра я сам хочу йти шукать його ватагу... Прошу, панове!

Яворський (*бере кубок*). Слухаю пана!

Жезніцький (*бере кубок*). Пан Шмигельський задрить пану полковнику і, не пораявшись, пішов сам у погоню; щоб самостійно лаври взяти.

Чалий (*наливає*). Пан Шмигельський лицар. Велику має честь і славу при всіх дворах панських і нікому не зазидує! Панове, прошу! (*Бере кубок*).

Яворський (*бере кубок*). Слухаю пана.

Жезніцький. Ну, та й слухняний же пан Яворський, коли приходиться п'ять мед!

Чалий. Зосю! Почастуй нас, рибко!

Зося (*наливає*). Прошу випить за здоров'я мого гайдамаки!

Жезніцький. Шляхтича!

Яворський *(бере кубок)*. Слухаю пані!

Жезніцький. Прекрасну пані Зофію пан Яворський слуха, а свою пані не слуха!

Яворський. Ба, слухаю! Присягаю. Ми так кохаємось, що жить одно без другого не можем. От я вже занудився за моєю панею, бо хвилина без неї мені віком здається!

Жезніцький *(Чалому)*. Бреше! Що-дня б'є канчуком! Ну, пане Яворський, ідемо до Немирова.

Яворський. Слухаю пана.

Жезніцький. А як же б пан не слухав, коли вже сонде надзаході і треба засвітла добратися до замку, щоб часом де не злапав нас бестія Голий!

Чалий. При вас мало не ціла хоругв козаків — і пан боїться?

Яворський. Я? Ні крапельни, присягаю! Що я їм зробив?..

Чалий. І правда. А пан Жезніцький?

Жезніцький. У-у! Противні морди! Але я їх не боюся, коли вони сидять у мене в тюрмі *(Сміється)*. Прощайте! *(Іде до дверей)*.

Яворський. Завтра побачимось!

Чалий. Як будем живі?

Жезніцький. А чого ж нам помирать?.. Певно пан полковник дума, що ми піймаємось і справді Гнатові у лапи. Не піймає! У нас коні добрі... *(Вийшли. Чалий за ними)*.

ЯВА VI.

Зося *(одна, іде да дверей)*. Бабуню! А йдіть сюди! *(Іде до колиски тихо, замислившись. Здрігується)*. Сава сказав, що Гнат тут близько десь, і в мене ноги затремтіли... І раз-у-раз так страшно робиться мені, коли я чую ім'я Гната! Сава його так любить, а він на Саву ножа гострить. Цур йому, нехай він згине... *(Входить баба)*. Перенесем, бабуню, дитя в опочивальню. *(Здіймають колиску)*.

ЯВА VII.

Ті ж і Чалий.

Чалий. Вже виносите мого козака від мене. Ну, прощай сину, рости здоров!

Баба. Я сама, пані, однесу. (Виносить).

Чалий. Га? Зосю, чула?

Зося. Що, Саво? Що?

Чалий (запальливо). Мало їм, бач, того, що я роблю для них, вони ж обманюють мене, не виповняють слова, та й ще хотять купити мою дитину, хотять, щоб сина я свого хрестив не в грецьку, а в католицьку віру... Яка образа, яка зневага!

Зося. Хіба ж вони тебе примусить можуть! Тепер ти шляхтич, рівний гетьману самому, то й король заступиться за тебе!

Чалий. Я й сам за себе заступлюсь! Але не в тому річ! Ти тільки подумай! Чого хотять? І хотять, знаючи, що я за віру грецьку заступаюсь. Виходить, псом мене всі лічать, що я за гроші й почесні і віру проміняю і стану люд свій до унії примушувать!.. Поміляються! Гайдамаки—одно, а віра—друге!.. Не від гетьмана ця думка йде, а від ксьондзів!

Зося. А коли так, то не тільки син твій не буде католіком, але і я, жона твоя, пристаю до грецької віри, і не посміє нас ніхто за те судить: бо жона і муж—тіло одно, а в однім тілі—і дух повинен быть один!

Чалий. О, горлице моя! Я родину покинув, по ній тужив би я безмірно, коли б краса душі твоєї мені боротись з ними не помагала всякий раз,—як от хоч би й тепер! Ти родина моя, ти—все для мене!.. Ох, як жалкую я, що тоді, коли ти бранкою була, в корчмі сиділа, не одруживсь з тобою і не покинув все, щоб тихе, мирнеє почать життя там далеко, далеко—десь над Дніпром!.. Навіщо слава, почот, маєтки? А там, з тобою був би рай!

Зося. Так що ж, тікаймо звідцільа... Я тут боюся усього, а особливо Голого! Бо ті гайдамаки, що їх звелів повісить ти, казали, що їх послав убити тебе Гнат Голий! Тікаймо! Мені так хочеться десь жить далеко від людей, з тобою що-хвилини вкупі, а тут: ти ходиш у походи і кидаєш мене, і раз-у-раз я повна страху, що вже не вернешся з походу!

Чалий. Прийдеться утікати... (Піднімається й слуха).

Зося. Чого ти? Наче що побачив, слухаєш!

Чалий. Ти нічого не чула?

Зося. Ні.

Чалий. Мені здалося, наче хто під вікном, сказав: «добровечір»!

Зося. Ой!..

Чалий (*ласкаво*). Бог з тобою. А може ж і справді хто сказав добровечір. (*Входить джура, і ставить свічку на стіл*). А подивися, чи нема кого там на подвір'ї. (*Джура вийшов. Чалий бере Зосю за стан і садовить біля себе*). Сядь коло мене, та пригорнись до мене, моя бранко!

Зося (*сіда і пригортається*). Бранка! Ох, як гарно тоді було, коли я тебе що-вечора у корчмі ждала, аж радісно згадать! Сидю, в вікно дивлюся і вся тремтю... Та тільки то не страх був, як тепер, то була тривога, що серце наповняла і прудко гнала кров, малюючи у мріях чарівну постать страшного всім і славного на Україні Саву, котрого я так покохала, так (*дивиться на Саву*), що батька, матір, все для нього забула і рада б з ним була в корчмі весь вік сидіть — отак! (*Обгортає його шию і цілує*).

Чалий. Чого ж ти вся тремтиш?

Зося. Від щастя, милий, біля твоїх грудей — страху нема! Я зараз смілива така, я справжній гайдамака і нічогісінько вже не боюсь: з твоїх грудей в мої перелилася смілість і одвага. (*Входить джура*).

Джура. Невидко ніде нікого: ні біля світлиці, ні на подвір'ї. (*Вийшов*).

Чалий. Отак, коли стривожишся чого, тобі і вбачається, і вчувається.

Зося. А, пусте. (*Входить баба*).

ЯВА VIII.

Ті ж і баба.

Баба. Ідть, пані, погодуйте сина.

Зося. Плаче?

Баба. Ні, тільки мурчить.

Чалий. А ніхто не приходив у двір?

Баба. Ні, нікого не було!

Чалий. Почулось!.. Іди ж, голубко, та й спатоньки лягай, а я листи ще напишу і сам прийду до тебе.

Зося. Може б я ще прийшла сюди?

Чалий. Краще спи! Нехай тебе хранить господь!

Зося (*іде, і од дверей*). А може б ти завтра листи написав, бо вже не рано...

Чалий. Не будь же дитиною, моя люба, у мене діло є.

Зося. Ну, то я вже піду... (*Постсявши*). Слухай, Сава, і я з тобою поїду завтра в Немирів і сина візьмемо. Добре?

Чалий. Гаразд.

Зося. Мерщій же пиши листи, бо я однаково не буду спати (*Пішла*).

ЯВА ІХ.

Сава (*один сіда до столу*). В Немирів завтра не поїду, а напишу ясновельможному листи, що повертатъ свій рід у католицьку віру я незгоден, бо це б зневажило мене перед очима всіх панів, яко одступника від предківської віри, за котру вчора ще боровся з ними! (*Пише, потім перестав, піднімається і слуха*). Проклятий пугач, як засміявся погано... (*Сіда й пише*). І де він взявся? Учора двох убив і більш здається тут їх не було (*Пише. По хвилі здригнув, підняв очі на вікно і слуха*). Що це? Здалося, наче знову хто сказав «добривечір»! А, дурість! Ну, добривечір, то й добривечір... Коли б мерщій вертався Шмигельський. Я цілий день сьогодні жду його і тим себе так розтривожив, що ніяк не віджену тяжких думок: все більше й більш нагнічують вони мій мозок... Дивна річ... Коли я жив в степу, вночі, у лісі — не знав тоді такої я тривоги... А тепер, от як не силкуюсь — нічого не зроблю з собою!.. Особливо сьогодні. Оці нагороди мов ранили чим гострим і отруїли мою душу... От чую — наче хто шепче мені й зараз, що праця та, яку я у своїх думках лічив корисною народові, була і єсть на користь лиш панам! І чую я, що єсть тут правда — страшна, страшна правда!.. За те, що гайдамак, своїх братів, ловив і смерті предавав найкращих оборонців прав народніх, за те, що церкву божую спалив — полковник я і шляхтич?.. Шляхтич?.. Рідня, виходить, всім панам!.. Ох, як мені нудно і на серці трудно! Здається зараз би вернувся до своїх, у ліс, у нори... Зося піде скрізь зо мною... А там я вигодую сина свого Саву козакам на славу! — І він закриє батькові гріхи. Ох, ні!.. Заросли мої

шляхи тернами — немає повороту... Нема! Нема!.. (Б'є кулаком об стіл, іоворє нервно, ніби хоче залушити тривогу души). І не треба! Дитячий страх напав на мене, і я себе мордюю. Щоб край утихомирить, то треба припинити дику волю гайдамацьку, поки не захопив цей рух увесь народ!.. Так!.. так!.. Як море зрадливе сьогодні на лоні своїм гойдає тихо байдак і мов присипляє пливця, а завтра, в мент один скаженіє і б'є на тріски той самий байдак і топить у хвилях своїх навісних необачного пливця — отак і народ: коли розірве ланцюг цокори, подібен морю навісному! Покірний ще сьогодні й тихий — він в мент один страшно підніме бурю і Посполіту Річ потопить в крові, і все оберне у руйну! Пріч же сумні думки — пріч! Не проти народа я воюю, а проти гайдамак; народові ж бажаю миру і спокою, щоб він під панською рукою добув широкої освіти і прав на вільне і корисне життя для всього краю. (Здринув і прислухається). Знову хтось сказав «добри вечір»! (Іде до вікна і залянувши, одскакує). Що це? Ввижається мені! Чи й справді то Шмигельський?! (Підходить до вікна). Пан Шмигельський, блідий і з уха кров дзюрчить! Пане Іване! Чого ж ти... Шез!.. Це мана... Це так мені здалося...

ЯВА X.

Чалий і джура.

Чалий. Це ти в вікно заглядав?

Джура. Ні.

Чалий. І нема нікого?

Джура. Ба, приїхав зараз козак з хоругви пана Шмигельського.

Чалий. Де він? (Хутко, не діждавшись одповіді, вийшов. З других дверей виходить Зося).

ЯВА XI.

Зося і джура.

Зося. Джура, що там сталося, що пан так прудко вийшов? Мені здалось, що пан Шмигельський приїхав?

Джура. Ні, пані, козак з його хоругви.

Зося. То певно він вернувся?

Джура. Не знаю.

Зося. Здається йдуть! Ти не кажи, що я виходила, щоб пан не гнівався.

Джура. Слухаю, пані. *(Зося зникає за двері).*

ЯВА XII.

Чалий і надвірний козак. У козака голова перев'язана.

Чалий. От через що я так тривожусь цілий день — душа нещастя чула! Ну, ну — далі розкажуй.

Козак. Я певен, що всі там полягли, до одного усі. І їх там полягло багато. Коли уранці після бою до мене знов вернулося життя, то я побачив, що балка вся завалена була козачим трупом — немов би хто позволив їх багато так навмисне. Шукав між трупом я сотника пана Шмигельського, але його там не було. Коли на гору вийшов то на горі з десятків наших коней уже здихало, бо в них розпороті були їх животи, а далі паслось скільки коней, так я піймав одного і от до тебе прискакав з цією звісткою лихою!

Чалий. О, боже мій, яка потеря! Це Гнат — його робота, бачу... Ти знаєш місце добре?

Козак. Знаю.

Чалий. Так ти нас проведеш туди. Іди тим часом спочивай, обмий і перев'яжи свої рани. Джура, дай йому добрий кухоль меду, скажи, щоб зараз коней трьох сідали і сам вертайсь сюди. *(Джура й козак вийшли. Сава сіда і пише лист, а написавши).* Сто душ лягло на полі і з ними крацый друг. Друг, котрий підтримував всяк час мій дух, друг, що вмів розгонити найтяжчі хмари життєві, які гнітили часто мозок мій і душу й серце!.. О, тепер я попалаю усі ліси, я виверну усе гайдамацьке гніздо, я заплачу за смерть Шмигельського вам всім сторицею, страшно, страшно заплачу!.. *(Входить джура).*

ЯВА XIII.

Джура і Чалий.

Чалий. От три листи: один, що згорнутий удвоє — в Немирів, другий, що край один заламаний — у Тульчин; а третій одкритий — в Рубань! Птицями нехай летять всі три!

Джура. Тоді у нас нікого не останеться в дворі, бо Харько й Трохим пішли на слободу й досі не вернулись.

Чалий. Так ти на слободу йди зараз і в двір до мене поклич Кульбабу; скажи йому, щоб він узяв з собою всіх своїх товаришів, що колись були у гайдамаках. Вони мені потрібні і за послугу будуть мати добру плату. Іди ж мерщій! А не забудь, куди який послати лист?

Джура. Цей — в Немирів, цей — у Тульчин, а цей — у Рубань.

Чалий. Так. (Джура пішов). Годі вагатись, годі. (Входить Зося). І ти не спиш ще на лихо.

Зося. Яке там лихо? Я чую тривогу; скажи, що сталося? я ні жива ні мертва!

Чалий. Молю тебе, не заважай мені! Сотня Шмигельського пропала, і я піду шукать її. Скоро збереться сюди вся близька міліція, і я виступлю зараз, по дорозі захоплю решту — і в похід!

Зося. То нехай коней зараз запрягають, і я поїду у Немирів з сином, бо тут без тебе я не зостанусь.

Чалий. Я вже послав на слободу і зараз сюди прийде Кульбаба, а з ним п'ятнадцять таких молодців, що і на сотню підуть. Для всіх роздам я списи, порох, кулі і мушкети. Це буде твоя варта. Коли ж захочеш їхати, то завтра вже поїдеш у Немирів; а варта все ж таки нехай стоїть в дворі!.. Іди ж, моя голубко, і спи спокійно — тебе одну я не покину. Знай, що у дворі у тебе буде п'ятнадцять добрих молодців! Іди і спи спокійно. Мені немає часу, треба ще написати ясновельможному, бо все, як бачиш, раптом перемінилось.

Зося. Я слухаю тебе, і спокій мов росте в моїй душі. Прощай, мій сокіл ясний! Боже, як не хочеться з тобою розлучатись... Згадуй свою Зосю, а я що-хвилини буду з тобою розмовлять, бо біля мене малий Сава! Прощай!

Сава. Будь здорова, моя зоре. (Цілує її).

Зося. Зайдеш же сина перехрестиш (Вийшла).

ЯВА XIV.

Сава (один. Пише). Увесь тремтю від злости... Коли б мерщій міліція... (Пише). Кипить моя душа!.. Я не так до

вас приймуся... Коли б піймався мені тепер сам Гнат — я і його без жалю на палю посадо! *(Пише. По хвилі входять тихо Гнат, Медвідь і Кравчина).*

ЯВА XV.

Чалий, Гнат, Медвідь і Кравчина.

Гнат. Добривечір!

Чалий *(повертається і схоплюється з крісла).*

Гнат. Здоров, здоров пане Саво! Здалека ти нежданії гості маєш, чим будеш вітати?

Чалий *(шука очима броню).* А чим же я таких гостей привітаю... Послав мені господь сина, буду в куми звати.

Гнат. Не кумувать тобі, Саво, з нами; не пий горілки та медів з преславним товариством, а заплатити перше треба за сукні, та за адамашки, що ти нажив, пане Саво, з козацької ласки...

Чалий *(хоче взяти шаблю — Медвідь йому дорогу заступає. Сава хоче взяти рушницю, що в другім кінці стоїть — Кравчина заступа йому дорогу. Сава, нахиливши чолову, хвилю мовчить).* Що ж, брати мої хочять? Чи битись чи миритись?

Гнат. Прийшов час, Саво, розплатитись за кривди ті, які ти нам і людям всім своїм зробив!

Чалий. Я лиш обороняв від кривди вашої ввесь край. Один проти другого ми у поле виступали, озброєні мов лицарі на герць! Тепер же ви утрюх на мене безоружного напали,— цього не дозволя честь лицаря такого, як ти, Гнате! Коли вже воля божа є на те, щоб з вами розплатився я, дозволь же і мені ти шаблю взяти: тоді один я проти трюх кривавий бой прийму, а бог нехай рішить, і мертвий той нехай поляже, хто кривди більше наробив!

Гнат. На поєдинок ти не маєш права з нами, бо потеряв козацьку честь! За те, що кіш у Чорнім лісі наш спалив, напавши зрадою на нього; за те, що ти ловив товаришів своїх і в руки панські віддавав; за те, що церкву ти спалив — тебе громада наша смерті присудила і виповнить присуд громадський ми взялись... Проти громадського суда оборонятись шкода!.. Колись, хрестами помінявшись, ми перед образом дали присягу оборонять людей своїх від

лядської кривди і напасти; присягу ту зламав ти, брате, тепер вона тебе вбиває! (Всі три обступають Чалою і проколюють його шаблями, проколовши одступають).

Ч а л и й (падає). Простіть... Я смерть прийняв за рідний край... Я кров'ю змив свою вину... Прощайте (Умирає).

Г н а т. Прощай!.. Краще, брате, гнить тобі в землі, аніж з ляхами вкуці на наші голови козачі меча здіймать і на безчестя козачеству всьому свій лядський рід тут розмножати.

ЗАВІСА.

ПРИМІТКИ ТА ДОДАТКИ.

БУРЛАКА ¹.

«Бурлаку» написано 1883 року. Надісланий згодом до цензури, він дозволу не здобув з мотивів, висловлених в офіційному папері «Головного Управління по делам печати» з 13 лютого 1886 року: «...Драма «Бурлаки» (!) должна быть безусловно запрещена к печати, так как эта п'еса производит чрезвычайно тяжелое впечатление по изображению в ней безотрадного положения сельского люда, а вместе с тем как бы указывает на несостоятельность нынешних мероприятий к поднятию уровня развития народа в нравственном и умственном отношении и к искоренению злоупотреблений...». Дозволили п'есу лише 1897 року, в першому томі «Драм и комедій». «Бурлаку» було раніш видруковано закордоном у галицькій «Зорі» за 1895 рік, з деякими другорядними змінами. У «Зорі» її друковано під заголовком «Чабан», з іншим найменуванням дієвих осіб.

Первісна редакція тексту 1883 року поки-що невідома; коли ж рівняти її до редакції 1895 року, «Зорі», то навіть у другорядних епізодах текст залишається той самий, і автор поробив у ньому тільки деякі формальні зміни, переважно стилістичного характеру. Ці зміни можна поділити на такі категорії.

1) Карпенко-Карий дупко тримається за південно-українські відміни в мові і послідовно виправляє надані п'есі галицькі відміни, знову переробляючи на «положе», «говоре», «одступлю», «одповідь» і т. д.

2) Текст «Бурлаки» механічно поширено в бік психологічного вмотивування або надання побутового колориту. Ось, наприклад, в яві 4-й дії II-ої дуже важливий монолог Петра про Опанасове минуле зведено в «Чабані» лише до кількох рядків:

«Через те, що чабанував, через те й Чабаном звать. Ми пасли панських валахів удвох: він тоді мав літ п'ятнадцять.

Раз вовк задавив валаха і Павло втік десь на Бесарабію... І як утік, так пропадав літ двадцять, а може й більше. Як-же настала воля, він і прийшов додому (і т. д.).

¹ З ласкавого дозволу автора, користуємося примітками Ол. Дорошкевича в його книжці «Ів. Тобілевич (Карпенко-Карий). Вибрані твори. Книгоспілка. К. 1925», на стор. V—VI.

3) Ремарки авторів в «Чабані» уважніші й більш придаються до сценічних указівок. Наприклад, та ж ява 4-та—з ремаркою: «Входять Панько і чоловік 3-ій, опісля чоловіки 1-й і 2-й».

Що-до редакційних змін, то їх можна констатувати тільки в яві 3-й II-ої дії, що її так скомпоновано в «Чабані»:

Писар і Старшина.

Старшина. От за це спасибі, що ви вже на своїм місці і тверезі. Сьогодні такий день, що коли виграємо справу, будемо довго панувать. Ходімо, побалакаєм, розміркуємо, поки люди зійдуться. Та он, гляньте, вже й на сход збираються. (*Пшли у волюсть*).

РОЗУМНИЙ І ДУРЕНЬ.

П'єсу «Розумний і дурень» надруковано в «Збірникові драматичних творів Ів. Карпенка-Карого. Херсон, 1886». За останню редакцію вважаємо текст у виданні 1897 року, т. I. Тут дещо переставлено, дещо випущено, зазначаємо головніше.

В яві 1-й дії I-ої було:

Данило... От купив собі у городі книгу—Фізику: глибока дуже книга (і т. д.).

У яві 5-й:

Данило. А ти чого, як скажений кричиш, якого біса причепився? Що там таке сталося, що ти не вспів дверей одчинить, зараз і загавкав, мов та собака, що з цєпу зірвався! (і т. д.).

Кінець яви 11-ої був такий:

Мар'яна... Коли до вподоби!... А поки-що, треба мудрувать, щоб одного й другого держать біля себе... на всякий случай.

В дії II-ій, в яві 2-й було:

Михайло... великий бариш! Я собі щитав, що це у мене примха, як було уже не раз, а воно он куди йде—досадно робиться, аж голова болить!... Тьфу!... Та й не бісової пари (і т. д., *кінчаючи*): без шлюбу; от-от моя вже, думав, буде, а вона тим часом—певно догадалась—найшла дурнішого і вже скрутила! От зілля!.. Оце ж ті гнилі тенета, що вона казала... Виходить, наскочила коса на камінь... Я й чув, що Данило до неї залицявся, так мені й вірить не хотілось, думав, шуткують, що прикладають такому тихоні Мар'яну в пару... Та й вона ж казала, що про Данила і не дума... От тобі й не дума—у неділю весілля!.. Ні, братіку (і т. д.).

В дії III-ій в яві 1-й в останній редакції дещо змінено в монологові Одарки. Там було, між иншим:

Одарка... І кліпай тоді очима перед людьми... Бідна моя голонько! zostалася вдовою—нема кому порадоньки дати. (*Знов прилядається у вікно*). Невидко (і т. д.).

В яві 3-й було:

Мар'яна (*сама*)... ще і очі мої блищать і манять парубків—я знаю!.. Коли б не вскочить тільки в біду... Від Данила вістей нема і сам не йде; не знаю, що з ним сталося?.. Чи не підвів йому Михайло вже машини?.. Побачимо, що з цього буде!.. Хоч до

Данила більш лежить моя душа, та байдуже! Любощі—дурощі! Обійдеться і без любови (і т. д. кінчаючи:) Цікаво дуже, які тенета принесе Михайло?!... Я ж принесла горілки, щоб розв'язать йому язик. В рукав у свиту заховала, щоб мати не бачила... Тепер (і т. д.).

В яві 5-й після слів Мар'яни: «...Що через мене нужду терпиш!» далі було ще:

Данило. А руки ж нащо? Невже ж ми вдвох з тобою, такі здорові, молоді—не прохарчуємо і не одягнемо себе?

Мар'яна. Ти ще нужди не знаєш і думаєш, що легко горювать!

Данило. Де ж горе візьметься? Удвох з тобою я горя не боюсь—його нема для мене!

Мар'яна. Привикла я—і горя менш ніж ти боюся; тобі ж не легко буде привикать, а підуть діти, то будеш поприкать!.. Помирись з батьком краще!

Данило. Не батько тут причина, а Михайло. З ним помиритись, виходить, стать робітником його, без волі будь і раз-у-раз дивиться в руки закаляні у лихоїмстві.

Мар'яна. Сам будеш послі жалкувати і кохання прохолоне скоро, як будеш горювать... Достаток щастя робе людям!

Данило. Виходить (і т. д., як у тексті).

Данило. Тепер щасливий я! Не то щоб вигнали мене із батьківської хати, нехай би шкуру з мене драли, аби моя була (і т. д.).

В яві 6-й:

Мар'яна (одна)... Чи то біда його мене причарувала, чи й справді я люблю Данила... Здавалося, (і т. д.).

... на цілий рік від мене?.. Піду, втечу я від Михайла! Що ж це ти (і т. д.).

... Нащо тобі огонь той роздувать, що вже потух, і весело тобі було, і смішно так дивиться на підлітків, що серця слухали ще, як голос соловейка?.. Тепера (і т. д.)... Серце—поводар?—сліпий це поведар! Почни йому ти потурать, то й упадеш у яму... Данило серця слуха—воно у нього добре через міру—куди ж (і т. д.).

Ява 1-ша IV-ої дії після слів Марти: «Бідна, бідна я!» кінчалася у виданні 1886 року піснею:

Я сьогодні тут,
А завтра поїду—
Будеш, мила, припадати
До мойого сліду.
Будеш припадати,
Будеш примовляти:
«Ой десь мого миленького
Цей день не видати!
Чи коня шукає,
Чи з дороги збився,
Чи з иншою на розмові
Цей день забарився?» (плаче).

В яві 2-й було:

Зінько... Я сам його посватаю,—а ти ж у нас і непогана! Як бог благословить (і т. д.).

Ява 4-та у виданні 1897 року кінчається піснею рибалок: «Ой із-за гори...». Такої пісні в першому виданні не було. Далі в першому виданні була ява 5-та. Її викинено у виданні 1897 р., однак лічба яв зосталася та сама (6-та, 7, 8). Ось ця ява 5-та:

Рибалки сами.

Рибалка 2. Ану, хлопці, за люльки та й гайда! (*роблять цигарки, а дехто люльки набива*). Чого ви, дядьку Панасе, покинули курить?

Рибалка 3. Старий будеш.

Рибалка 2. Торік ви цілий день люльки з рота не випускали і уночі, як спали, то все губами дмокали—мов люльку розкурювали, а тепер і диму боїтесь.

Рибалка 3. Боявся б і ти, якби тебе чорти попochували тютюновим киселем.

Рибалки. Так розкажіть же, це дуже цікаво.

Рибалка 3. Гріх це зілля вживать, от що!.. На великдень я, не діждавшись паски, щоб розговіться, покурив. Покурив та й байдуже. Розговілись. Я заснув. І сниться мені, що я вмер. Кинувся на тім світі покурить,—люльки нема. А тут курить хочеться, аж коло серця пече. І не так мені жалко, що я вмер, як досада бере, що люльки не взяв. Людей як маку, а знакомих невидко—нема у кого й позичить. Аж нудно мені від того, що курить хочу. Коли це йдуть два чорних. Один кудий і кривий з двома ріжками, а другий з довгим хвостом, загостреним на кінці, як спис; ріжок у нього один цілий, а другий зламаний. Мабуть, у шкоді десь попався та й рога відломил—подумав я собі. (*Всі рушають і йдуть: розказ зникає за коном*). Кривий несе щось у горшку. Підійшли до мене. Мене трохи острах взяв—так неначе десяцький підійшов. Кривий зняв покрішку, а хвостатий подає ложку, та як крикнуть обидва разом...

Рибалка 1 (*в курені*). Я все знаю... Я сім літ рибалка... а ти що?.. Дайте вашу руку, я поцілую. (*Хропе, а потім кричить*). Ой, рятуйте, тону, вода в човен тече!.. (*Хропе. Здала чуть пісню—співають рибалки*).

Ява 6-та починалась так:

Данило (*прислухавтсья*). Куди це хлопці потягли? Мабуть на хутір до хазяїна... Так і є. Слава богу (і т. д.).

... Щоб важче було жить... Звісток з дому нема; пишу Мар'яні лист, другий, третій, п'ятий, жду від неї листа—нема! Смуток обгорта всього; думаю про неї: і ніч без сна—вкупі з довгим днем—за рік здається!.. Мар'яно, чи думала ти за мене, як я за тебе?.. Виїдеш у море на човні—не чуєш, як реве воно і стогне, бо серце стогне за тобою, моя зозуленько, гірш як море!.. А ти?.. може з другим гуляла, а може... може, заміж вийшла,—рік довгий!.. (*Стрепенувешись*). Нащо такі думки? Не може бути того!.. А не писала за

тим, що соромилась просить кого-небудь, сама ж не вміє!.. Довгий рік (і т. д., як в тексті).

... Очей не одірвав би, коли б серце не тужило за тобою, моя рибко!.. Здається—Марта сюди йде. Хороша дівчина. Дитячий її погляд так і тягне назвать сестрою. Вірною дружиною комусь буде твоє ангельська душа, ясна, як небо блакитне.

В яві 7-й Марта каже про батька: «Вони тебе шукали». Ява кінчалась так:

Данило... всі мої думки... (Марта хитається). Що з тобою, Марто? (Марта пада). Боже мій, що з нею?... Водою треба збризнуть... (Біжить в курін).

Ява 8-ма починалась так:

(Входить Зінько і натикається на Марту).

Зінько. Мабуть я розминувся з ним... Що це? Дочко!

Данило (з водою). Вона зомліла! (Хлопочуть біля Марти).

Зінько. Об чім же ви балакали?

Данило. Я їй розказував, що в мене дівчина є дома і я туди за тим спішу. Не вспів я вимовить про це, як вона захиталась і впала.

Зінько. Бідна моя дитина! Вона любить тебе, я про це знав і сам хотів сьогодні тебе сватать, а вона раніш дозналась про своє горе. Ох!.. Дочко моя, мила...

Марта (одкрива очі; її підводять). Данило!... (Ніби хотіла кинуться до нього і повертається до батька, хвата його за шию, ридає). Тату, тату!

Зінько. Заспокойся, моя дитино! (і т. д.).

В дії V-й напочатку було зазначено: Кімната першої дії. Вмісто лав дерев'яні стільці і така ж канапка.

В яві 3-й було зазначено: Входить Мар'яна. Пов'язана дорогим платком, одягнена як багата міщанка. Видко, що сама не робе.

Далі початок яви був такий:

Мар'яна. Чого ти наче сердитий?

Михайло. Програв аблакат знову діло за шинки і в з'їзді присудили 250 рублів, або 3 місяці в острог,—і бумагу вже прислали.

!! Мар'яна. З батька?

Михайло. З батька.

Мар'яна. Так йому й сидить, як не заплаче?

Михайло. А, звісно йому.

Мар'яна. Чого ж тут сердитися? Невже ж платить?.. Нехай старий посидить. Хіба не однаково сидить: чи дома, чи в острозі? І там є люди, роботи ж він ніякої не робе, а три місяці посиде, 250 карбованців заробе! Хто ж йому заплаче стільки за три місяці?

Михайло. А й правда! Золото—не жінка! (Хоче поцілувать).

Мар'яна (одпила ленько). Не лізь, ти лапами своїми помнеш одержу.

Михайло. Я б себе оце поцілував за те, що ти моя жінка, коли ж себе незручно; а в тебе ще до того такі смашні губи, що так до них і тягне.

Мар'яна (протягає до нього губи). На, цілуй! та не берись руками за одержу.

Михайло (*цилує*). А!! Недурно люди кажуть, що чорт сім пар черевиків стоптав, поки нас до купи зібрав!.. Правда, ей правда! Я тільки подумав: краще нехай батько одсидять, ніж платить 250 рублів, а ти наче в голові моїй сиділа. Тепер аж легше на душі! Куди ж де ти налагодилася.

Мар'яна. Піду до писарші.

Михайло. А ти знаєш, що не сьогодні завтра Данило прийде?

Мар'яна. Так що?

Михайло. Нічого! (*Обов сміються*). Ну йди ж ти до писарші (і т. д.).

В яві 4-й в кінці було:

Михайло (*один*)... Помага мені багато Мар'яна! От хоч би й совіт за гроші. Справді: три місяці посидить батько і 250 карбованців останеться в кешені! Зароби їх піди! з такою жінкою не пропадеш!.. Цікаво дуже, що дурний Данило скаже, як побаче, що його дівчина Мар'яна—моєю жінкою вже стала?.. ха-ха! Я вже знаю: вигупить очі і буде так стоять, неначе хто оцупком тріснув по потилиці.

В яві 8-й було:

Каленик... Забув ти бога, Михайло! Глянь, глянь, підними своі очі до образу! Де ж твоє серце? (і т. д.).

У нашому виданні випущено кінець 3-ої яви, початок та кінець 4-ої яви (дія II-га) а саме: після ремарки «Лейба прожогом вскакує» випущено:

«і, обернувшись до дверей, махає перед собою ярмулкою і дрига ногами, ніби від собак одбивається. Довгополий сертук на ньому з-заду, від проріхи до самого коміра розірваний. Наймит і Михайло сміються» (*ява 3*).

Далі, після ремарки «наймит регоче, виходячи» випущено:

«Лейба. Чого ти смієшся?—свиня! Гарні смішки! Подивіться! (*Показує спину*) Новий ластиковий сертук! (*Загльобується*) Я думав вони мене з'їдять.

Михайло (*насилу здержує сміх*). От продові собаки! Ти, мабуть, утікав від них?

Лейба. Утікав!.. Ви б не втікали? Жвесно утікав, ато вони уместо сертука меня б надвоє перервали! Хорошево бил би гендель! Я таких собак ще не видав—настоящі звері!.. Я собі відмахуюсь ярмулкою, а вони без вніманія лезуть під ногами, я пустілся утікати, што єсть духу, вони схватілі меня за поли!.. Тольки услышіл диррр... Ох!.. Пропаз новий сертук.

Михайло. Воно не по цілому попоролось—можна зашити.

Лейба. Ай вей мір! З меня уся душа вискочила! Так серце штучиться, наче хто в ступке перець товче... Ох!

Михайло. Сядь, заспокойся.

Лейба. Ох!.. А как теперечка через деревня йтіть?.. Одново шкандал! Ох! (*Сідає*). (*Ява 4*).

Після слів Лейби «я тепер боюся за собак» випущено:

Лейба... Ви не шмейтесь, йй-богу можна вмереть од страха, поки шіні перейдеш! Проведіте меня на дворе, бо може там в шінях сидить ета серая, большущая собака...

Михайло (сміється). Іди, іди...

Лейба (держить з-заду розірвані поли). Ви шмієтесь, а у мене знову серце колотиться.

Михайло (хватає Лейбу за ногу). Гав, гав, гав!

Лейба (кричить). Ой, вей! Рятуйте, хто в бога вірує!..

Михайло (сміється). Ну й не стидно тобі так боїться? Де ж би тут собака взявся?

Лейба. А чорт єво знає, може вона под столом сідела?.. Михайло Каленикович! Оставьте шутки, не лякайте мене, сделайте милость, ато ей-богу зо мною будеть чого нібудь похуже.

Михайло. Ну тебе, не буду! (Іде вперед, за нього держиться Лейба з-заду). (Ява 4).

Перед словами Каленика (в 6-ій яві) «Що ж, сину, зійшовся з ним?» випущено: «Ну, вже ці жида собак боляться, то не приведи господи!..»

У 3-ій дії, 9-ій яві, після слів Михайла «Любить же, звісно, не закажеш!» випущено: «Жида не люблять сала, і дурні дражнять їх свинячим ухом! А я і сам тоді не їм вже сала, коли приходиться з жидами гендлювать».

ЧУМАКИ.

Комедію «Чумаки» вперше було надруковано в Львівському журналі «Літературно-Науковий Вісник» за 1898 рік, в книжці 8 і 9-й. Далі її передруковано в IV-му томі «Драм і комедій» Ів. Тобілевича (Карпенка-Карого, Одеса, 1903 р.

Можна думати, що в першому, галицькому виданні мову місцями змінила редакція журналу; а у виданні 1903 року автор відновив особливості своєї південно-української мови. Та про ці дрібні ріжниці буде сказано в кінці. Поки ми зазначимо одміни значніші.

Так в кінці яви 3-ої I-ої дії було:

Віталій (сміється) ...своїх чумаків, нехай бог не поменшає! (Вийшли).

В яві 6-й:

Настя... за чуба панотця як ухоплять! Не заводься (і т. д.).

Таким чином слова: та по морді, та по морді! з'явилися в виданні 1903 року.

В яві 7-й:

Віталій... де звалиться, там і спить.

Вираз «протівне» теж вперше у виданні 1903 року.

В кінці яви 8-ої:

Хома (ніби все пригадує про себе, а говорить голосно). Що я при людях пораю (і т. д.).

В кінці яви 12-ої:

Віталій... Ледве чи я вас порятую! (Дівчата плачуть, а хлопці насупившись стоять). Стривайте, це ж певно ще не старости, бо молодого тут нема, та й Андрій же ще не їздив з старостами до Чічері? Не плачте, діти, не сумуйте, дайте роздивиться і подумать! (Глянувши у вікно). Еге, і думать нема часу, гляньте, он на подвір'я в'їхали Чічеря з Русаловським!

Дівчата. Мати божа, це ж наша смерть прийшла!

Віталій. Годі, діти, годі! (і т. д.).

В кінці яви 3-ої дії II-ої було:

Настя... От ти одно слово сказав «здалося»—і мене утішив...

Який ти розумний та тихий та добрий! (Віталій бере шапку). (і т. д.).

В кінці яви 4-ої було просто:

Хома... (ходить по хаті й розпалює себе).

Далі вперше у виданні 1903 року знаходимо: «І-і-і! Гав! (і т. д., див. у тексті до кінця яви).

В яві 5-й вперше у виданні 1903 року знаходимо слова Мичковського:

Мичковський (показує язик). Тут—є, а тут (і т. д., див. в тексті, кінчаючи словами:)

Шкварковський. Не перебивай!

В яві 10-й було:

Настя. Ну, вдар мене, набий! Удар, серденько, мене в лице, удар! Тільки (і т. д.).

Ява 1-ша дії III-ої кінчалась так:

Катерина. Утоплю своє горе у Дніпрі! (Плаче).

Ярина і Катерина. Нещасні ми, нещасні! (Обнімаються і плачуть).

Ява 3-тя кінчалась так:

(Обидві вийшли Хома зітхає разів три, іде до вікна, дивиться і знов сідає і тяжко зітхає. Входить Настя).

В яві 4-й у виданні 1903 року додано:

Настя. Чого?

Хома. Не знаю. (Мовчить).

Тут же було:

Настя... чи тобі наврочено?

Хома. Не знаю...

Настя. Та що ж тобі таке, хоч розкажи: (і т. д.).

Тут же:

Хома... Біля серця у мене гадина закрутилась... Ще раз оглянувся Віталій... Хотів я крикнуть: підожди, помиримось! А тут ти стоїш, усміхаєшся, наче угадуєш мою думку; злість мене взяла, я промовчав; чумачка сховалася за шпиль. Віталій ще раз обернувся, зняв шапку, знову перехрестився і прудко пішов за чумаками. Нудьга (і т. д., див. у тексті).

Далі було лише так:

Хома... в Соломії їсти нема чого дітям, а вона нічого мені не каже. Віталій не велів (і т. д.).

Ява 5-та починалась:

Соломія. Добридень, братіку, добридень, ятрівко!

Хома. Здорова, сестро! Сідай! Чого це ти так довго забарилась?

Соломія. Сорочки (і т. д.).

В яві 6-й було:

Хома... Я радий, що все виявилось перед моїми очима і я вже думкою помирився з Віталієм.

Настя. Виявилось (і т. д.).

В яві 8-ій у першій редакції було:

Шкварковський... Вчений чоловік всім приємний! От і я: нічого не маю (і т. д.).

Слова «Юбо знає чого він хоче» знаходимо вперше у виданні 1903 року.

В яві 3-ій дії IV-ої було тільки:

Віталій... (Хома брязкає, між людьми той же рух). Як одеї брязк всіх манить!

Хома (брязкотить) (і т. д.).

Тепер слід зазначити ті зміни мови, що їх, як можна думати, ввела галицька редакція журналу; ці місця автор відновив у первісному вигляді у виданні 1903 року.

Так у 1-й яві дії I-ої стояло:

Хома... Тридцять чоловіка сьогодні гроші вклали (замість, як у виданні 1903 року: принесли).

У яві 4-й:

Настя... Тільки дітей твоїх згодувати (замість: натлить, як у виданні 1903 року).

В кінці яви 6-ої:

Андрій. А йдіть, дядьку, покажіть, які харчі брати на запас в дорогу (замість: які хвашії різать).—«Хвашія»—це пас, вирізаний продовж виробленої шкіри (Словник Б. Грінченка).

В кінці яви 7-ої:

Настя... Хому за дурня вважають (замість: лічать).

У яві 8-й:

Настя. І люблю ж я тебе за твою вдачу (замість: за твій характер).

В яві 3-ій дії II-ої було:

Настя... Я міряю, каже, а ти міри не знаєш (замість: батуюш).

В яві 4-й:

Настя... І попросиш пробачення.

Хома. Я?! Пробачення?.. (Замість: прощення).

В яві 7-й:

Остап... Між всіма чумаками вважають мене першим (замість: лічать).

У яві 9-й:

Віталій... це буде важніше усіх інших хазяйських справ, (замість: поважній других).

В яві 10-й:

Віталій. Та я нікого зроду не уважав дурним і не вважаю себе розумним (замість: Не лічив дурним і не лічу).

Там же:

Настя... Люди тебе за дурного мають.

Хома. Він сам мене має за дурного, а через нього і люди (замість: лічать, лічить).

Віталій. Ніколи в світі ні перед ким тебе я за дурня не мав, (і т. д.)... Від кого ж ти чув, хто тобі казав, що я тебе за дурня маю? (Замість: я дурним не лічив.. я тебе дурним лічу).

Там же:

Віталій... привик себе уважати таким значним. (Замість: лічить)

Там же:

Віталій... на твоїй душі, як на цимбалах, грає лукавство, заздрість (замість: ехидство, заздрість, дурість).

В яві 5-й III-ої дії було:

Соломія... що вона дуже вже багато дає нам усього (замість: для нас батує усього).

В яві 7-й:

Петро. Та що, наш добродію, пане Хомо. (і т. д.). (Замість: наш благодітелю).

Там же:

Хома. Так ще ж, богу дякувати, нема нічого лихого. (Замість: благодарить бога).

Далі:

Бушля... бо я вже собі вирахувала (замість: вищитала).

Ще:

Хома. Так якого ти біса крики зводиш. (Замість: гвалтуєш).

В яві 8-й:

Шкварковський... поки ошнурують, порахуються (замість: вшнурують, рошот зроблять).

Там же:

Шкварковський... ситі—от поти!.. А з рештою не вадить! (Замість: А впрочем).

Тут же:

Мичковський... згадували про вашу сварку з братом Віталієм і жалкували. (Замість: і соболезували).

Ще:

Шкварковський... а люди частують і все кличуть на по-раду. (Замість: почитують).

Ще:

Мичковський. За зарозумілі речі! (Замість: за хвастливі речі).

Тут же:

Шкварковський... ви подібні до других (і т. д.) ...але й ку-ляком дають до зрозуміння свою прирожденну нездатність (і т. д.). (Замість: ви похожі на других... дають понять свою прирожден-ную неспособность).

В яві 10-й стояло:

Настя... Люди викрикують (у виданні 1903 року: гвалтують).

В яві 3-ій дії IV-ої було:

Петро... і шеляга не маєш у кешені, щоб порохуватися з людьми, поганець! (У виданні 1903 р.: розщитатися).

У тій же яві далі:

І чоловік... Вони ж забудуть свою образу. (У виданні 1903 р.: зневагу).

Ще:

Віталій... Легше наскладать повнісінький чумацький віз самих червіндів. (У вид. 1903 р.: чумацький ящик).

Там же:

Віталій... Виплата завтра всім. (У вид. 1903 р.: розщот).

Тему «Чумаків» автор взяв із родинних переказів. Він навіть використав тут родинне прізвище Русаловського. (Див. С. Тобілевич. Життя... «Літерат.-Наук. Вісник» 1913, IX, стор. 380).

Історія кохання Остапа, наймита Хоми, з дочкою Хоми, багатого чумака, Яриною та історія кохання Андрія, сина Хоми, з наймичкою Катрею переносить нас в досить давні часи. Вона нагадує, наприклад, біблейську історію Якова, Лії та Рахилі. Але ж і в українській усній словесності ми маємо стару пісню, де наймит вислужив собі хазяйську дочку.

В «Чумаках» Остап каже: «Мені не треба добра ніякого від вас, я хочу взяти Ярину без жодної додачі, за неї я сам служити готов сім літ, без плати, поневіритися, як пес! (Дія II-га, ява 7-ма).

В пісні, що її надруковано в збірникові Б. Грінченка (Етнографіческие материалы. Том III-й. Песни, Чернигов, 1899. На стор. 206—207, № 426), читаємо:

«Нетяго, нетяго, нетяженько моя!
Де заслужчина твоя?»
— Служив я у вдови, служив у небоги
Аж двадцять чотири годи.
Прийшлося до того, заплати ж мені, вдова,
Заплати мені, небого,—
Бо я в тебе служив довго.—
Вигнала вдова, вигнала небога
Двадцять оведь ще й чотири:
«Судіте громадо, і ви, добрі люди,
Чи сходно наймитку буде?»
— Несходно, удово, несходно, небого,
Бо я в тебе служив довго.—
Вигнала вдова, вигнала небога
Двадцять коров ще й чотири (і т. д.).
Вигнала удова, вигнала небога
Двадцять волів ще й чотири (і т. д.).
Вивела вдова, вивела небога
Двадцять коней ще й чотири (і т. д.).
Вивезла вдова, вивезла небога
Двадцять скринь ще й чотири (і т. д.).
Вивела вдова, вивела небога
Свою дочку у наряді:
«Судіте громадо, і ви, добрі люди,
Чи сходно наймитку буде?»
— Сходно, удово, сходно небого,
Бо я у тебе того
Так служив довго.—

Б. Грінченко взяв цю пісню із паперів П. Лукашевича. Варіант до неї знаходимо у львівському «Етнографічному збірникові, т. XI. Галицько-руські народні пісні з мелодіями. Зібрав у селі Ходовичах Ів. Колесса.», Львів 1901, на стор. 244—245.

Змальовуючи мандрованих дяків—«шворізів» Ів. Тобілевич користувався книжкою П. Житецького «Мысли о малорусских народных думах» Київ, 1893, — зокрема тією її частиною, де розповідається про мандрованих дяків. П. Житецький дав загальну характеристику

Їх, як людей, що жили поміж народом і розповсюджували ті уривки знаннів, що сами мали. Більшість з них пробували за учителів, дяків або писарів. Характерні риси—нахил до вина, за що їх прозвано «пиворізами», чванливість, голодне життя в школі на селі, хист випрошувати у людей і в той же час погляд на тих же людей зверху вниз—ці риси ми бачимо і в дяках Тобілевича. В тій же праці П. Житецького наведено біографію одного з таких мандрованих дяків, що жив в першій пол. XVIII ст.—Іллі Турчиновського¹. В цій біографії є багато епізодів, спільних з життям Шкварковського. Так і один і другий не скінчили школи, обидва все життя переходили з місця на місце і ніде не уживались, обом пробито голови камінням, обидва з «голодними бродячими собратами» виставляли інтермедію і справа завше кінчалася у них бійкою. Далі, обидва співали в Переяславському кафедральному хорі, і навіть вираз «лютії діоклетіяне», що його вживає Турчиновський, в «Чумаках» трапляється чотири рази. У П. Житецького ми знаходимо і ті вірші, що їх наведено в «Чумаках»: «Був Грицько мудрий, родом з Коломиї» та «Не пипись, что тобі не дано од бога». У П. Житецького знаходимо вирази—«мандрівні дяки», «пів бикаляр», «інспектор школи»,—ці звичайні назви, що їх вживає Ів. Тобілевич. В тій же праці П. Житецького ми бачимо значні уривки з «Пиворізів», інтермедію Довгалевського², що з них скористувався Тобілевич в своїх «Чумаках»; так, наприклад, вираз «Жезл твоя ліда твоя», що, говорячи його, утікає Мичковський, взято із Довгалевського; так само у Довгалевського пиворіз називає селянина «онагриком» (диким ослом), як це робить у Тобілевича Шкварковський і т. д.

Так на підставі наукової праці П. Житецького повстали ті живі образки старого українського життя XVIII віку, що їх намалював у своїх «Чумаках» Тобілевич. (Див. статтю К. Діленко «Пиворізи» Довгалевського і «Чумаки» Карпенка-Карого. «Україна», 1925, кн. 5-та).

У нашому виданні у II-ій діл, 2-ій яві, після слів Віталія «де-які ще живі були» випущено:

«Чі черя. Що ж ви з ними зробили?»

Віталій. Добили та там і покинули на харчі крюкам та на страх другим харцизам!»

САВА ЧАЛИЙ.

Трагедію «Сава Чалий» надруковано вперше в «Київській Старині» за 1899 рік кн. 8 і 9. Вона ввійшла в IV-й том «Драм і комедій» Ів. Тобілевича (Карпенко-Карого), Одеса, 1903. Ми зазначаємо тут невеликі зміни останньої редакції проти першої.

¹ Цю біографію надруковано було вже раніш в «Київській Старині» за 1885 р., книжка 2-га, під назвою «Автобіографія южно-русского священника первой половины XVIII века».

² «Чумаки» Карпенка-Карого театральна цензура дозволила 14/VI—1897 р., а «Пиворізи» Довгалевського цілком надруковано в «Київськ. Старині» в Жовтні—Листопаді 1897 р.

Так, в яві 2-й I-ої дії було:
Медвідь... либонь—чи ландині, чи що? (У вид. 1903 р.: ...ли-
онь конвалія).

В яві 2-й дії II-ої:
Потоцький (сідає). Пан Ян, побувши при дворі Щенсного,
абрався химерних поглядів на хлопа; соціянство збило пана з пан-
елику, і тим самим (і т. д.)—Щенський єсть ворог (і т. д.).

Згадка про соціянство (вільнодумне сектанство XVI століття)
ула анахронізмом для часів гайдамаччини,—і у виданні 1903 року
е місце читається вже так: Пан Ян, побувши при дворі у Мор-
штена, набрався химерних поглядів на хлопа, і тим самим він
описував ридарський характер—став баба! Морштен єсть ворог
«країни» (і т. д.). [Акад. С. Єфремов. Карпенко-Карий (Ів. Тобіле-
ич), Київ, 1924. Стор. 53—54, прим.].

У яві 5-й дії III-ої, картини 1-ої було:
Шмигельський. Шляхтич Іван Шмигельський.

Чалий. І католик?

Шмигельський. Ні, соціянин.

Чалий. Дув, що є і такі.

Шмигельський. Служив (і т. д.).

Про соціянство уже сказано.
Тут же:
Шмигельський. Занадто вже великую ціну даєш ти розуму
ду... Я ж сам не знаю, що робить, а тільки те скажу: що не
гів би бачить кривди! Ти ж, пане атамане (і т. д.).

В яві 1-й дії III-ої, картини 2-ої було ще:
Шмигельський... а щиро те робив, що за добро лічив! Ти
е дитя, тебе не поведеш туди, куди ти сам не схочеш; переко-
ання річ свята! Слухай! (і т. д.).

В яві 4-й дії III-ої, карт. 3-ої було:
Зося... прийшла до пам'яті від болю гострої, яку я чула у всім
ді, бо ременем прив'язана була спиною до спини гайдамаки. Я
ула, як гайдамаки жартували над тим, що віз мене і райли поки-
ути мене у полі, поки атаман не дізнався... Ніч була темна і я
е бачила в лице нікого, а боль така була в боку, що ледве я
огла здержувати плач! Коли це раптом стали і я почувла гомін:
атаман, атаман!.. В цей мент реміння розв'язалось і я себе почувла
а землі (і т. д., кінчаючи:) зробив учинок! Але усі мовчали. Потім
велів двом козакам, що їхали при ньому, мене у корчму одвезти
гайдамаки рушили в один бік, а мене на сплетених вірьовках,
ов у колісці, між двома кіньми—помчали в другий бік! Ми
(і т. д.).

В яві 5-й було:
Потоцький (прочитавши, встав і заходив по хаті, потім сів).
тань (і т. д., кінчаючи:) і Чалий. Що ти на це скажеш?

Жезницький (і т. д.).
Під кінець цієї яви в першій редакції раніш поставлено заяву
Кезницького, а розпорядження про шлюб та обідянка Потоцького
ати С. Чалому, Рубань і Степашки і т. д. кінчають дію. Вона кін-
ається словами Потоцького: «обідаю!»

Тут же ще було:

Потоцький.. стань рядом з Зосею.

Зося (*підійшла до Сава, тихо*). Орле мій!

Сава (*бере її за руку*). Доле моя, зоре моя!

Потоцький. Ні, пане Жезницький (і т. д.).

В яві 3-й дії IV-ої слова Кравчини: «Дещо вивідав, але дуже мало»—вперше у виданні 1903 р.

В яві 8-й було:

3-й запорожець.. Чого ти куняєш?

Медвідь. Він кров'ю підплива.

Гнат. Дайте йому води (і т. д.).

Далі:

Шмигельський.. а все ж таки «служили» краю.

Гнат. Ляхам!..

Шмигельський.. і дати спокій Україні!

Гнат. Ляхам!!

У виданні 1903 року обидва рази поставлено: панам!

В кінці яви ще:

Шмигельський.. Ходім, пани-браття, не гайте часу, бо вам ще й виспатись треба. (*Пішли*).

В яві 7-й дії V-ої було:

Зося.. Бо ті гайдамаки казали, що їх (і т. д.).

Слова: ...«Що їх звелів повісити ти»—вперше у виданні 1903 р.

У яві 8-й було:

Сава.. Заросли мої шляхи тернами—нема повороту... Нема! Нема! (*Б'є кулаком об стіл*). І не треба!

Слова: ...(*говоре нервно, ніби хоче заглушити привою душі*)—вперше у виданні 1903 р.

У яві 10-й було:

Чалий. От через що я тривожусь цілий день—душа нещастя чула! Тяжке нещастя... Ну, ну (і т. д.).

В основі трагедії лежить історична пісня про Саву Чалого, відома в багатьох варіантах. Подаємо її за збірником Д. Ревуцького «Українські думи та пісні історичні», Київ, 1919, на стор. 202—203.

Гей, був в Січі старий козак, на прізвище Чалий,
Вигодував сина Саву козакам на славу.

Ой, не схотів же той Сава козакам служити—

Відклонився до ляшеньків в Польщу паном жити.

Гей, та схотів же той Сава слави залучити—

Став своїх братів запорожців по степах ловити!

Наш отаман, пан кошовий по козаках тужить:

«Ой, хто б вловив того Саву,—сам йому послужить!»

«Мого сина», каже Чалий: «ніхто з вас не вловить,

Хіба Гнатко з Кравчиною до себе підмовить!»

Наш отаман каже: «Гнатку! Як Саву не вловиш,—

Сам за нього, вражий сину, голову положиш!»

Пішов Гнатко з Кравчиною Саву підмовляти,

Як не схоче з Польщі іти, то й смерті предати.

По дорозі стрівсь Їм литвин та й став наставляти,
 Як їм того пана Саву у руки піймати:
 «Візьмемо сирої землі в чоботи під ноги,
 А щоб не знав той пан Сава нашої підмови!»
 Сидить Сава кінець столу, дрібні листи пише,
 А Савиха молодая дитину колише.
 Ой, скінчивши дрібних листів, та й спатоньки ляже,
 А щось йому під віконцем: «Добривечір!» каже.
 «Піди, хлопку, піди, малий, та й уточи пива,—
 Нехай же ми та вип'ємо за здоров'я сина!
 Піди, хлопку, піди малий, та й вточи горілки,—
 Нехай же ми та вип'ємо за здоров'я жінки!
 Піди, хлопку, піди, малий, та й уточи меду;
 Ой, щось мені нудно-трудно—голови не зведу!»
 Пішов хлопець до пивниці замків відмикати,—
 А козацькая старшина у двір уступати.
 Не вспів хлопець, не вспів малий дойти до пивниці,
 Ускочили гайдамаки до Сави в світлицю:
 «Здоров-здоров, пане Саво, здоров—як ся маєш?
 Сидиш собі в світличенці, меди попиваєш?
 Здоров-здоров, пане Саво, здоров, як ся маєш?
 Далекіу в тебе гості—чом же не вітаєш?»
 Ой, кинеться та пан Сава до ясної зброї:
 «Е, ні» кажуть: «пане Саво,—се тобі не в полі!»
 Ой кинеться та пан Сава до ясного меча—
 Одетіла й голівонька до самого плеча!
 Не досягнув той пан Сава своєї бузави—
 Положили пана Саву на дубові лави:
 «Оде тобі, пане Саво, сукні-адамашки,
 Що ти нажив, вражий сину, з козацької ласки!»
 Приїтали з України та чорні ворони—
 Задзвонили пану Саві та й ув усі дзвони...

«Кравчина»—тут назва військового загону (у Ів. Тобілевича—це
 «я особи). «Адамашок»—шовкова тканина.

Варіанти пісні про Саву Чалого звів у один «Спів про Саву
 алого» Е. Сакун у львівській «Правді» за 1872 р., ч. VI, де самий
 пів» займає стор. 278—286, та складається з 12-ти частин.

Історичний Сава Чалий, міщанин з Комаргорода, Ямпільського
 повіту, на Поділлі, був сотником двірських козаків (надвірної мі-
 щі) у князя Юрія Любомірського. Під час гайдамацького повстання
 '34 року він пристав до полковника двірських козаків Верлана,
 о став на чолі руху, і присягнув перед ним російській цариді.
 оли російське військо придумало цей рух, то Верлан утік у Мол-
 вію, а С. Чалий в 1736 році присягнув Речі Посполитій і став,
 своїми козаками, слугою шляхти. 1738 року він розбив гайда-
 мацьку ватагу, одбив у неї коней із здобиччю (батовню), зробив
 ісок на запорізькі землі і розорив там зимовники. За такі по-
 гуги Речі Посполитій гетьман коронний Йосип Потоцький, дідич
 Немирові на Брацлавщині, настановив його полковником своєї

надворної міліції і подарував йому в «доживоття» села Рубань і Степашки. Бажаючи ще більше вислужитися, С. Чалий в 1740 році з двірськими козаками Потоцького напав на запорізький гард (загату при рибних ловлях) на річці Богу, зруйнував його і спалив церкву. Цього вже не могли йому подарувати запорожці. Вони вважали Саву за свого з роду, а разом з тим тепер—за зрадника своїм. Дід Сави Яків Чалий був кошовим в Запоріжжі. Приставши до гайдамаків, Сава подружив був з запорожцями, а потім, з-за власної користи, став їм ворогом. Козак з січового медведівського куреня Гнат Голий колись його товариш, з своєю ватагою (кравчиною) засів у Чорному лісі і взявся добути Саву. На саме різдво 1741 року він напав на Чалого, вбив його і забрав все його добро—«сувні-адамашки». Цю подію й оспівує пісня. Вона поширилася по всій Україні, бо в ній дуже влучно виявлено погляд запорожців на зраду товариству, як на тяжкий гріх. (Див. М. Костомаров. «Собрание сочинений, книга 8-я, т. XXI. История казачества в памятниках южно-русского народного песенного творчества». СПб 1905, на стор. 574—575).

Слід зауважити, що той же М. Костомаров, ще в молодих літах, написав драматичні сцени «Сава Чалий» (Харків, 1838 р.); передруковано— в «Руська письменність», т. 4. Твори Метлинського і Костомарова». Львів, 1906. Не маючи тоді історичних даних, М. Костомаров переніс дію в XVII століття. Постаті Сави Чалого і Гната Голого в цих сценах досить невиразні; Саву Чалого, що перейшов до поляків, Гнат Голий убиває із особистих рахунків, разом з його жінкою; однак і Гната Голого тут же убивають запорожці, довівши його зраду товариству.

Як видно із розказаного вище, герой «Сави Чалого» гетьман коронний Йосип Потоцький—зовсім інша особа,—як Микола Потоцький, староста Каньовський, герой «Бондарівни» та «Паливоди XVIII століття». В трагедії (дія II-га, ява 8-ма) згадується про Миколу Потоцького, як про небожа гетьмана Потоцького.

М. Грушевський в своїй «Ілюстрованій історії України», Київ, 1918 р., на стор. 447—448 каже: «В 1735-му і 1736-му роках великого страху на поляків навели напади ватажків Гриви, Медведя, Харька і Гната Голого, що здобували міста, містечка і замки та чинили розправу з різними зрадниками, що покаювшись з попереднього повстання, пристали до панів і тепер воювали з гайдамаками. Найбільше вражіння зробила гайдамацька кара, вчинена над одним із таких зрадників Савою Чалим—її оспівано в пісні, що незвичайно поширилася по цілій майже Україні і зробила цього мало-замітного чоловіка дуже звісною особою».

Здається, джерелом для Ів. Тобілевича було також докладне історичне оповідання д-ра Антонія І. (Ролле) «Сава Чаленко», що його надруковано у перекладі в «Київській Старині» за 1887 рік, книжка II-га, стор. 471—490. От як Антоній І. розказує про Гната Голого та про його «кіш» на стор. 486: «Назвали Гната Голим тому, що при «паюванні» награвованого брав він собі незначну частину, решту ж роздавав підвладним, взагалі не любив зайвого і задовольнявся будь-чим: куртка з телячої шкіри, бараняча шапка, простя

козлові чоботи; одна сорочка вимазана у жир та дьоготь, служила йому цілий рік; ...подільський кінь, самопад, трохи олива в торбі, в кешені тютюн і люлька, що без неї не міг обійтись більш, ніж без хліба та горілки... От і все його багатство... Ще 1737 року підібрав він собі деяких товаришів і «засікся» в Чорному лісі. А потім стільки охочих зумів скликати, що швидко «засіку» повернув у «кіш». Пограничні (польські) команди хоч і назвали пташку, та підійти до неї не могли; навкруги пуща непрохідна, а пікети гультяїв на деревах, сховані між гіллям, стріляли по сміливих, як по качках, сами ж не зазнавали жодної небезпеки». Не кажучи вже про постать Гната Голого у Ів. Тобілевича, саму картину «Коша» в глухому лісі на початку дії III-ої та пущі на початку дії IV-ої, треба думати, взято власне звідди.

Із історії незначного полковника надвірних козаків Ів. Тобілевич зробив свого Саву Чалого, що разом з шляхтичем Шмигельським, сказати би, хлопоманом, бере на себе невдячне завдання досягти згоди між панами та посполитими і гине трагічно, розчарований в своєму проєкті, од руки колишнього друга, месника за гайдамаків. Романічну історію шлюбу Сави Чалого з Зосею Ів. Тобілевич ввів із власної творчої фантазії. І. Родле говорить про жінку С. Чалого, міщанку із м. Рашкова; відомий і його син, що під назвою Йосипа Сави Цалінського згинув у польських рядах в бою з російським військом у 1771 році.

У нашому виданні, в I-ій дії, 6-ій яві, із слів 2-ої молодиці «одна біда людей една» і т. д. випущено:

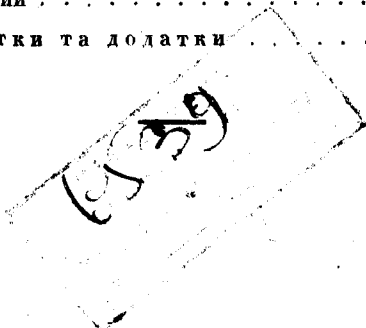
«Вони попривикали так: жиди дають їм все дурничкою. Так же жиди мають і від них користь: чи поскаржиться там на християнина, чи кого одурить, то за нього заступляться». (Після слів «а грошей не дають»).

В тій же дії, в 7-ій яві, з тиради Чалого «я всю Україну об'їздив» і т. д. випущено: «з жидами, вірними своїми слугами, укупі». (Між словами «пани... знущаються»).

З М І С Т

	Стр.
Бурлака	7
Розумний і Дурень	57
Чумаки	103
Сава Чалий	165
Примітки та додатки	241

НБ ПНУС

6539